

**SJIFF:
4.995**

26

PEDAGOGS

International research journal

ISSN: 2181-3027

Volume-26 Issue-2 January_ 2023

TAHRIRIYAT | EDITORIAL

Editor in chief

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary

Abdurahmonov Boburjon

He is mathematic teacher at

Uzbekistan District 49 Secondary School

Preparing for publishing

Kholikov Tokhirjon Shavkatjon ugli

CODEMI academy teacher

Bosh muharrir

Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Mas'ul kotib

Abdurahmonov Boburjon

O'zbekiston tumani 49-umumiy o'rta

ta'lim maktabi matematika fani o'qituvchisi

Nashrga tayyorlovchi

Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li

CODEMI akademiyasi o'qituvchi

TAHRIRIYAT KENGASH A'ZOLARI | EDITORIAL BOARD MEMBERS

Inobatxot Mirzaraximova

Rishton tuman XTB mudiri

Umida Barzиеva

Farg'ona viloyat xalq ta'limi boshqarma metodisti

O'rinov Ahmadjon Qo'shaqovich

Farg'ona Davlat Universiteti, Matematika fanlari doktori, professor

Toshboltayev Muhammadjon

Toshkent mashinasozlik institute, Texnika fanlari doktori, Professor

Qodirov Nabijon O'lmasovich

O'zbekiston xalq ustasi, (usta kulol)

Turdiyev Azizbek Anvarovich

O'zbekiston madaniyat va san'at vazirligi, journalist

Ne'madaliyev A'zam Muhammadjonovich

Cyberlayn firmasi asoschisi, iqtisod fanlari nomzodi, PhD

Mohinur Saidova

Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

Sharifaxon Xakimova

Farg'ona tumani 4-maktab matematika fani o'qituvchisi

TAHRIRIYAT MANZILI | EDITORIAL ADDRESS

UZB: 712000. Farg'ona viloyati, Rishton shahri, Istirohat bog'i ko'chasi 24-uy
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

ENG: 712000. Fergana region, Rishtan city, Park park street 24
www.pedagoglar.uz, E-mail: info@pedagoglar.uz Tel: +998 90 905-14-30

PEDAGOGLAR.UZ

Scientific Research Center

PEDAGOGS

legal, medical, social, scientific journal

Volume-26, Issue-2, January–2023

IN ALL AREAS

«BOSHLANG‘ICH TA‘LIMDA INDIVIDUALLASHTIRILGAN
O‘QITISH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA
SAMARADORLIGINI OSHIRISH»

*Namangan viloyati Namangan tumani,
23-DIUM Boshlang'ich sinf o'qituvchilari
Rahmonova Yulduzxon Yoqubovna
Xasanova Gulchehra Odiljon qizi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada “Boshlang‘ich ta‘limda individuallashtirilgan o‘qitish texnologiyalaridan foydalanish samaradorligini oshirish“ to‘g‘risida so‘z boradi. Chunki, o‘quvchining mavjud imkoniyatlarini ro‘yobga chiqarishni ta‘minlash – zamonaviy o‘quv jarayonida jadallashib borayotgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning talabidir. Bu borada individual o‘qitish texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Unda o‘quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o‘qitish yo‘llari, usullari tanlanadi va turli o‘quv-uslubiy, psixologik, pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali amalga oshiriladi.

Kalit so‘zlar: individual, individual yondashish, treningni individuallashtirish, ijodiy rolli o‘yinlar, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlar, mualliflik texnologiyasi, shaxsga e‘tibor qaratish asosidagi pedagogik texnologiya, o‘qitishni intensivlashtirish yoki jadallashtirish texnologiyasi, o‘qitishni differensiallashtirish, o‘qitishni individuallashtirish texnologiyasi, dasturlashtirilgan o‘qitish texnologiyasi.

Ta‘limning globallasuvi, o‘quv-tarbiya jarayonida zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarining samarali qo‘llanilayotgani ta‘lim muassasalarida, xususan boshlang‘ich sinflarda o‘qitish sifatining oshishiga sabab bo‘lmoqda. Zamonaviy ta‘lim jarayonining faol sub‘yektlari o‘qituvchi va o‘quvchilar bo‘lib, ularning hamkorlikdagi faoliyatlari muayyan mavzu doirasida nazariy va amaliy bilimlarni puxta o‘zlashtirishiga imkoniyat yaratadi. Ertangi kuniga befarq bo‘lmagan, yorug‘ va farovon kelajakni yosh avlod istiqbolida ko‘rgan millat ta‘lim-tarbiyaga alohida e‘tibor qaratadi. Bilim qanchalik mustahkam bo‘lsa o‘quvchi dunyoqarashi, tafakkur doirasi shunchalik takomillashadi va rivojlanadi. Shu bois uzluksiz ta‘lim tizimining muhim bo‘g‘ini bo‘lgan boshlang‘ich ta‘limga qo‘yilayotgan davlat talablariga muvofiq, o‘quv-tarbiya jarayonining samaradorligini oshirish, ilm-fanning so‘ngi yutuqlarini amaliyotga joriy etish orqali ijodkor, ijtimoiy faol, yuksak ma‘naviyatli, mustaqil fikr yurita oladigan, davlat, jamiyat va oila oldida o‘z burchi hamda javobgarligini his etadigan shaxsni kamolga yetkazish kabi muhim vazifalarni amalga oshirish nazarda tutiladi. Zero, O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta‘limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsyepiyasini tasdiqlash to‘g‘risida”gi PF-5712-sonli Farmoni va undan ko‘zlangan

maqsad ham yuqoridagi dolzarb vazifalarning amaliy yechimida ustuvor ahamiyat kasb etadi. Tarkib topgan ta’limning eng muhim unsurlari qadimdan shakllanib kelgan va u hozirda ham o’zining ahamiyatini yo’qotmagan. Ta’lim maqsadi, mazmuni, shakl uslub va vositalari pedagogikada ta’lim jarayonlarini tahlil etishda qo’llaniladigan an’anaviy kategoriyalar hisoblanadi. Aynan o’sha kategoriyalar ma’lum bir predmet, mutaxassislik yoki ixtisoslik bo’yicha o’quv tarbiyaviy jarayonni tashkil qiluvchi pedagog faoliyatining predmeti sifatida yuzaga chiqadi. Qayd etilgan pedagogik kategoriyalar maqsadga muvofiq ravishda yo’naltirilgan pedagogik va o’quv faoliyatining qonuniyat hamda mezonlarini tizimlashtiruvchi omil vazifasini bajaradi. Ma’lumki, o’quvchining mavjud imkoniyatlarini ro’yobga chiqarishni ta’minlash – zamonaviy o’quv jarayonida jadallashib borayotgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning talabidir. Bu borada individual o’qitish texnologiyalari muhim ahamiyat kasb etadi. Unda o’quv-tarbiya jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o’qitish yo’llari, usullari tanlanadi va turli o’quv-uslubiy, psixologik, pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali amalga oshiriladi. Tahsil oluvchining mavjud shaxsiy imkoniyatlarni ro’yobga chiqarishini taminlash, zamonaviy o’quv jarayoniga qo’yiladigan jadallashgan ilmiy-texnikaviy taraqqiyotning talabidir. Bunga individual va individuallashtirilgan o’qitish orqali erishish mumkin:

1 O’zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O’zbekiston respublikasi Xalq ta’limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsyepiyasini tasdiqlash to’g’risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.

Individual o’qitish – bu o’quv jarayonining tashkil etishning shakli bo’lib, bunda pedagog tahsil oluvchilar bilan yakka-yakka shug’ullanadi, tahsil oluvchi o’quv vositalari (kitoblar, kompyuter va h.k.) yordamida uzluksiz mustaqil ta’lim oladi.

Individual yondashish – bu pedagogik prinsipga ko’ra, pedagogik jarayonda pedagogning tahsil oluvchilar bilan o’zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida tahsil oluvchining rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi.

Individuallashtirilgan o’qitish maqsadi - bunday o’quv jarayonini tashkil etishda individual yondashish asosida o’qitish yo’llari, usullari, sur’ati tanlanadi va turli o’quv-uslubiy psixologik-pedagogik hamda tashkiliy boshqaruv tadbirlari orqali ta’minlanadi. Individual o’qitish texnologiyasining afzalligi – pedagogik jarayonning o’quvchi

qobiliyatlariga moslashuvchanligi imkoniyatidir. Bunda o’quvchini bilim olish darajasining doimiy monitoringi amalga oshiriladi, zaruriy tuzatishlar kiritish natijasida maqbul pedagogik jarayon tashkil etiladi va o’ziga xos individual yondashuvga amal qilinadi.

“Individual yondashish – bu pedagogik tamoyilga ko’ra, pedagogik jarayonda

o'qituvchining o'quvchilar bilan o'zaro munosabati, ularning shaxsiy xususiyatlarini hisobga olgan holda quriladi va butun guruh hamda har bir alohida o'quvchining rivoji uchun psixologik-pedagogik muhit yaratiladi. 2. Treningni individuallashtirish deganda quyidagilar tushuniladi: 1) o'quv jarayonini tashkil etish, unda usullar, uslublar, o'rganish tezligi talabalarning individual xususiyatlari bilan belgilanadi, har bir o'quvchining potentsial imkoniyatlarini ro'yobga chiqarish uchun sharoit yaratishga imkon beradi; 2) turli o'quv-uslubiy, psixologik, pedagogik va tashkiliy-boshqaruv individual yondashuvni ta'minlaydigan hodisalar.

Individual ta'lim texnologiyalari shaxsga yo'naltirilgan ta'limning bir turi bo'lib, uning o'ziga xos quyidagi jihatlari mavjud: — o'quvchining o'qitish jarayonidagi muvaffaqiyatini ta'minlovchi omillar (o'quvchilarning fikrlash, tafakkur qilish, ko'nikma va malakalarni egallashdagi xatoliklarni

2 Pedagogik texnologiya. N.X.Avliyakov, N.N.Musaeva. –T.: Chopon NMIU, 2012. 90-bet

Individual ta'lim texnologiyasi – ta'lim jarayonida o'qituvchining faqatgina bir nafar o'quvchi bilan yoki o'quvchining ta'lim vositalari (adabiyotlar, kompyuter, televideniye, radio va b. axborot texnologiyalar) bilan o'zaro hamkorligi asosida o'quv materiallarining o'zlashtirilishini ta'minlashga yo'naltirilgan ta'lim. 3. Mazkur o'qitish texnologiyasini amaliyotga tatbiq etishda individual o'quv topshiriqlarini ishlab chiqishga alohida e'tibor qaratiladi. Chunki o'quv topshiriqlari yordamidagina o'quvchilarda mustaqil va ijodiy fikrlash qobiliyati rivojlanadi.

4-topshiriq. “Gap tuz” o'yini. Ushbu o'yinda o'qituvchi doskaga mavzudan kelib chiqib 5 yoki 6 ta so'zlar yozib qo'yadi. O'quvchilar mustaqil ravishda shu so'zlar ishtirokida hikoya tuzadilar. Hikoya tuzish jarayonida o'quvchilarning og'zaki bog'lanishli nutqi, lug'at boyligi ortishi bilan birgalikda, gaplarni to'g'ri tuzish, tovushlarni to'g'ri tashkil qilish va mustaqil fikrlash malakasi shakllanadi. O'quvchilarning vaqt-vaqti bilan rag'batlantirib turilishi, ularning o'ziga bo'lgan ishonchni yanada ortishiga sabab bo'ladi. Misol uchun: 3-sinf “O'qish” darsligining “Tinchlik va do'stlik bo'lsin barqaror” bo'limidagi “Tinchlik ko'chasi” va “Ahillik ko'chasi” (Kavsar Turdiyeva) she'rini olaylik.

1. Hech qachon, tegmasin, tinchlik, ko'z, osoyishtaligimizga, va;
Javobi: Tinchlik va osoyishtaligimizga hech qachon ko'z tegmasin.

2. Joyda, qiladi, bor, ahillik, hamisha, hukmronlik, tinchlik;
Javobi: Ahillik bor joyda hamisha tinchlik hukmronlik qiladi.

3. Yumushing, elga, chunki, hashar, bitmay, yarashar, yumushing, qolmas.

Javobi: Bitmay qolmas yumushing, chunki hashar elga yarashar. Respublikamiz ta'lim

sohasidagi islohotlar samarali omillaridan keng ko‘lamda foydalanish, bu jarayon qatnashchilari orasida ongli hamkorlik munosabatlarini yo‘lga qo‘yish, o‘quvchilarning shaxsiy xususiyatlari va milliy mentalitetini hisobga olishni taqozo qiladi. Bu xayrli ishga Respublikamiz olimlari va amaliyotchilari ham baholi qudrat o‘z ulushlarini qo‘shmoqdalar. Masalan, R.J.Ishmuhamedov ishlarida: klaster (tarmoqlar), 3x4,blits-o‘yin metodlari; intervyu, iyerarxiya, muloqot, boshqaruv, bumerang texnikasi; talaba,o‘qituvchi shaxsi treningi; murakkab vazifalarni qo‘llash, aqliy hujum, skarabey, veyer,FSMU, sinektik muammoli o‘qitish, ijodiy masalalarni hal qilish, tarozi, yelpig‘ich,individual o‘qitish, mualliflik texnologiyalarining mohiyati, ularning qo‘llanish hollari

yoritilgan.N.Sayidahmedovning umumiy tahriri ostida nashr ettirilgan “Yangi pedagog texnologiya: tahlil, ta’rif, mulohazalar” (o‘qituvchilar uchun metodik tavsiyalar) nomli ishda: yozma bahslar, aqliy hujum, kichik guruhlarda ishlash, ajurli arra, 6x6x6, qarorlar shajarasi, rolli o‘yin, bahs-munozara, o‘zing uchun qulay joy tanla kabi metodlaridan foydalanish bayon etilgan.

N.N.Azizxo‘jayevaning “Pedagogik texnologiya va pedagogi mahorat” (barcha mutaxassislik magistratura yo‘nalishlari uchun o‘quv qo‘llanma) nomli ishida muammoli o‘qitish texnologiyasi, o‘yin texnologiyasi, tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlar, mualliflik texnologiyasi, shaxsga e’tibor qaratish asosidagi pedagogik texnologiya, o‘qitishni intensivlashtirish yoki jadallashtirish texnologiyasi, o‘quv jarayoninin samarali boshqarish va tashkil etish asosidagi pedagogik texnologiyalar, o‘qitishni differensiallashtirish, o‘qitishni individuallashtirish texnologiyasi,dasturlashtirilgan o‘qitish texnologiyasi kabilar yoritilgan.J.G‘.Yo‘ldoshev, S.A.Usmonovlar: klassik ma’ruza, texnik vositalar yordamida o‘qitish, maslahatchilik tizimi, darslik bo‘yicha o‘qitish, kichik guruhlar tizimi, kompyuter yordamida o‘qitish, repitorlik tizimi, dasturlashtiriladigan boshqaruv, avtoritar, didaktik yo‘naltirilgan, ijtimoiy yo‘naltirilgan, antropologik yo‘naltirilgan, pedagogik yo‘naltirilgan,shaxsga yo‘naltirilgan, insonparvarlikka va shaxsga yo‘naltirilgan, hamkorlik texnologiyalariga yo‘naltirilgan, erkin tarbiyaga yo‘naltirilgan, ezoterik ta’lim va tarbiyaga yo‘naltirilgan, dogmatik, reproduktiv metod; tushuntirish, ko‘rgazmali; rivojlantiruvchi ta’lim; muammoli, izlanishli; ijodiy metod; dasturlashtirilgan ta’lim metodi; dialogli metod; o‘yin metodi; o‘z-o‘zini rivojlantiruvchi ta’lim metodi; axborotli (kompyuterli) metodi;hozirgi an’anaviy ta’lim; shaxsga yo‘naltirilgan pedagogik jarayon asosidagi pedagogik texnologiyalar; o‘quvchilar faoliyatini faollashtirish va jadallashtirish asosidagi pedagogi texnologiyalar, o‘quv jaryonini boshqarish va tashkil qilish samaradorligi asosidagi pedagogik texnologiyalar; materialni didaktik takomillashtirish va rekonstruksiyalash asosidagi pedagogik texnologiyalar; xususiy fan pedagogik texnologiyalari; alternativ texnologiyalar; tabiatga moslashtirilgan texnologiyalar; rivojlantiruvchi ta’lim

texnologiyalari; mualliflik maktablari pedagogik texnologiyalari; texnologiyalarni loyihalash va o'zlashtirish texnologiyalari; fanlar bilim, o'quv, ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan – axborot texnologiyalari; aqliy faoliyat usullarini shakllantirishga yo'naltirilgan - operatsion texnologiyalar; estetik va axloqiy munosabatlar sohasini shakllantirishga yo'naltirilgan emotsional badiiy va emotsionalaxloqiy texnologiyalar; shaxsning o'z-o'zini rivojlantirish mexanizmlarini shakllantirishga yo'naltirilgan o'z-o'zini rivojlantirish texnologiyalari; ijodiy qobiliyatlarni rivojlantirishga yo'naltirilgan – evristik texnologiyalar; amaliy faoliyat sohasini rivojlantirishga yo'naltirilgan amaliy texnologiyalar va shu kabilar. N.X.Avliyov “Zamonaviy o'qitish texnologiyalari” nomdagi ishlarida: shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari; avtoritar va shaxsga yo'naltirilgan o'qitish texnologiyalari; ishbilarmonlik o'yinlari texnologiyasi; muammoli o'qitish texnologiyasi; individuallashtirilgan o'qitish texnologiyasi; tabaqalashtirilgan o'qitish texnologiyasi; dasturlashtirilgan o'qitish texnologiyasi; kompyuterli o'qitish texnologiyasi; modulli o'qitish texnologiyasi kabilar haqida fikrlar bayon etilgan. B.L.Farberman, R.G.Musina, F.A.Jumabayevalarning ishlarida: tanqidiy fikrlashga o'rgatish, sinkveyn (axborot yig'ish), klaster (axborotni yoyish), aqliy hujum, semantik (ma'naviy) jihatlarni tahlil qilish, konseptual jadval, T-sxema, birgalikda o'qitish, munozara o'tkazish kabi texnologiyalar haqida fikr yuritiladi. M.G.Voinova, trening o'tkazish, o'yin, kichik guruhlarda ishlash, aqliy hujum kabi texnologiyalardan oliy o'quv yurtlarida foydalanish hollarini yoritib beradi. Q.T.Olimov, S.Y.Ashurova, U.A.O'rinovlar: shaxsga yo'naltirilgan, muammoli, modulli, kompyuterli o'qitish texnologiyalari haqida fikr yuritganlar. Aqliy hujum; 6X6X6; klaster; harflar shajarasi; qora quti; beshinchisi (oltinchi, yettinchisi ortiqcha; 3/3, 4/4 5/5); rasmlarni to'g'ri joylashtirish; rangli kartochkalar bilan ishlash; video topishmoq; qor uyumi; zakovatli zukko; qarama-qarshi munosabat; bilar edim, bilib oldim, bilishni xohlayman (B-B-B); zig-zag, Venn diagrammasi, ishbilarmonlik va rolli o'yin kabi o'quvchilarni faollashtirish metodlariga O'.Tolipov va M.Usmonboyevlar tomonidan nashr ettirilgan ishlar bag'ishlangan.

Xulosa sifatida ta'kidlash joizki, yuqoridagi kabi ta'limiy texnologiyalarni qo'llagan holda darslarni tashkil etish o'quvchilarni nafaqat mavzu yuzasidan bilim, ko'nikma va malakalar bilan qurollantirishni, balki darsda faol ishtirok etish, diqqatni jamlash, har bir topshiriqqa mas'uliyat bilan yondashish, shuningdek o'zgaralar fikrini hurmat qilish va tinglash kabi sifatlarni ham shakllantiradi. Bu borada o'qituvchi har bir darsga ijodiy yondashishi, o'quvchilarning individual xususiyatlarini inobatga olishi, iqtidor va iste'dodni rag'batlantirish hamda aql-zakovotini ayamasliklari lozim. Ulug' donishmandlardan biri “...kelajak tashvishi bilan yashasang, farzandlaringga yaxshi bilim ber, o'qit “, degan ekan. Yurtimizda ta'lim-tarbiya tizimida amalga

oshirilayotgan islohotlar haqiqiy ma'noda bir-ikki yillik yoki qisqa davrda samaraga erishishga qaratilgan ish emas, balki chin ma'noda bir necha yuz yillarga tatiydigan o'zgarish bo'ldi, desak xato bo'lmaydi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston respublikasi Prezidentining 2019-yil 29-apreldagi “O'zbekiston respublikasi Xalq ta'limi tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish Konsyepiyasini tasdiqlash to'g'risida”gi PF-5712-sonli Farmoni.
2. Pedagogik texnologiya. N.X.Avliyakov, N.N.Musaeva. –T.: Chopon NMIU, 2012. 90-bet.
3. Innovatsion ta'lim texnologiyalari / Muslimov N.A., Usmonboyeva M.H., Sayfurov D.M., To'rayev A.B. – Toshkent: 2015. 168-bet.
4. Mahmudov M. O'quv materialini didaktik loyihalash tizimi. «Pedagogik mahorat», 2002-yil, 3-son, 3-11 betlar.
5. Abdurahmanova N., Jumaev M., O'rinboeva L. Boshlang'ich sinflar uchun matematikadan didaktik materiallar. -T.: «Istiqlol», 2004, - 65 bet.

BOSHLANG'ICH SINFLAR ONA TILI DARSLARIDA IJODIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH METODIKASI

*Surxondaryo viloyati Termiz shahri
16-sonli Informatika va axborot texnologiyalariga
ixtisoslashtirilgan tayanch maktabi
Boshlang'ich ta'lim o'qituvchisi
Jo'raqulova Gulbaxor Sattorovna
Toshboyeva Saida Xurramovna*

Annotatsiya: Ushbu maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining ona tili darslarida ijodkorligini oshirish, innovatsion metodlardan foydalanish va samaradorligini ta'minlashning ahamiyati xususida fikr yuritilgan.

Kalit so'zlar: mulohaza yuritish, ko'nikma, o'zlashtirish, ijodiy topshiriqlar, boshlang'ich ta'lim, pedagogik tayyorgarlik, metodika, bilim ko'nikma.

Istiqlol tufayli xalqimiz yangi tarixiy davrga qadam qo'ydi. Bu esa, o'z navbatida, ta'lim tizimiga, jumladan, boshlang'ich sinflarda ona tili o'qitishning maqsad va vazifalariga yangicha yondashishni taqozo etadi. “Ta'lim to'g'risida”gi hamda Xalq ta'limi vazirligining yangi darsliklar avlodini yaratish to'g'risidagi qarori va talablaridan kelib chiqib, boshlang'ich sinflar uchun mo'ljallangan yangi ona tili darsliklari nashr qilinmoqda. Ushbu darsliklar oldiga bir qator talablar qo'yilmoqda. Darsliklarning yangi avlodi, avvalo, unda berilgan o'quv topshiriqlari o'quvchini faol ishlashga, shuningdek, mustaqil va ijodiy fikr yuritishga o'rgatadigan shaklda tuzilmog'i zarur. Hozirda amaldagi boshlang'ich sinf ona tili darsliklari zamon talablariga javob beradimi degan savolga javob izlash maqsadida mazkur darsliklarni tahlil qilamiz. Ma'lumki, boshlang'ich sinf ona tili darslarida o'quvchilarning keng miqiyosda mulohaza yuritish va mustaqil fikrlash, qarorlar qabul qilish ko'nikmalari to'liq shakllanmagan bo'ladi. Shu bois, birinchi sinf ona tili darslarida o'quvchilarda asosan mashq ustida ishlash ko'nikmasi shakllantiriladi. Bunda ko'proq o'qituvchi tomonidan bolalar o'zlashtirishi lozim bo'lgan bilimlarni tayyor holda beradi, o'zi savollar qo'yadi, savol va topshiriqlarning yechimini topish yo'llarini ham o'qituvchining o'zi ko'rsatadi. Bu bilan o'quvchilarga ta'lim berishda yuqori samaradorlikka yerishib bo'lmaydi. Chunki, hozirgi kunning talabi o'quvchilarni faol harakatga keltirishdan iboratdir. Shunday yekan, ona tili mashg'ulotlarida o'quvchilarni faol harakatga keltiradigan, ularni mustaqil fikrlashga undaydigan, mulohaza yuritishga chorlaydigan topshiriq va mashqlarni tavsiya yetish maqsadga muvofiqdir. Ona tili darslarida ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning tafakkur doirasini, og'zaki va yozma nutqini va mustavil fikrlashga o'rgatishda muhim o'rin tutadi.

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar tahlili va ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganish boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida ijodiy topshiriqlar quyidagi o'ziga xos xususiyatlarni belgilashga imkon beradi: - boshlang'ich sinflarda yuzaga kelgan o'quv muammolari o'zida qandaydir hayotiy vaziyatni namoyon yetmog'i lozim. Dars jarayonida o'quvchilar ye'tiborini jalb yetish uchun ijodiy topshiriqlarni berish lozim. - Ona tilining o'quv predmeti sifatidagi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati, hayot bilan aloqasiga ko'ra boshqa fanlardan keskin farqlanishidir. - Faqat boshlang'ich sinflarning ona tili darslari uchun xarakterili metodik usullarda ish ko'rishda. - O'quvchilarga o'quv materialining hissiy ta'sir yetishida. - Faqat ona tili darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish jarayonida. - Boshlang'ich sinflar ona tili ta'limida ijodiy topshiriqlardan foydalanish, balki unga tayyorgarlik haqida ham gap boradi, chunki o'quvchilar bunday topshiriqni qabul qilishga oldindan psixologik, mantiqiy tayyorgarlik ko'rgan bo'lishlari kerak; - Boshlang'ich sinflardagi ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning doimiy ravishda mashg'ul bo'lishi bilan bog'liq. Mashg'ul bo'lish ijodiy topshiriqlarni bajarish holatiga olib keladi. Boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida olib borgan mashg'ulotlarimiz natijasida ijodiy topshiriqlarni yaratishning quyidagi metodik usullarini ishlab chiqdik; 1.O'quvchilarni bayon qilinayotgan mavzudagi umumiylik va xususiylikni aniqlash maqsadida berilgan mashqlarni tahlil qilish va qiyoslash. Masalan, 3-sinfda “O'zak va o'zakdosh so'zlar” mavzusini o'tayotganda gul, gulla, gulzor, guldon so'laridan gap tuzish bo'yicha o'quvchilarga topshiriq beriladi. O'quvchilar ushbu so'zlarning ma'no xususiyatlaridan kelib chiqib topshiriqni bajarishga kirishadi. 2. Tanish topshiriqni hal yetishda o'quvchilar oldiga yangicha yondashuvni talab yetadigan amaliy topshiriqlarni qo'yish. Masalan, 1-sinf o'quvchilari hali unli va undosh tovushlar bilan tanishmay turib, so'z necha bo'g'indan iboratligini faqat talaffuz orqali topish topshirig'i beriladi. Unli va undosh tovushlar bilan tanishgach yesa, unli tovushlar bo'g'in hosil qilishini bilib oladilar va shunga qarab so'zlarning nechta bo'g'indan iborat yekanligini aniqlaydilar. 3. O'quvchilarning amaliy topshiriqlarni mustaqil bajarishda yuzaga keluvchi hayotiy vaziyatlardan foydalanish, ularni bajarish va tahlil qilish. Masalan, 1-sinfda bo'g'in ko'chirish qoidalari bilan tanishtirishda, bo'g'in ko'chirishning zarurligi misol tarzida keltiriladi. Ya'ni sarkarda so'zining keyingi ikki bo'g'ini qatorga sig'may qoldi. Nima qilish kerak? Tarzida savol bilan murojaat qilinadi. 4. Ortiqcha ma'lumot berilgan va ma'lumotlar yetarli bo'lmagan mashqlar bajarish yuzasidan ham topshiriqlar berish. Ortiqcha ma'lumotni yoki yetishmayotgan ma'lumotni topshiriqni bajarish uchun o'quvchilar yangi ma'lumotlarni bilishlari lozim bo'ladi. Masalan, 3-sinf ona tili darslarida o'quvchilar gapning bosh bo'laklari bilan tanishadilar. Gapda yega va kesimdan tashqari yana ham to'liq bo'lishi uchun boshqa so'zlar ham yeshtirok yetadi. Bu so'larni topish topshirig'i beriladi. O'quvchilar bu topshiriqlarni bajarishlari uchun ikkinchi darajali bo'laklar bilan ham tanish bo'lishlari kerak. 5. Dars maqsadini amalga

oshirishda tegishli savollar yordamida ijodiy topshiriqlarni bajarish vazifasi topshiriladi. Bunday savollar nima uchun shunday yozilgan?, To'g'rimi?, Kim haq? Kabi shakllarda bo'lishi mumkin. Masalan, 3-sinf ona tili darsligida “Bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar” mavzusini o'tishda o'quvchilarga “keldi-kelmadi” so'zlari misolida shunday savol beriladi. Nima uchun kelmadi? So'zi bo'lishsiz fe'l deyiladi. O'quvchilar bu topshiriqni bajarish uchun avvalo bo'lishli va bo'lishsiz fe'llar haqida tushunchaga yega bo'lishlari kerak. Boshlang'ich sinflarning ona tili darslarida o'quv topshiriqlarni amalga oshirish quyidagi bosqichlarda tashkil qilinadi: - o'quvchilar yechishi mumkin bo'lgan va qiziqarli topshiriqlarni o'rtaga qo'yish; - dars jarayonida mashg'ulot yuzasida ijodiy topshiriqlarni yuzaga keltirish; - dars mavzusi mazmuniga ko'ra ijodiy topshiriqlarni muayyan maqsadga yo'naltirish; - muammolarni hal yetish; - alohida topshiriqlarning jamoa usulida bajarilgan natijalarni tekshirish va xatolarni to'g'rilash. Ijodiy topshiriqli darsni tashkil yetishning mazkur sxematik rejasi u yoki bu o'quv jarayoniga qarab to'liq yoki qisman bajariladi. Ularda ba'zilar o'z yechimlari uchun avvalo xulosalarni, qonun va nazariyani tahlil qilishni talab yetadi, boshqalari faktlarni umumlashtirishni talab qiladi, uchinchlari hodisalarni, tushunchalarni taqqoslashga ko'proq tayanadi. Ijodiy topshiriqlarni bajarishda quyidagilarga amal qilishi kerak: - o'quvchilar ma'lum bilimlar doirasidan o'zlariga yetishmayotganlarini aniq chegaralab olishlari, ya'ni noma'lum topshiriqlarni bilishlari taqozo yetiladi. Ona tili darslarida ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning tafakkur doirasini, og'zaki va yozma nutqini va mustaqil fikrlashga o'rgatishda muhim o'rin tutadi. Psixologik-pedagogik tadqiqotlar tahlili va ilg'or o'qituvchilarning ish tajribalarini o'rganish boshlang'ich sinflarda ona tili darslarida ijodiy topshiriqlar quyidagi o'ziga xos xususiyatlarni belgilashga imkon beradi: - boshlang'ich sinflarda yuzaga kelgan o'quv muammolari o'zida qandaydir hayotiy vaziyatni namoyon yetmog'i lozim.

Dars jarayonida o'quvchilar ye'tiborini jalb yetish uchun ijodiy topshiriqlarni berish lozim. - Ona tilining o'quv predmeti sifatidagi ta'lim-tarbiyaviy ahamiyati, hayot bilan aloqasiga ko'ra boshqa fanlardan keskin farqlanishidir. - Faqat boshlang'ich sinflarning ona tili darslari uchun xarakterli metodik usullarda ish ko'rishda. - O'quvchilarga o'quv materialining hissiy ta'sir yetishida. - Faqat ona tili darslarida ijodiy topshiriqlardan foydalanish jarayonida. - Boshlang'ich sinflar ona tili ta'limida ijodiy topshiriqlardan foydalanish, balki unga tayyorgarlik haqida ham gap boradi, chunki o'quvchilar bunday topshiriqni qabul qilishga oldindan psixologik, mantiqiy tayyorgarlik ko'rgan bo'lishlari kerak; - Boshlang'ich sinflardagi ijodiy topshiriqlar o'quvchilarning doimiy ravishda mashg'ul bo'lishi bilan bog'liq. Mashg'ul bo'lish ijodiy topshiriqlarni bajarish holatiga olib keladi. Boshlang'ich sinflarning ona tili darslarida o'quv topshiriqlarni amalga oshirish quyidagi bosqichlarda tashkil qilinadi: - o'quvchilar yechishi mumkin bo'lgan va qiziqarli topshiriqlarni o'rtaga qo'yish; - dars jarayonida mashg'ulot yuzasida ijodiy

topshiriqlarni yuzaga keltirish; - dars mavzusi mazmuniga ko'ra ijodiy topshiriqlarni muayyan maqsadga yo'naltirish; - muammolarni hal yetish; - alohida topshiriqlarning jamoa usulida bajarilgan natijalarni tekshirish va xatolarni to'g'rilash. Ijodiy topshiriqli darsni tashkil yetishning mazkur sxematik rejasi u yoki bu o'quv jarayoniga qarab to'liq yoki qisman bajariladi.

Ularda ba'zilar o'z yechimolari uchun avvalo xulosalarni, qonun va nazariyani tahlil qilishni talab yetadi, boshqalari faktlarni umumlashtirishni talab qiladi, uchinchi hodoisalarni, tushunchalarni taqqoslashga ko'proq tayanadi. Ijodiy topshiriqlarni bajarishda quyidagilarga amal qilishi kerak: - o'quvchilar ma'lum bilimlar doirasidan o'zlariga yetishmayotganlarini aniq chegaralab olishlari, ya'ni noma'lum topshiriqlarni bilishlari taqozo yetiladi; - o'qituvchi yangi bilimga yehtiyoj o'yg'otuvchi ijodiy topshiriqni darsdan oldin loyihalashtirish; - har bir o'quvchining va butun bir sinfnig individual psixologik imkoniyatlarini qat'iy hisobga olish; - ijodiy topshiriq berishda darsning istalgan bosqichida amalga oshirilishi tashkil qilish; - ijodiy topshiriq berish uchun vosita sifatida o'qituvchi so'zi, darslik materiali, o'quvchilarning kuzatishlari natijalari, ta'limning texnik vositalari namoyish yetish talab yetiladi. Tabiiyki, ijodiy topshiriqlar savollar, tajribalar va amaliy mashqlar bajarish asosida yaratilishi mumkin. Buning uchun o'qituvchi bilish vazifalariga “Faktlarni taqqoslang”, “Faktlarni umumlashtiring” tipidagi talablarni qo'yadi. Ijodiy topshiriqlarning bu turlari shartdli ravishda ajratilgan bulib, amalda o'quvchilar bir tushunchaning o'zini o'rganishda faktlarni tahlil qilish va sintez qilishni taqqoslash va umumlashtirish bilan qo'shib olib boradi. Lekin aytib o'tilgan tafakkur usullaridan biri – tushuncha yetakchi o'rinda turadi. Ijodiy topshiriqlar berib bo'lingach, o'qituvchi o'quvchilarni yana fikr yuritishga, ammo yendi faraz qilish, muhokama yetish va xulosalar chiqarishga qaratadi. Bilish muammolarini ilgari surish va hal qilish jarayonlari uzluksiz zanjirga o'xshab qo'shilib ketadi. Chunki ijodiy topshiriqlarni o'quvchilarga berar yekanmiz, bir vaqtning o'zida uni bajarishga kirishamiz. Bu yesa, o'z navbatida, yangi topshiriqni keltirib chiqaradi. Umuman olganda didaktik tushunchani faol bilishning bir-biriga zid va uzluksiz jarayoni amalga oshiriladi. Ona tili ta'limi jarayonidagi ijodiy topshiriqlar tizimi muommali suhbatlar, fikr yuritish, isbotlash, umumlashtirish, tahlil kabi tafakkurni rivojlantiruvchi mashqlar hisoblanadi. Ijodiy topshiriq mashqlari o'quvchilar topshiriqni bajara oladigan bo'lgandagina qo'llaniladi. Bunday mashqlar, ayniqsa, yuqori sinf darsliklarida ko'p berilgan. Unda berilgan topshiriqni bajarish jarayonida o'quvchilar yangi bilimlar bilan qurollantiriladi. Ijodiy topshiriqlardan yangi mavzuni o'zlashtirish bilan birgalikda bilimlarni kengaytirish va mustahkamlashda ham qo'llash mumkin. Masalan, ona tili darslarida 1-sinfdan boshlaboq so'z turkumlari haqida ma'lumot beriladi. Aytaylik, ot so'z turkumi haqida yangi ma'lumotlar berishdan avval yegallangan bilimlar asosida ijodiy topshiriqlar bajarilsa, nafaqat aaval olingan bilimlar yodga tushiriladi, balki

o'quvchilar mustaqil fikrlash orqali ot so'z turkumi haqida yangi ma'lumot olishga ham muvaffaq bo'ladi. Boshlang'ich sinflarda ona tilidan ijodiy topshiriqlarni ta'limga tatbiq yetishning hozirgi ahvolini o'rganish jarayonida shu narsa ma'lum bo'ldiki, aksariyat boshlang'ich sinf o'qituvchilari ijodiy ishlar mohiyatini yetarlicha tushunmasligi, amaliyotda yesa ijodiy topshiriqlardan kam foydalanayotganligini ko'rsatdi. Ijodiy topshiriqlar o'quvchilarni topqirlikka, ijod qilishga, aqliy tafakkurining shakllanishida muhim vosita ekanligini e'tirof etish zarurdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Safarova R., Rixsiyeva M. Umumiy o'rta ta'lim maktablari darsliklarining yangi avlodiga qo'yilgan talablar. –T.: 2001.
2. Seyitxalilav Ye., Abdullayev Sh. O'quvchilar ijodiy qobiliyatlarini rivojlantirish – milliy dastur talabi // Xalq ta'limi jurnali, 2001,
3. Sharipov Sh. Talabalar ixtirochilik ijodkorligini shakllantirishning pedagogik sharoitlari. Ped. fan. nom. .. diss. avtoref.-T.2000.
4. www.ziyonet.uz

**MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA HAYOT
XAVFSIZLIGI MADANIYATINI SHAKILLANTIRISHNING PSIXOLOGIK
XUSUSIYATLARI**

Muratova Munavvar O'rol qizi
Nizomiy nomidagi TDPU o'qituvchisi
munavvarmuratova1@gmail.com

ANNOTATSIYA: Maqolada Maktabgacha ta'lim tashkilotida maktabgacha katta yoshdagi bolalarda hayot xavfsizligi madaniyatini shakillantirishda ta'lim muhitini pedagogik loyihalashtirishning amaliyotdagi holati bayon etilgan.

KALIT SO‘ZLAR: Pedagog, hayot xavfsizligi, muhit, hamkorlik, faslitator, ta'lim-tarbiya, tashabbuskorlik, rivojlantirish, hamkorlikdagi yondoshuv.

ANNOTATION: The article describes the practical situation of the pedagogical design of the educational environment in the formation of the culture of life safety in preschool children in the preschool education organization

АННОТАЦИЯ: В статье описывается практическая ситуация педагогического проектирования образовательной среды при формировании культуры безопасности жизнедеятельности у дошкольников в дошкольной образовательной организации.

KIRISH

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnik bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarni tatbiq etish, bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish uchun shart-sharoitlar yaratish maqsadida mamlakatimizda tub islohotlar amalga oshirilmoqda. Maktabgacha yoshdagi bolalarning hayoti va sog'ligini muhofaza qilish ularni yetuk va barkamol shaxs sifatida tarbiyalash hozrgi kun zamon talabi hisoblanadi.

Maktabgacha ta'lim tizimini takomillashtirish, uni jahon ta'lim standartlari talablari darajasiga olib chiqish davlat siyosatining ustuvor vazifalaridan biri bo'lib kelmoqda. Rivojlangan mamlakatlar tajribasidan ma'lumki, bolalari kamolga erishgan davlatlar taraqqiyotida bu omil o'ziga xos o'rin tutadi.

Aql-zakovatli, yuksak ma'naviyatli kishilarni tarbiyalay olsakgina, oldimizga qo'ygan maqsadlarga erisha olamiz, yurtimizda farovonlik va taraqqiyot qaror topadi. Zamonaviy ta'lim konsepsiyalari asosida ta'lim-tarbiya jarayonini yuksaltirish, milliy g'oyani ro'yobga chiqaradigan barkamol avlodni voyaga yetkazish davlatimizning eng muhim vazifalaridan biri ekanligini ko'rsatadi.

Bugungi kunda maktabgacha yoshdagi bolalarni xar tomonlama rivojlangan, jismonan sog'lom, aqlan etuk va ma'naviy jixatdan shakllangan etib voyaga yetkazish dolzarb vazifalardan biri bo'lib kelmoqda. Bu kabi vazifalarni amalga oshirishda O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son farmoni¹ ilk va maktabga chayoshdagi bolalarni xar tomonlama rivojlantirish, ta'lim-tarbiya berish, maktab ta'limiga tayyorlash bo'yicha qator vazifalarni belgilaydi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Insonning salomatligi u uchun qadrli bo'lgan nemat hayot havfsizligi hamda uning Shaxs sifatida shakllanishi g'oyalari Sharq mutafakkirlari Abu Rayhon Beruniy, Abu Nasr Forobiy, Abu Ali ibn Sino, Alisher Navoiy, Husayn Voiz Koshifiy, Jaloliddin Davoniy, Jaloliddin Rumiy, Yusuf Xos Xojib Abdulla Avloniyning pedagogik g'oyalari va qarashlarida o'z aksini topgan.

P.Yusupova, F.R.Qodirova, R.M.Qodirova, D.Abdurahimova, X.B.Tulenova, D.R.Babayeva, G.X.Jumasheva, X.I.Kasimova, M.SH.Rasulova, M.A.Solihova, K.S.Shodiyeva, SH.A.Sodiqova SH.Shodmonova, O.U. Hasanboyeva va boshqalar tomonidan maktabgacha ta'lim muassasalari faoliyatining mazmuni, maktabgacha yoshdagi bolalarni ma'naviy-axloqiy, jismoniy va psixologik jihatdan tarbiyalash bilan bir qatorda ularning hayot havfsizligi muammolari tahlil etilgan. Bu sohada psixolog olimlardan G'.B.Shoumarov, Ye.A.Morshinina, E.G'oziev, V.M.Karimova, M.G.Davletshin, N.A.Sog'inov, S.A.Oxunjonova, A.Shojalilov va boshqlar ham o'z atdqiqotlarida oilada farzand tarbiyasi masalalriga alohida e'tibor bergalar.

Zamonaviy maktabgacha pedagogikada rus olimlari N. A. Ostrovskiy, L.N.Tolstoy, V.A.Suxomlinskiy, P.F. Vinogradova, I.A. Danilina, L.V. Zagik, O.L. Zvereva, V.M. Ivanova, V.K. Kotirlo, T.V. Krotovoy, T.A. Kulikova, T.A. Markova, O.V. Ogorodnova, M.M. Ramazanova, Z.I. Teplova i dr. Vetnam olimlari Lyuong Txi Bin, Nguen Xong Txuan, Nguen An Tuet, Nguen Txi Oan, Fan Ngok An, Chan Txi Go Oan va boshqalar maktabgacha yoshdagi bolalarning hayot havfsizligi borasida o'z qarashlarini bildirganlar.

NATIJA

Maktabgacha ta'lim tashkiloti direktori tarbiyalanuvchilarning hayotini muhofaza qilish va sog'lig'ini mustahkamlashni tashkil etilishi uchun mas'ul hisoblanadi. Tarbiyalanuvchi maktabgacha ta'lim tashkilotida bo'lgan vaqtda

¹O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son farmoni //O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. - Toshkent, 2017. - 6-son.

sogʻligʻining yomonlashuvi, shuningdek boshqa noxush holatlar kuzatilgan hollarda maktabgacha taʼlim tashkiloti xodimlari tomonidan zudlik bilan tibbiyot hamshirasiga, shuningdek tarbiyalanuvchining ota-onasiga yoki ularning oʻrnini bosuvchi shaxslarga xabar beriladi. Bunda tarbiyalanuvchining ota-onasi yoki ularning oʻrnini bosuvchi shaxslar yetib kelgunga qadar tibbiyot xodimi tomonidan birinchi tibbiy yordam koʻrsatilishi lozim.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning hayot hafsizligini taʼminlash birinchi navbatda tarbiyachining zimmasidagi masʼuliyatli ish hisoblanadi. Bu sabr-toqatni, tanlangan maqsadga qatʼiy rioya qilishni, doimiy ogohlik va kuchli nazoratni talab qiladi. Shu oʻrinda rus olimi N. A. Ostrovskiy "Inson uchun eng qimmatli narsa bu hayot" deb takidlagani bejiz emas. Maktabgacha taʼlim muassasasida bolalarning xavfsizligi va sogʻligini muhofaza qilish dolzarb va muhim muammodir, chunki bu bolalarni xavfsiz xulq-atvor qoidalarini toʻgʻrisida xabardor qilish, kundalik hayotda xavfsiz xatti-harakatlar boʻyicha tajriba orttirish obʼektiv zarurati bilan bogʻliq. Ota-onalar bilan birgalikda bu borada maqsadli ishlarni olib boorish lozim. Bolani nafaqat xavf-xatardan himoya qilish, balki uni yuzaga kelishi mumkin boʻlgan qiyinchiliklarga qarshi turishga tayyorlash, eng xavfli vaziyatlar, ehtiyot choralarini koʻrish zarurligi haqida tasavvurni shakllantirish, unga xavfsiz xatti-harakatlar koʻnikmalarini singdirish muhimdir. Maktabgacha taʼlim muassasasida xavfsizlik kontseptsiyasi ilgari faqat bolalar hayoti va sogʻligʻini himoya qilishni oʻz ichiga olgan. Ammo zamonaviy dunyo xavfsizlik muammosiga yondashuvni oʻzgartirdi, u ekologik halokat va terrorizm kabi tushunchalarni oʻz ichiga oldi. Bolalarni xavfsizlik asoslari bilan tanishtirishda quyidagi maqsadlar belgilanishi kerak: salomatlikni saqlash va mustahkamlash asoslarini shakllantirish; Ota-onalar bilan ishlash. Ota-onalar bilan ishlashni rejalashtirish kerak, chunki bolaning xavfsizligi bilan bogʻliq muammolarni faqat maktabgacha taʼlim muassasasi doirasida hal qilish mumkin emas, shuning uchun ota-onalar bilan yaqin aloqada boʻlish kerak. Asosiysi, ota-onalar va oʻqituvchilarning shaxsiy namunasi ekanligini unutmaslik kerak. Har bir inson ekstremal vaziyatlarda oʻzini tutish qoidalarini bilishi va mustaqil ravishda oʻrganishi, qaror qabul qilishi kerak, shunda muammo boʻlmaydi. Pedagogik shartlar tizimiga, shu jumladan taʼlim jarayonining uchta subʼektining (tarbiyachi - bolalar - ota-onalar) bosqichma-bosqich oʻzaro taʼsiriga rioya qilish muhimdir.

MUHOKAMA

Bolalarda semantik shakllanishlarni, xavfsizlik va hayot masalalarida xulq-atvor koʻnikmalarini rivojlantirishni ragʻbatlantirish.

1. Hayot faoliyati xavfsizligi boʻyicha bilimlarni oʻzlashtirish.
2. Sogʻlom turmush tarzini saqlash, xavfli vaziyatlarda xavfsiz xulq-atvorni taʼminlash uchun zarur boʻlgan shaxsiy xususiyatlarni rivojlantirish.

3. Shaxsiy xavfsizlik uchun mas'uliyat tuyg'usini, o'z salomatligi va hayotiga qadrlil munosabatni oshirish.

4. Potensial xavflarni oldindan ko'ra bilish va ular yuzaga kelgan taqdirda to'g'ri harakat qilish, shaxsiy himoya vositalaridan foydalanish ko'nikmalarini egallash.

5. Maktabgacha yoshdagi bolaning hissiy va muvaffaqiyatli rivojlanishiga hissa qo'shish.

Bolalarni sog'lom va barkamol shaxs qilib tarbiyalashga ularning ota-onalari va MTT ning faol ishtirokisiz erishib bo'lmaydi, ota-onalarning MTT ning oila bilan hamkorligi borasidagi qarashlari turlicha bo'lganligi bois MTT sharoitlaridan ota-onalarning qoniqish jihatlari o'zgarib bormoqda . Bazi oilalarda ota-onalarning o'z farzandlarini tarbiyalash va shaxsiy rivojlanish masalalarini hal qilishdan voz kechish tendensiyasi kuchaygan. Bazi ota-onalar esa faqat bolaning ovqatlanishi bilan qiziqishadi, ular MTT ni faqat bolalarni boqadigan joy deb hisoblashadi. Tarbiyachining maslaxatlarini e'tiborsiz qoldiradigan ota-onalar toifasi ham uchraydi. Bazi ota-onalar, ularning vazifasi faqat bolaning kiyinishini ta'minlash deb qarashadi.

Ota-onalarning pedagogik faoliyat sohasiga jalb etilishi, ularning ta'limiy faoliyat jarayoniga qiziqishi o'z farzandi uchun juda muhimdir.

MTT lar uchun o'zaro hamkorlik qilish jarayonining inkor qilib bo'lmaydigan afzalliklari ko'p. Maktabgacha ta'lim tashkilotining oila va mahalliy jamotchilik bilan hamkorlik aloqalarini o'rnatish zaruriyati hozirgi paytda dolzarb bo'lib qolmoqda.

Demak, oila bilan hamkorlik shaxsni ilk tarbiyalash tizimi sifatida bolaning dunyoqarashi, ma'naviy olmining rivojlanishida muhim o'rin tutadi. Ota-onalar bilan hamkorlik borasida avval erishilgan yutuq va tajribalarning natijalarini tahlil qilib, xilma - xil va o'zaro bog'liq bo'lgan shakl va usullar yordamida rejali va izchil ishlar olib borish maqsadga muvofiq bo'ladi..

Yuqorida bayon qilingan dolzarb muammolar haqiqatdan ham, Davlat talablarining bosh tamoyili bo'lgan “ bolaning noyobligi” , “bolaning huquqiarini himoya qilish va ta'minlashning muhimligi”, “bola ta'limi va rivojlanishida kattalarning asosiy roli”ni anglagan holda, MTT, oila, tarbiyachi-pedagoglar hamda ota-onalarning bevosita, doimiy va samarali hamkorligini talab etadi. Darhaqiqat, shaxs shakllanishida oilaning roli katta. Aqlan yetuk, axloqan pok, jismonan baquvvat farzandlar namunali oilalarda kamol topadilar. Shuning uchun ham oilada sog'lom muhitni vujudga keltirish va uni mustahkamlash umumdavlat ahamiyatga molik masaladir.

XULOSA

Zamonaviy hayot hayot xavfsizligini ta'minlash zarurligini isbotladi, maktabgacha ta'lim tashkilotlari xodimlarini, ota-onalarni va bolalarni ijtimoiy, texnogen, tabiiy va ekologik muammolarning og'ir sharoitida xavfsiz turmush tarziga o'rgatishni talab qildi. Maktabgacha ta'lim tashkilotlarida hayot xavfsizligi

konsepsiyasi ilgari quyidagi jihatlarni o'z ichiga olgan edi: bolalar hayoti va sog'lig'ini muhofaza qilish, maktabgacha ta'lim muassasalari xodimlarining xavfsiz mehnat sharoitlarini ta'minlash. Xalq ta'limi tizimini modernizatsiya qilish munosabati bilan “Xavfsizlik” ta'lim yo'nalishi mazmunida insonning o'z hayoti xavfsizligi asoslarini shakllantirish maqsadlariga erishishga qaratilgan yangi davlat talablari shakllantirildi. atrof-muhitni muhofaza qilishning zaruriy shartlari (atrofdagi dunyo xavfsizligi). 18-sonli bolalar bog'chasining katta guruhidagi bolalarning xulq-atvori va faoliyatini kuzatish shuni ko'rsatdiki, bolalar qaram bo'lib qolishadi, tashabbuskorlik, o'zlari qaror qabul qila olmaydilar, kimdan yordam so'rashni bilmaydilar, qanday qilishni bilmaydilar. ekstremal vaziyatlarda to'g'ri qaror, xavfsizlik muhandisligi uchun xatti-harakatlar qoidalarini bilmaydi. Va shuning uchun "Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun xavfsizlik asoslari" bo'yicha maqsadli ishlarni amalga oshirish kerak. Bolalarda xavfsiz xulq-atvorni shakllantirishning asosiy maqsadi har bir bolaga hayot uchun xavfli vaziyatlarning asosiy tushunchalarini va ulardagi xatti-harakatlarning xususiyatlarini berishdir. Xavfsizlik nafaqat olingan bilimlar yig'indisi, balki turli vaziyatlarda o'zini to'g'ri tutish qobiliyatidir. Ushbu muammoning dolzarbligi o'quv jarayoni natijalaridagi kamchiliklarni tahlil qilish bilan ta'kidlanadi: Bolalar xavfsiz va sog'lom turmush tarziga muhtoj emas; Kundalik hayotda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan xavflarni tushunmaslik; Potensial xavfli vaziyatlarda mustaqillik va mas'uliyatning yo'qligi. O'tkazilgan tahlillar kasbiy muammoni shakllantirishga imkon beradi, uning yechimi o'quv jarayonidagi kamchiliklarni bartaraf etadi: Bolalarni sog'lom va xavfsiz turmush tarziga o'rgatish, maxsus sharoitlarni tashkil etishga ko'maklashish kerak. Buning uchun ta'lim jarayoniga o'zgartirishlar kiritish zarur. Natijada talabalar tomonidan shakllantirilgan yangi ta'lim natijasi bo'lishi kerak:

1. Inson va tabiat olami uchun xavfli vaziyatlar va ulardagi xulq-atvor usullari haqida bilimlar shakllantirildi.

2. Bola inson va atrof-muhit uchun xavfsiz bo'lgan xatti-harakatlar qoidalaridan qanday foydalanishni biladi.

3. Amalda inson va tabiat olam uchun potensial xavfli vaziyatlarga ehtiyotkor va ehtiyotkor munosabatda bo'ladi.

4. Bola kundalik hayotda xulq-atvor qoidalariga amal qiladi. Bolalarda kundalik hayotda duch keladigan hayot va sog'liq uchun xavfli ob'ektlar, ularning inson uchun zarurligi, ulardan foydalanish qoidalari to'g'risida tushunchalarni mustahkamlash kerak. Kundalik hayotda baxtsiz hodisalardan ogohlantirish muhim; bolalarni yong'in xavfsizligi qoidalari bilan tanishtirish, yong'inga ehtiyotkorlik bilan munosabatda bo'lishni o'rgatish; bolalarni "02" xizmati bilan tanishtirish; uyda yolg'iz qolsangiz, begonalar bilan qanday munosabatda bo'lish haqida fikrni shakllantirish; bolalarni jiddiy kasallik yoki baxtsiz hodisa yuz berganda vaziyatga tezda javob berishga o'rgatish: adashib qolmaslik va tez yordam yoki kattalarni chaqirish. Maktabgacha

yoshdagi bolalar dorivor va zaharli o'simliklar haqida tasavvurga ega bo'lishi kerak; bolalar momaqaldir oq paytida xatti-harakatlar qoidalari haqida bilim olishlari kerak. Ushbu qoidalar batafsil tushuntirilishi va keyin amalga oshirilishi kerak. Biroq, xavfsizlik va sog'lom turmush tarzi nafaqat olingan bilimlar yig'indisi, balki turmush tarzi, turli vaziyatlarda adekvat xatti-harakatlardir. Bundan tashqari, bolalar ko'chada va uyda kutilmagan vaziyatlarda o'zlarini topishlari mumkin, shuning uchun asosiy vazifa ularning mustaqilligi va mas'uliyatini rivojlantirishni rag'batlantirishdir. MTT da bola bilimga ega bo'ladi, boshqa bolalar va kattalar bilan o'zaro munosabatda bo'lish, o'z faoliyatini tashkil etish qobiliyatini oladi. Biroq, bola ushbu ko'nikmalarni qanchalik samarali egallashi oilaning maktabgacha ta'lim muassasasiga bo'lgan munosabatiga bog'liq. Maktabgacha yoshdagi bolalarning ta'lim jarayonida ularning ota-onalarining faol ishtirokisiz uyg'un rivojlanishi mumkin emas.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risida”gi PF-4947-son farmoni //O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. -Toshkent, 2017. - 6-son.
2. “O'zbekiston Respublikasining ilk va maktabgacha yoshdagi bolalarning rivojlanishiga qo'yiladigan davlat talablari”. Toshkent 2018.
3. “2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi PQ – 2707 – son 2016 yil 29 dekabrda Qarori.Xalq so'zi 2016 yil,30 dekabr.
4. **O'zbekiston Prezidenti 2020 yil 24 yanvar kuni mamlakatimiz Parlamentiga murojaatnomasi “Xalq so'zi» 25- yanvar, 2020 yil**
5. Qodirova F. M. “Maktabgacha pedagogika” : o'quv qo'llanma Toshkent «MANAVIYAT » 2016 –y
6. 31. Shodmonova.SH “Maktabgacha ta'lim pedagogikasi”. T. “Fan va texnologiya”, 28.Qodirova F. M. “Maktabgacha pedagogika” : o'quv qo'llanmaToshkent «MANAVIYAT » 2013 157-b.
7. 29.Qodirova.F.R,Tashpulatova SH.K“Maktabgacha ta'lim muassasasida metodik ishlar” Toshkent.2018 yil.
8. 30. Sodiqova.SH “Maktabgacha pedagogika” «TAFAKKUR BO'STONI» TOSHKENT-2013
9. Akramova, D. (2022). Bo'lajak pedagog-psixologlarning maktabgacha ta'lim tizimidagi faoliyati. Science and innovation, 1(B8), 322-326.
- 10.Akramova, D. (2022). Oliy ta'lim muassalari talabalarida pedagogik-psixologik moslashuvchanlikni mazmun mohiyati. Science and innovation, 1(B8), 2150-2153.

11. Ergashevna, A. D. (2023). TALABALARDA PEDAGOGIK-PSIXOLOGIK MOSLASHUVCHANLIK MEHANIZIMLARINI RIVOJLANTIRISH TEHNOLOGIYALARINI TAKOMILLASHTIRISH BUGUNGI MUOMMO SIFATIDA. *PEDAGOGS jurnali*, 26(1), 13-17.

YUQORI SINIF O‘QUVCHILARIDA TABIIY (SCIENCE) FANLARNI O‘QITISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR

*A.Avloniy nomidagi pedagoglarni kasbiy rivojlantirish va yangi metodikalarga
o‘rgatish milliy tadqiqot instituti yetakchi ilmiy xodimi*

X.M.Kdirbayeva

Xurliyphd@gmail.com

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada respublikamizda maktab tizimida tabiiy fanlarning takomillashtirilgani, ya’ni tabiiy (science) fanlarining afzalliklari va ularni o‘qitish metodikalariga oid ma’lumotlar keltirilgan. Ta’lim-tarbiya jaroyinida foydalaniladigan metodlarning ta’biy fanlarni o‘qitishda to‘g‘ri qo‘llana bilishlik. Ya’ni ta’limga oid va shaxsga oid metodlarning ushbu fanni o‘qitishda tutgan o‘rni haqida bayon etilgan.

Kalit so‘zlar: metod, atrof-muhitni o‘rganish, laboratoriya va amaliy darslar, xalqaro baholash, tabiyotshunoslik.

АННОТАЦИЯ

В данной статье представлена информация о совершенствовании естественных наук в системе школьного образования нашей республики, то есть о преимуществах естественных наук и методов их преподавания. Умение правильно применять методы, применяемые в учебном процессе при обучении естественным наукам. То есть описывается роль учебно-личностных методов в обучении данному предмету.

Ключевые слова: метод, экологические исследования, лабораторно-практические занятия, международная оценка, естествознание.

ANNOTATION

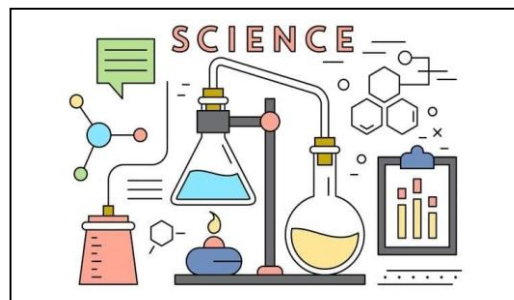
This article provides information on the improvement of natural sciences in the school system of our republic, that is, the advantages of natural sciences and their teaching methods. Knowing how to correctly apply the methods used in the educational process in teaching natural sciences. That is, the role of educational and personal methods in teaching this subject is described

Key words: method, environmental studies, laboratory and practical lessons, international assessment, natural science.

2021-2022-o‘quv yilidan boshlab respublikamizda 1-6sinflarda tabiiy fanlarni o‘qitish bo‘yicha barcha tabiiy fanlarni birlashtirgan holda “Tabiiy (Science)” fanlar joriy etildi. Tabiiy (SCIENCE) fanlar ayni vaqtda o‘qitib kelinayotgan 1-2-sinfda “Atrofimizdagi olam”, 3-4-sinflarda “Tabiatshunoslik”, yuqori sinflarda esa 4 ta

alohida fanlar, ya'ni geografiya, biologiya, fizika (6-sinfdan boshlab), kimyo (7-sinfdan boshlab) fanlarini o'zida birlashtiradi.

Tabiiy (SCIENCE) fanlarining yuzga kelishi, afzalliklari va ahamiyati shundan iboratki, ushbu fan orqali o'quvchi olamning yaxlit, ajralmas, bir butunligini anglaydi, ilmiy dunyoqarashi shakllanadi, tadqiqotchilik ko'nikmalari rivojlanadi. Natijada PISA, TIMSS kabi xalqaro tadqiqotlarda muvaffaqiyatli ishtirok etish imkoniyati kengayadi. Tabiiy (SCIENCE) fanlar - insonni, uning sog'lig'ini, shuningdek butun atrof-muhitni: tuproqni, atmosferani, umuman yerni, kosmosni, tabiatni, barcha tirik va jonsiz jismlarni tashkil etuvchi moddalar va ularning o'zgarishini o'rganadigan fanlardir. Tabiatda ro'y berayotgan hodisa va jarayonlar, tirik organizmlarning rivojlanish bosqichlari, tabiat va jamiyat qonunlariga insoniyatning ko'rsatadigan ta'sirlari haqida ilmiy va amaliy bilimlar majmuasi.

O'quvchining ichki motivatsiyasining qanchalik shakllanganligi tabiiy (science) ya'ni, fanlarga qiziqishi, atrof-muhit muammolarini anglashi va uni hal qilishda muhim qarorlarni qabul qilishni bilishi hamda tabiiy va ijtimoiy muhitga ta'sirini tahlil qilishda muhim o'rin egallaydi. Tabiiy fanlarni o'zaro integratsiya asosida o'rganish, o'quvchilarda tabiatni butun bir borliq sifatida, olamning yagona manzarasini anglashlariga yo'naltirmog'i lozim. Shu bilan birga, o'quvchilar inson faoliyatining tabiatga salbiy va ijobiy ta'siri, zamon va makon miqyosidagi global ekologik muammolarni va tabiat oldida javobgarlik hissini tushunishi, Shuningdek, sog'lom turmush tarziga amal qilishlari hamda tabiiy resurslardan oqilona foydalanish ko'nikmalarini, tabiat va jamiyat taraqqiyotiga o'z hissasini qo'sha oladigan kompetent shaxsni tarbiyalashni ko'zda tutadi.

Tabiiy fanlar alohida predmet sifatida o'qitish 1- sinfdan boshlanadi. O'quv materiali - «Tabiat jismlari», «O'simlik va hayvonot olami», «Sog'ligimizni saqlaymiz» va «Ekologiya» mavzulariga birlashtirilgan. Tabiiy fanlar bo'yicha dastur kichik yoshdagi maktab o'quvchilariga faqat jonajon tabiat go'zalligi va boyliklarinigina emas, balki respublikamizning tabiatini o'rganishga ham ham imkon beradi. Tabiiy fanlarni o'qitishda o'quvchilarning ilmiy-tabiiy dunyoqarashlarini shakllantirish va kengaytirish, mantiqiy fikrlashga o'rgatishda har bir dars mavzuyini bayon qilishga e'tibor beriladi. O'quvchilar topshiriqlarni individual bajarish jarayonida ularning aqliy faoliyati jalb etiladi, o'z bilimi, kuchi va qobiliyatiga bo'lgan ishonch ortadi. Buning natijasida har bir shaxs o'z imkoniyati darajasida rivojlanadi. Shu tarzda tashkil etilgan bilish faoliyatida vaqtdan unumli foydalaniladi. Pirovard natijada ta'lim samaradorligi ortadi. Ta'limning zamonaviy pedagogik

texnologiyalaridan foydalanib o'tiladigan darslarda o'quvchilarning bilish faoliyati individual tarzda tashkil etiladi.¹

Tabiatshunoslik darslari tanib olish va aniqlash amaliy metodlarining bir turi bo'lib, tarqalgan o'simliklarni yoki ularning qismlarini farqiga borib, tanib olish xususiyatlarini o'rgatadi.

Taqqoslashdagi farqga borish o'quvchining aniqlash qobiliyatini rivojlantiradi. Farq qilish va aniqlash bo'yicha ishlar darslardagina olib borilmaydi, o'qituvchi tabiatga uyushtiriladigan ekskursiyalarda ham o'simliklarni topish va to'plashni, namunalar yig'ishni, ularning yoshi, vegetativ usullari, tuproq kesmalari, moslashishlarini, o'zgaruvchanlikni o'quvchilarning o'zlashtira olish qobiliyatlariga qarab tanlab berishi kerak. Osimliklar, ular qismlarining shaklini bilib olish bo'yicha ishlarni o'quvchilar uy vazifasi sifatida bajaradilar. Osimliklarni yoshini tabiatda nafaqat yillik halqalardan balki osimliklarni yillik shoxlanishiga qarab aniqlash mumkin. Osimlik bahordan kuzgacha o'sish davriga ega, kuzdan bahorgacha tinim davri boladi. Bu osimlikning bir yoshi demakdir, ikkinchi yilda yana o'sish, shoxlanish sodir bo'ladi. Shoxlanish orasidagi masofa o'simlikning bir yoshi hisoblanadi, buni o'quvchilarga tabiatda tushuntirish talab etiladi. O'quvchilar amaliy bilimga ega bo'ladilar, daraxtlar yoshini kesmasdan turib ham aniqlash mumkinligini bilib oladilar. Bu ekologik, hamda ilmiy tushunchalarni shakllantiradi.

Tabiatshunoslikni o'qitish metodlari ti/imida amaliy ishlar tabiat haqidagi bilimlarni o'zlashtirishda katta rol o'ynaydi. Amaliy ishlar o'quvchilarni ular faoliyati jarayonida har xil mehnat operatsiyalariga o'rgatish metodidir. Amaliy ishlarga o'quvchilarning ekskursiya vaqtida tabiiy materiallar yig'ish, maktab oldi yer maydonidagi va tirik tabiat burchagidagi o'simliklarni parvarish qilish, gerbariy va kolleksiyalar tuzish, mulyaj, maket, ko'rgazmali qurollar tayyorlash kabi faoliyat turlari kiradi.

Birinchi sinfdan boshlab o'quvchilar "Atrofimizdagi olam" darsligini o'qish jarayonida bevosita kuzatishlar yo'li bilan o'rganadilar. Bu mashg'ulotlarda oquvchilarning fikrlash faoliyatini tashkil qilishga yordam beruvchi har xil jihozlardan va avvalo ko'rgazmali qurollardan foydalaniladi. Ko'rgazmali qurollarga tabiiy yoki haqiqiy ob'ektlar kiradi [3].

¹ M.T.Pirmatova, E.E.Begmatova. "Tabiiy fanlarni o'qitishda innovatsion metodlardan foydalanish". "Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar" nomli ilmiy-masofaviy onlayn konferensiya. B.2.T.2022.

Pedagogik jarayonda har bir fanni o‘qitishda o‘ziga yarasha qiyinchilik tomonlari mavjud. Fanni o‘qitishga bog‘liq masalalarni turlicha bo‘lishi mumkin. Ta‘lim jarayonida o‘quvchining fanga nisbatan qiziqishining ortishi, kelajakda qaysidir kasbni tanlashda ushbu fan asosiy rol o‘ynashini his qilishi, shaxslik xususiyatlariga, didaktik jarayonlarga oid va boshqa turli xil sabablar ko‘rinishida bo‘lishi mumkin. Har bir fanni o‘qitish jarayonida o‘quvchining shaxslik xususiyatlariga va didaktik jihatlariga oid masalalar bilan to‘qnash kelish mumkin. Jumladan tabiiy fanlarni

Buyuk pedagog va psixolog olim

Shalva Aleksandrovich Amonashvilining o‘quvchi shaxsiga yo‘naltirilgan tajribalari misolida

Tajribali pedagog va psixolog olim Shalva Aleksandrovich Amonashvili pedagogik jarayonidan foydalanishimiz mumkin.

o‘qitish jarayonida ham huddi shunday masalalar mavjud. Sh.A.Amonashvilining inson-shaxs

texnologiyasi. U o‘zining eksperimental maktabida hamkorlik pedagogikasini, shaxsiy yondashuvini, tili va matematika o‘qitishning ajoyib pedagogikasini ishlab chiqdi va hayotga tadbiiq etdi. Sh.A.Amonashvilining asosiy maqsadlari quyidagilardan iborat:

1. Bolaning shaxsiy xislatlarini namoyon qilish orqali unda oliyjanob insonning shakllanishi, rivojlanishi va tarbiyalanishiga imkon tug‘dirmos;
2. Bolaning qalbi va yuragini ulug‘lomoq;
3. Boladagi bilishga bo‘lgan kuchlarni rivojlantirish va shakllantirish;
4. Keng va chuqur bilim hamda malaka olish uchun sharoit tug‘dirmoq;
5. Ideal tarbiya – bu o‘z-o‘zini tarbiyalamoq.

Sh.A.Amonashvili o‘zining texnologiyasini amalga oshirish uchun quyidagi metodika va metodik usullardan foydalandi: u insonparvarlik; u shaxsiy yondashuv; u oila pedagogikasining qo‘shimcha imkoniyati; u o‘quv faoliyati. u muloqot maxorati; Sh.A.Amonashvili texnologiyasida bola faoliyatini baholash alohida ahamiyatga ega. Baholardan foydalanish o‘ta cheklangan. Miqdoriy baholashdan ko‘ra sifatli baholashga urg‘u beriladi, ya‘ni tavsif, natijalar paketi, o‘z-o‘zini baholash.

Ta‘lim jarayonida ko‘pchilik masalalar o‘quvchining shaxslik xususiyatlariga va didaktik jarayonga oid bog‘liq holda ko‘rinadi. Albatda, masalaning boshqa turlari ham bo‘lishi mumkin. Ammo, asosan ko‘pchilik muammolarning ushbu jihatlariga e‘tibor qaratilgan. Ya‘ni, Sh.A.Amonashvilining qarashlariga bugungi kunda ham

tayanamiz. Har bir fanni o'qitish jarayonida yuzaga kelgan muammolar albatda o'quvchi shaxslik xususiyatlarida (jamoada hamkorlikda ishlash, o'z fikrini bayon eta olishligi, ijtimoiy moslashuvchanlik va boshqa shaxslik xususiyatlarga oid). Shuningdek, ta'lim olish jarayoniga bog'liq o'qituvchi tomonidan metod, metodika va texnologiyalarning mavzuga oid o'rinli qo'llana bilishlik. O'quvchida o'rganayotgan fanga nisbatan qiziqishni orttirishni tajribasiga ega bo'lish talab etiladi. Boshqa fanlar qatorida tabiiy (science) fanlarni o'qitishda ham yo'qorida keltirilgan masalalarga oid tomonlari mavjud.

Tabiatshunoslik darslarida tabiat burchagida o'stirilayotgan o'simliklardan, shuningdek gerbariy va ekskursiyadan olib kelingan o'simliklardan foydalaniladi. Shuningdek, tabiiy ob'ektlardan hayvonlarni o'rganishda ham foydalansa boladi. Ko'pgina hayvonlarni bolalarga sinfda (jonli tabiat burchagida) ko'rsatish mumkin bo'lsa ham ekskursiyalarga afzallik berish kerak boladi, chunki bunda o'quvchilar faqat ularning tashqi ko'rinishini emas, balki xulq-atvorlari bilan tanishish imkoniyatiga ega bo'ladilar. Jonsiz tabiatni o'rganishda ham tabiiy tarqatma material, masalan, har xil rangdagi granit, kvars, dala shipati, loy, qum, kal'sit (bo'r, marmar, ohak, har xil toshko'mir, temir, mis rudalarining namunalari, shuningdek metallar hamda qotishmalar) temir, cho'yan, polat, alyuminiy, tuproq namunalari va boshqalar bo'lish mumkin. O'quvchilarga bevosita qabul qilish mumkin bo'lmagan tabiat jismlari va hodisalari to'g'risida aniq va to'g'ri tasavvurlar hosil qilish uchun ko'rsatiluvchi qurollardan foydalaniladi. Tabiatshunoslik bo'yicha devoriy o'lkashunoslik suratlaridan, foydalanish mumkin. Ular tabiatning o'lkashunoslik ob'ektlari to'grisida tasavvur va tushunchalar shakllantirishga yordam beradi. Sinflarda bosma rasmlari, ularni ifodalovchi matnlari, o'quvchilar uchun savol va

topshiriqlari bo'lgan "Kuzatishlar kundaliklari"dan foydalanish zarur. Tabiatshunoslik materiallarini amaliy o'zlashtirishda xarita-sxemalarni chizish katta o'rin tutadi. Ularni qo'llanish yo'lida (ufq tomonlarini aniqlashda) maktab hovlisidagi narsalarning joylashishining oddiy rasmini chizish birinchi qadam bo'ladi. Kartografik tasvirlarni o'quvchilar tomonidan o'zlashtirishni tekshirish uchun xarita-sxemalardan foydalanish qulay.

O'quvchilarni amaliy bilimlarini sinash maqsadida 4-sinflarda quyidagi muammoli savollarni o'rta tashlash mumkin. Yozning jazirama issig'ida cho'lda turibsiz. Amaliy kuzatish bilimlaringizga tayanib, turgan joyingizdan orientir olib, janub tomonni belgilang. Amaliy tabiatni kuzatish natijasida quyidagi faktorlar asosida janubni aniqlash mumkin: 1) sudralib yuruvchi hayvonlar o'z inini kirish yo'lini doim janubga qaratadi; 2) qushlar o'z uyasini doimo janub tomonga qo'yadi; 3) osimliklar shoxlari doimo janub tomonga egilgan; 4) osimlik poyasining janub tomoni doimo

yog'onlashgan boladi; 5) barxan qumlar bir uchi shimolda ikkinchi uchi esa janubga yotgan boladi.

«So'z top» o'yini. Bu metoddan darsning hamma qismlarida foydalanish mumkin. O'qituvchi qushlar, hayvonlar, meva, sabzavotlar haqida bir so'z aytadi, o'quvchilar davom ettiradilar. O'qituvchi boshlagan so'z qaysi harf bilan tugasa, o'quvchi shu harfdan boshlangan so'zni aytishi kerak.

Masalan: tulki — ilon — ninachi — it — tipratikan — nortuya — yalqov (panda) — ayiq — qarg'a — ari va hokazo. Bu usul o'quvchilarni tezkorlik bilan fikr yuritib, javob berishga hamda xotirasini mustahkamlashga yordam beradi.

«Klaster» usuli. Bu usul o'quvchiga berilgan mavzu bo'yicha erkin o'ylash va fikrlarini bemalol bayon etish uchun sharoit yaratadi. Bu usulda o'quvchi nimani o'ylagan bo'lsa, shuni aytadi va yozadi. Yozilgan fikrlar to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishidan qat'i nazar muhokama qilinmaydi va belgilangan vaqtgacha davom etadi. Bu sinfning har bir o'quvchisi tomonidan ilgari surilayotgan g'oyalarni uyg'unlashtirib, ular o'rtasidagi aloqalarni yanada mustahkamlash imkoniyatini yaratadi. «Klastyer» usuli yangi mavzuni boshlashdan avval o'quvchini darsga qiziqtirib, shu mavzu bo'yicha oldin egallagan bilimlarini aniqlash maqsadida hamda o'tilgan mavzuni mustahkamlash uchun o'tkaziladi. Masalan, «O'lkamizdagi uy va yovvoyi hayvonlar» mavzusi.

«Mozaika», ya'ni mayda bo'laklardan yaxlit ko'rinishni hosil qilish. Bunda qushlar, hayvonlar, daraxtlar, mevalarning rasmlari bo'laklarga bo'linib, har bir guruhga alohida tarqatiladi. Guruhlarning qatnashchilari bo'lakchalarni bir butun ko'rinishga keltiradilar. Guruh sardorlari yaxlit holga kelgan hayvon, meva yoki daraxt haqida gapirib beradilar.

«To'xtab o'qish» usuli. O'qituvchi matn bilan tanishtirish jarayonida bir necha marta to'xtab, o'quvchilarga savollar bilan murojaat qiladi. Savollar aynan matnga tegishli bo'lishi zarur. Yoki o'quvchi matn o'qish jarayonida to'xtatilib, nima haqida o'qiganligi so'raladi. Bu usul orqali o'quvchilarning diqqati jamlanadi, mustaqil fikrlash ko'nikmalari shakllanadi.²

«Zanjir» usuli. Bu usulni she'r, topishmoq, maqollar berilgan darslarda qo'llash maqsadga muvofiqdir. O'quvchilar tartib bilan ketma-ket berilgan she'r misrasi yoki topishmoq qatorini aytadilar. Bu usul qo'llanganda o'quvchi uyalib qolmasligi uchun berilgan she'r, maqol, topishmoqni yod olishga majbur bo'ladi.

Xulosa o'rnida shuni aytib o'tishimiz kerak, tabiiy (science) fanlarni o'qitishda unda foydalaniladigan ya'ni ta'lim olishga va shaxsga yo'naltirilgan metodlarning ahamiyatli jihatlari haqida to'xtalib o'tildi. To'xtalib o'tilgan nazariy ma'lumotlarni amaliy-laboratoriya darslarida qo'llanilsa katta yordam beradi.

² G'ulom Maxmudovich Sayfullayev. Luiza Alimova. Boshlang'ich sinflarda tabiiy fanlarni o'tishda amaliy ishlarni tashkil etish. B.4.

REFERENCES

1. M.T.Pirmatova, E.E.Begmatova. “ Tabiiy fanlarni o’qitishda innovatsion metodlardan foydalanish”. “Zamonaviy dunyoda tabiiy fanlar: Nazariy va amaliy izlanishlar” nomli ilmiy-masofaviy onlayn konferensiya. B.2.T.2022.
2. G’ulom Maxmudovich Sayfullayev. Luiza Alimova. Boshlang’ich sinflarda tabiiy fanlarni o’qitishda amaliy ishlarni tashkil etish. B.4.
3. D. Sharipova, D.P. Xodiyeva, M. K. Shirinov Tabiatshunoslik va uni o’qitish metodikasi Toshkent, "Barkamol fayz media" nashriyoti, 2018-yil.
4. M.Nuriddinova. "Tabiatshunoslik o’qitish metodikasi" Toshkent, O’qituvchi 2005-yil

“DUNYO AVTOMOBILSOZLIGINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI”.

*Jizzax viloyati Forish tuman kasb-hunar
maktabi ishlab chiqarish ta’limi ustasi
Xashimov Jamshid Abdukaxarovich.*

Annotatsiya: Ushbu maqolada butun dunyo olimlarining avtomobilsozlikni rivojiga qo‘shgan hisslari va hozirgi avtomobilning paydo bo‘lishi oddiy tegirmon g‘ildiragidan to inson muskulidan xarakatga keluvchi o‘ziyurar aravachagacha bo‘lgan juda uzoq yo‘lni bosib o‘tganligi yoritilgan.

Kalit so‘zlar: Avtomobil, ichki yonuv dvigatellari, bug‘ mashinasi, ot kuchi, samokatka.

Avtomobilsozlik tarixi

Avtomobillar xayotimizga shunchalik kirib kelganki ularsiz turmushni tasavvur qilish qiyin. Xususan xozirgi kunda xom ashyo va tayyor maxsulotlarni tashish, ochiq usulda ko‘mir va ruda qazib chiqarish, sanoat usulida uy-joy binolari va sanoat korxonalarini qurish, qishlok xo‘jaligiga zarur yuklar, ug‘it va turli maxsulotlar tashish, keng iste‘mol mollarni bevosita iste‘molchilarga uz vaqtida etkazib berish va boshqa maqsadlarda avtomobillardan foydalaniladi. Yuk avtomobillaridan tashqari passajir avtomobillarining ham mamlakatimiz axolisining kundalik turmushidagi axamiyati katta.

Birinchi avtomobil qaerda va qachon yaratilgan, avtomobillardan avval qanday xarakat vositasi bo‘lgan? Xarakat manbai bo‘lgan dvigatellar qachon yaratilgan? Dvigatellarning qanday turlari bor? Xozirgi davrda qanday avtomobillar yaratilyapti va xokazo savollarga javob topish uchun avtomobil tarixiga nazar tashlaymiz.

«Avtomobil» so‘zi grekcha «autos» - o‘zi va lotincha «mobilis» - xarakatlanuvchi so‘zlar yig‘indisidan tashkil topgan bo‘lib «O‘zi - xarakatlanuvchi» degan ma‘noni bildiradi.

Avtomobil - quruqlikda xarakatlanuvchi transport vositasi bo‘lib, mustaqil energiya manbaiga ega bo‘lgan dvigatel bilan jihozlangan hamda katta qulaylikka va xafsizlikka ega bo‘lgan holda relssiz yo‘llarda yuk va odamlarni tashish uchun mo‘ljallangan mashinadir. Avtomobilni bunday ta‘riflash uni boshqa transport vositalaridan ajratib turadi.

Hozirgi avtomobilning paydo bo‘lishi oddiy tegirmon g‘ildiragidan to inson muskulidan xarakatga keluvchi o‘ziyurar aravachagacha bo‘lgan juda uzoq yo‘lni bosib o‘tdi. Birinchi marta ana shunday aravacha bundan 200 yil muqaddam yaratilgan edi. Bunday o‘ziyurar arava Rossiyada istiqomat qiluvchi deo‘qon Leontiy

Shamshurenkov tomonidan yaratildi. Keyinroq I.P.Kulibin uch sildirakli «samokat» ixtiro etdi. U inson muskuli kuchi bilan xarakterga keltirilar edi.

Bunday aravalarni xarakterga keltirish odamlarga bir qancha qiyinchilik va noqulayliklar tug'dirardi. Shuning uchun ular bu aravalarni qandaydir kuch yordamida xarakterga keltirish uchun uzoq izlandilar. Oqibatda ular yoqilg'idan ana shunday energiya olish mumkinligini sezidilar. Bu borada rus kashfiyotchisi I.Polzunovdan tashqari fransuz Deni Papien, nemis Leupold, shvetsiyalik Triveld, inglizlar Nyukomen va Uatt hamda boshqalar izlanish olib bordilar. Nihoyat insoniyat tarixida transportning universal dvigateli bug' dvigateli ixtiro qilindi. Bug' mashinasi, avvalo, o'ziyurar ekipaj avtomobil uchun energiya manbai bo'lib ishlatilgan edi. Avtomobillarning birinchi avlodlari ot tortadigan aravalar shaklida ishlanib, unga oldingi g'ildirakni aylantirish uchun bug' dvigateli o'rnatilgan.

Avtomobil kashfiyotchilarning bug' aravasini rivojlantirish takomillashtirish va uning ustida uzoq yillar moboynida tinimsiz ish olib borilishi natijasidir. Bir necha yillar davomida bug' mashinasi asosida bir qancha o'ziyurar avtomobillar yaratildi. Birinchi bug' avtomobilini 1769 yilda fransuz xarbiy injeneri Kyuno yaratdi. Bu mashina artilleriya yuklarini tashishga mo'ljallangan. U o'zining ikkinchi bug' mashinasini 4-5 tonna yuk ko'tarishga mo'ljallab yaratdi. Uni jahondagi birinchi yuk mashinasi, deb hisoblash mumkin. Kyunoning bu avtomobili uchta g'ildirakka ega bo'lib, oldingi sildiragi etaklovchi va boshqariladigan edi. Bug' qozoni o'txonasi bilan avtomobilning oldingi qismiga o'rnatilib bug' qozondan to'g'ri ikki silindrli bug' mashinasiga o'tkazilar edi. Silindr porsheni esa oldingi sildirak, xrapovik mexanizmlar bilan bog'langan. Mashina to'liq mukammallashtirilmaganligi va bug' dvigatelining juda og'irligi va kattaligi uchun amaliyot jihatidan rivojlana olmadi. SHunga qaramay, Kyuno ixtirosining katta ahamiyatga ega ekanligini tan olish kerak. CHunki u birinchi bo'lib dvigatel bilan xarakterlanuvchi avtomobil yaratish mumkinligini isbotlab berdi.

XIX asrning birinchi yarmida Angliyada bir necha bug' dvigateli bilan xarakterlanuvchi avtomobillar yaratildi. Ko'pincha ular avtobus ko'rinishiga ega bo'lar edi. Baxaybatligi va og'irligi tufayli bug' avtomobillari oddiy yo'llardan zo'rg'a harakat qila olardilar. Natijada yo'llarni yaxshilash, temir yo'llar yaratish fikri tug'ildi. Bug' avtomobilining relsga qo'yilishi parovozning vujudga kelishi uchun asos bo'ldi. Bu davrda iqtisodiy texnika jihatdan kamchiliklarning ko'pligi tufayli avtomobillar yaxshi rivojlanmadi. Masalan, bug' dvigatelining yuqorida qayd etilgan kamchiliklari avtomobilda undan to'la foydalanishga to'sqinlik qildi. 1860 yilda fransuz mexanigi Eten Lenuar birinchi bo'lib gaz bilan ishlovchi ichki yonuv dvigatelini yaratdi. Lekin u ham ba'zi kamchiliklardan holi emas edi.

Ichki yonuv dvigatelini takomillashtirish borasida ko'pgina kashfiyotchilar ish olib bordilar. 1862-1877 yillar davomida germaniyalik N.A.Otto o'zini butun jahonga mashhur qilgan ichki yonuv dvigatelini yaratdi. Otto 15 yil mobaynida foydali ish

koeffitsienti (F.I.K.) 0,15 ga teng bo‘lgan ichki yonuv dvigatelini yaratdi. Bu dvigatel to‘rt taktli ichki yonuv dvigateli deb ataldi. Mana shu yangi yaratilgan to‘rt taktli ichki yonuv dvigateli avtomobilsozlikning rivojlanishi uchun poydevor bo‘ldi.

Ko‘p yillar davomida er usti transportini harakatga keltiruvchi asosiy kuch dastlab ho‘kizlar keyin otlar va boshqa yirik uy xayvonlari bo‘lib kelgan. Lekin odamlar energiyaning boshqa turi ustida bosh qotira boshladilar, ya‘ni charchamaydigan, kasal bo‘lmaydigan va ochlik nimaligini bilmaydigan energiya manbalari axtara boshladilar. Bu borada insonga tabiatning o‘zi yo‘l ko‘rsatdi. Energiya manbai sifatida shamol kuchidan foydalandilar.

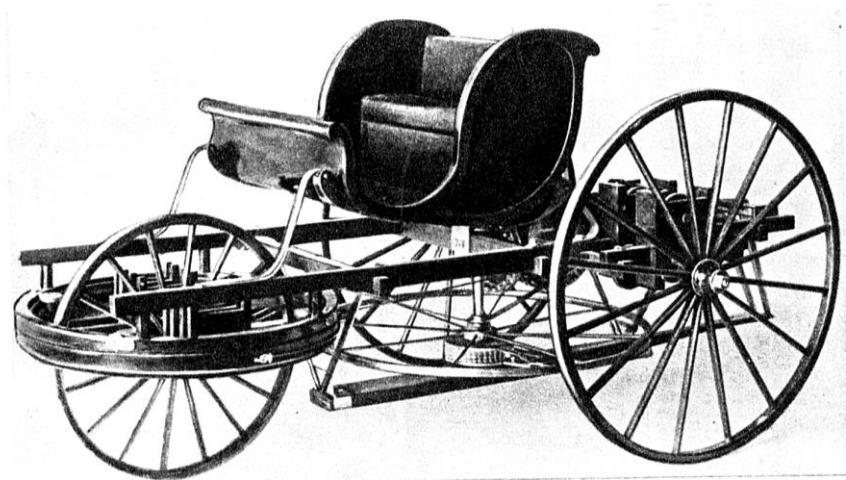
Elkanlar shamol yordamida qayiqni xoxlagan yo‘nalishda, xox shamol yo‘nalishida xox unga qarshi harakatlantirishi mumkin edi.

Dastlabki elkanli aravalar qadimgi misrda eramizdan avvalgi XVII - XVIII asrlarda paydo bo‘lgan. Misr fir‘avnlari cho‘l orqali bir shahardan ikkinchi shaharga yurishda elkanli aravalardan foydalangan. Keyinchalik elkanli aravalar ma‘lum muddatga unut bo‘ladi.

Stiven yana bir qancha shu kabi ekipajlarni yaratib ular yordamida gollandiya qirg‘oqlari bo‘ylab Sheveningem va Pitten shaharlari orasida transport qatnovini vujudka keltiradi. Bu shaharlarninig orasidagi masofa 60 km bo‘lib «vetroxod» bu masofani 2-3 soatda bosib o‘tgan.

Mexanik I.P.Kulibin 1791 yil vatandoshi Shamshurenkovning «o‘ziyurar kolyaska» g‘oyasini rivojlantirib, inson muskuli yordamida harakatga keladigan «samokatka»sini yaratdi.

Rama ostida joylashgan maxovik ekipajning ravon yurishini ta‘minlaydi (Rasm 1). Undan tashqari «samokatka»da tezliklar qutisi va tormoz qurilmasi mavjud edi.

1-rasm. Kulibinning «samokatka»si

Samokatning maksimal tezligi soatiga 30 km ni tashkil etib, kuzovga ikki odam joylashishi mumkin bo‘lgan, uchinchi odam esa «samokat»ning orqasida turib uni

oyoqlari bilan harakatga keltirar hamda ekipajni boshqarar edi. Kulibinning «samokatka»si avtomobilning yaratilishidagi muhim ixtirolardan biri bo‘ldi.

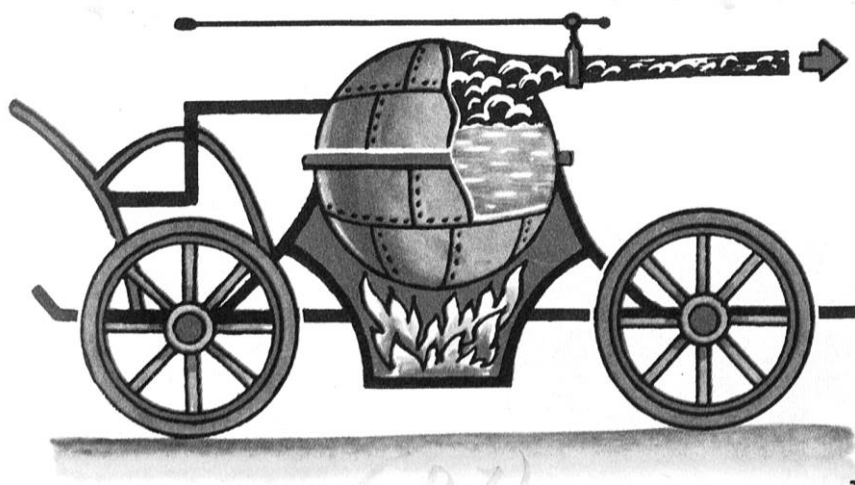
Keyinroq zanjirli uzatmalar va pnevmatik shinalar vujudga keldi. Yugurish mashinasi asosida passajirlarga mo‘ljallangan uch g‘ildirakli va sport musobaqalariga mo‘ljallangan ikki o‘rinli velosipedlar ixtiro qilindi. Bu velosipedlar 1887 yili Djems Starle va fransuz Anri Peker tomonidan ixtiro qilingan – differensial bilan ta‘minlandi. Differensiallar, velosiped burilayotganda uning etakchi g‘ildiraklarining o‘zaro har xil chastota bilan aylantirib velosipedning ravon burilishini ta‘minlagan.

Velosipedlarning takomillashtirilishi, ayniqsa ularda podshipnik, pnevmatik shinalar va differensialning qo‘llanilishi keyinchalik avtomobilning yaratilishida katta ahamiyatga ega bo‘ldi.

Bug‘ davri

Suvning qaynashini kuzata turib, inson shuni tushundiki idishdan chiqayotgan bug‘ bu ob-havoga bog‘liq bo‘lmagan «qo‘lbola shamol». Lekin bug‘ning past bosimi bironbir jiddiy mexanizmni harakatga keltirishga kamlik qilar edi. Energiya manbaini katta miqdorda bir joyga to‘plab keyin undan foydalanish imkonini beruvchi vosita o‘ylab topish zaruriyati tug‘ildi.

Nihoyat 1657 yili italyan Fernando Vebrist tomonidan bug‘ mashinasining sodda modeli yaratildi (2-rasm).

O‘txonaning ustiga joylashgan qozonning ingichka bo‘g‘zidan chiqayotgan bug‘ yog‘och g‘ildirakni harakatga keltiradi.

2-rasm

Fernando Vebristning ushbu modeli XVII asrning oxiriga kelib bug‘ dvigatellari bo‘yicha ixtirolar zanjirining vujudga kelishiga sababchi bo‘ldi. Xususan 1681 yilda Angliyada fransiyalik emigrant Deni Papenning bug‘ dvigatellariga bag‘ishlangan kitobi chop etildi. Deni Papen atmosfera bosimi yordamida porshenni silindr ichida harakatlanib foydali ish bajarishi mumkinligini isbotlashga urinardi. Boshqacha qilib aytganda Papen havo nasosini dvigatelga aylantirishga bel bog‘ladi.

Bug‘ mashinalarining ko‘payishi bilan ularning texnik imkoniyatlarini baholash davr talabi bo‘lib qoldi. Bu muammolarning echimi ham Djeym Uatt nomi bilan bog‘liq. Uatt o‘zining bug‘ mashinalaridan birini pivo zavodiga o‘rnatadi. Unga qadar zavod nasoslari otlar yordamida harakatga keltirilgan bo‘lib, ular bug‘ mashinalari bilan almashtirilgan edi. Shunda Uattning miyasiga mashinalarning quvvatini «ot kuchlarida» (qisqartirilgan o.k.) baholashdek g‘aroyib fikr keladi. U shuni aniqladiki suv nasosi ni harakatga keltirayotgan ot 1 sekundda 75 kg suvni 1 m baland-likka ko‘tarar ekan. Bundan uning quvvati taxminan 75 kg m/s ga tengligini anglash mumkin va bu quvvat 1 ot kuchi (o.k.) deb olingan. Lekin bu mezon quvvatni to‘g‘ri baholash uchun etarli emasdi, chunki bir baquvvat ot ma‘lum vaqt davomida 2 ot kuchi quvvatini berishi mumkin.

O‘lchovlarning noaniqligi va yagona o‘lchov usulining yo‘qligi mashinalar quvvatiga noto‘g‘ri baho berilishiga sabab bo‘lardi.

1901-1907 yillargacha mashinalar imkoniyati to‘g‘risidagi ma‘lumotlar taxminiy aytilgan, masalan, 20 o.k. dan 25 o.k.gacha.

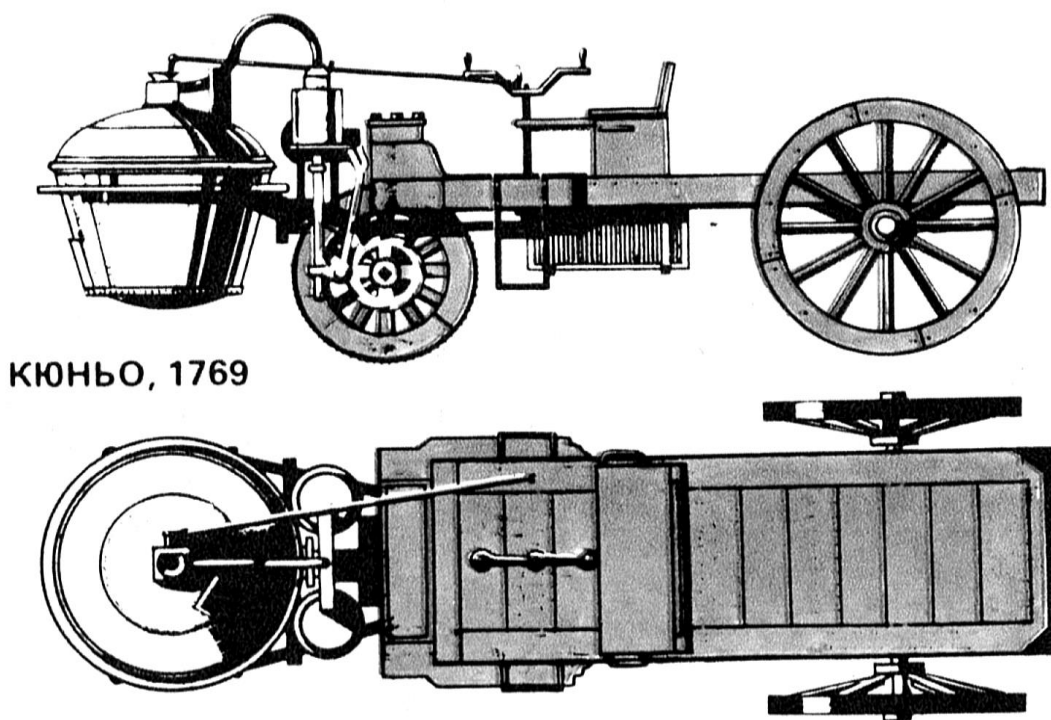
Bir qancha Yevropa davlatlari o‘zlarining o‘lchov mezonlarini taklif qildilar. Hatto «eshak kuchi» degan tushuncha ham mavjud edi. Uni angliyalik muhandis U. Pris 1884 yili kichik quvvatli dvigatellarni baholash uchun taklif etgan. Unga ko‘ra 3 eshak kuchi 1 o.k. ga teng deb hisoblangan.

Nihoyat 1960 yili bularning barchasiga barham berildi. Shu yili o‘tkazilgan og‘irlik va o‘lchamlarga bag‘ishlangan XI xalqaro konferensiyada, yagona Xalqaro birliklar sistemasi (SI) qabul qilindi. Ushbu sistemaga binoan quvvat vattlarda (Vt) ifodalanadigan bo‘ldi. Quvvat o‘lchov birligi Djeym Uatt sharafiga atalgan bo‘lib Vt (Vatt) deb yoziladi. 1 o.k. 735 Vt (75 kg m/s) ga teng. Buning ma‘nosi shuki, agar mashina 75 kg yukni chuqurlikdan 1 s vaqt ichida 1 m masofaga ko‘tarsa uning quvvati 1 o.k. ga teng.

XVIII asrning ikkinchi yarmiga kelib bug‘ mashinalarini relsiz yo‘llarga mo‘ljallangan aravalarga, temir yo‘l va suv transportida qo‘llay boshladilar. Mu‘lum muddat bug‘ avtomobillari, parovoz va benzinli avtomobillar bilan raqobatlashib va shu bilan birga bir birini to‘ldirib rivojlanib bordi.

Birinchi mukammal harakatlanuvchi bug‘ avtomobilini 1769 yilda fransuz Nikol-Jozef Kyuno (1715-1804) yaratdi (3-rasm).

Bug‘ mashinasi aravaning oldingi g‘ildiragiga o‘rnatilgan bo‘lib, oldingi g‘ildirak ham etakchi ham boshqariluvchi bo‘lgan. Bo‘g‘ mashinasining bunday o‘rnatilishi aravani boshqarishda qiyinchiliklar tug‘dirardi, chunki g‘ildirak o‘ng yoki chap tomonga burilganda u bilan birga katta hajmga ega bo‘lgan bug‘ qozoni ham buriladi.

3-rasm

Kyunoning bu mashinasi asosan yuk tashishga mo'ljallangan bo'lib ko'proq xarbiy maqsadlarda (artilleriya qurollari va snaryadlarni tashishda) qo'llanilgan. Mashinaning umumiy og'irligi 4 tonna bo'lib uning tezligi 3 t yuk bilan 2-4 km/soat ni tashkil qilgan. Ushbu bug' aravasini dastlabki yuk avtomobili deyish mumkin. Mashina ikki ot kuchiga teng bo'lgan quvvatga qiyinchilik bilan erishardi. Qozon katta hajmga ega bo'lib bug'ning bosimi tez orada pasayib qolardi. Bosimni bir maromda ushlab turish uchun xar chorak soatda to'xtab olovni kuchaytirish kerak bo'lgan. Bu ishlar«kocheqar» tomonidan amalga oshirilgan va ko'p vaqt talab qilar edi.

Keyinchalik Kyunoning bug' mashinasi muzeyga topshirilgan.

XIX asrning boshlarida temir yo'llar vujudga kelib rivojlana boshladi. Ammo temir yo'llar shaharning barcha ko'chalariga kirib bora olmasdi. SHuning uchun ham ayniqsa Angliyada bug' avtomobillarining bir necha turlari yaratildi.

Bug' avtomobillarining quvvati 8-10 barobar oshirilib ularning yonilg'i sarfi va o'lchamlari kamaytirildi. Bug' mashinasini aravaning orqa qismiga joylashtirdilar. Bug' avtomobillarda krivoship mexanizmining qo'llanilishi kelajakda ichki yonuv dvigatellarini yaratilishiga asos bo'ldi.

Bug' avtomobillari temir yo'l transporti singari tekis rivojlanmadi. Yo'l sharoitlari bug' avtomobillariniing harakati uchun etarli imkon bermasdi. Faqat XIX asrning 20-30 yillariga kelib yo'llar birmuncha takomillashganidan so'ng shahar ko'chalarida bug' avtomobillari ko'paya boshladi.

Ichki yonuv dvigatellari va avtomobil

XIX asrning 80 yillariga kelib Amerika, Buyuk Britaniya va boshqa Evropa davlatlarida neft qazib chiqarishili va uni qayta ishlash zavodlarining barpo etilishi, avtomobillarning benzinli yoki dizel ichki yonuv dvigatellari bilan jihozlanishiga olib keldi.

Endi olimlar bug‘ mashinasi, elektrodvigatel emas, balki ichki yonuv dvigatellari bilan ko‘proq qiziq boshladilar. Chunki bunday dvigatellar ixcham, tejamli va samaradorligi yuqori edi.

Fransiyalik Jak Eten Lenuar ichki yonuv dvigatellari «otasi» deb e’tirof etiladi. Gap shundaki, u boshqa ixtirochilardan farqli o‘laroq dvigatelning tajriba namunasini emas balki ishlab chiqarish uchun mumkin bo‘lgan texnologik nushasini yaratadi. Germaniyaning Kyoln shahridan 30 yoshlik Nikolaus Otto Lenuarning dvigatelinu quvvatini oshirish hisobiga takomillashtiradi. Otto quyidagini aniqlagan edi: gazni alangalatsishdan oldin siqish kerak, potrlashni esa porshenning silindr ichidagi eng yuqori holatida amalga oshirish kerak. Bu jarayon xozirgi zamonaviy dvigatellarda bajariladigan kiritish, siqish, ish yo‘li va chiqarish taktlariga mos keladi. Bundan Otto ixtirosining ahamiyatini tushunish qiyin emas.

1864 yili Otto badavlat Oygen Langen xomiyligida «Otto va kompaniya» firmasini tashkil etadi va gazli dvigatellar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yadi. 1867 yili Parijdagi Xalqaro ko‘rgazmada Otto dvigateli o‘zining ixchamligi va tejamkorligi bilan g‘olib chiqadi. Otto «Otto-Doys» markasi ostida xunarmandchilik sanoati uchun statsionar dvigatellar ishlab chiqarishni keng yo‘lga qo‘yadi. «Doys» - bu Kyoln shahri yonidagi zavod qurilgan joyning nomi.

Ishlab chiqarishni rivojlantirish uchun Ottoning xomiysi Langen, Karlsrue (Germaniya) shahridan bilimli va tajribali muhandis Gotlib Daymlerni taklif qiladi. Daymler o‘zi bilan eng yaqin do‘sti va yordamchisi Vilgelm Maybaxni ham olib keladi. Shunday qilib taqdir o‘z vaqtining eng iqtidorli texnikmashinasozlarini (Langen, Otto, Daymler, Maybax) bir ergabir korxonaga to‘pladi. Korxonada 10 yil faoliyati davomida 5 mingdan ortiq gazli motorlarni ishlab chiqardi.

Lenuar va Otto singari Dizel ham quyi tabaqa vakili bo‘lib, muhandislik ma’lumoti olishga muyassar bo‘lgan edi. Nemis hunarmandi farzandi Parijda tug‘ilib o‘sdi, lekin fransiya-prussiya urushi boshida oilasi bilan dastlab Angliya, so‘ng Germaniyaga qochishga majbur bo‘ladi. Bu erda Dizel Myunxen oliy politexnika maktabiga o‘qishga kiradi. Yonilg‘ining qizigan havoda alangalanishi nazariyasiga ushbu maktab professori Bo de Rosha asos solgan edi. Dizel shu maktabda olgan bilimlari asosida yangi «Dizel» dvigatelinu yaratadi. Dizel dvigateli bug‘ dvigateliga nisbatan yonilg‘ini 10 marta kam sarflar, istalgan yonilg‘i: ko‘mir va neft changi, smola va palma moyida ham ishlashi mukin edi. Dizel dvigatelinu ishlatish quyidagicha: silindr ichida siqilgan va qizigan havoga yonilg‘i purkaladi, yonilg‘i qizigan havoga

aralashib alanganishi va portlashi hisobiga katta bosim xosil qilinib bu bosim detal va mexanizmlar yordamida dvigatel valini aylantiradi.

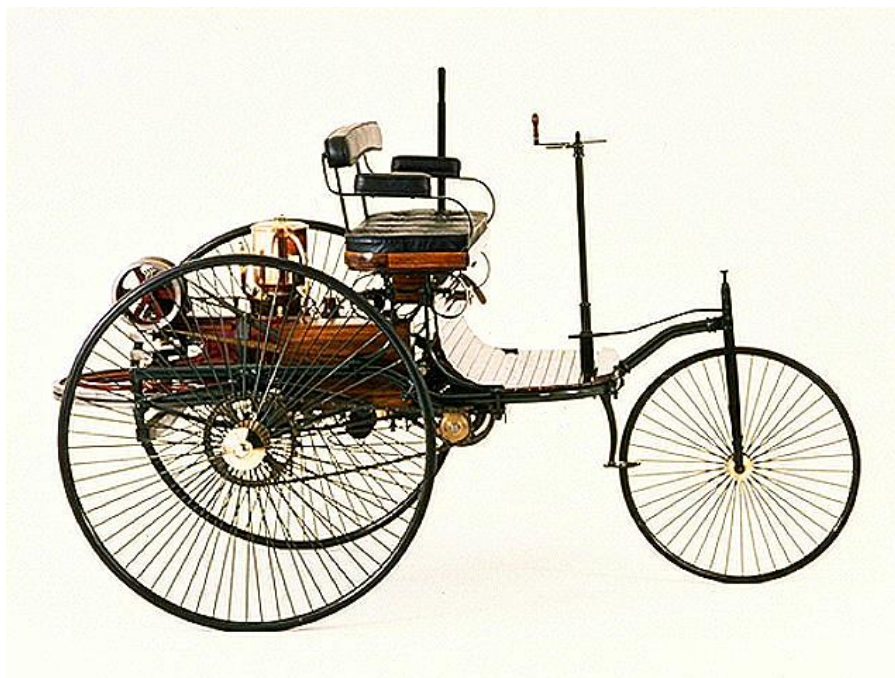
Germaniyadagi Reyn daryosi qirg‘og‘ida joylashgan Mangeym shahri dunyodagi birinchi avtomobilining vatani deb yuritiladi: 1885 yilning bahorida Karl Bens ichki yonuv dvigateli bilan jihozlangan uch oyoqli o‘zi yurar aravani yaratdi.

Bensning dvigatellariga talab katta bo‘lib u o‘z dvigatellarini avtomobillarga o‘rnatishni orzu qilardi. Bens bu orzusini amalga oshirish uchun o‘ziga hamfikr va xomiy topa olmadi. Bu kompaniyada orzusi ushulishiga ko‘zi etmagan Bens, o‘z aksiyalarini sotishga va kompaniyani tark etishga majbur bo‘ladi.

O‘sha vaqtga kelib Otto tomonidan arava uchun engil va qulay bo‘lgan 4 taktili ichki yonuv dvigateli yaratilgan edi. Ottoning bu dvigateli metall savdogari Maks Rozeni befarq qoldirmadi. Bens Maks Roze bilan yaxshi tanish bo‘lgani uchun uning xomiyligi ostida Ottoning dvigatelinini takomillashtirishga kirishadi. 1883 yili Bens Roze bilan birgalikda «Bens va Ko» zavodini tashkil qiladi. Bens Ottoning dvigatelinini takomillashtirib uning quvvatini 3-4 o.k. ga va valning maksimal aylanishlar sonini 450 ayl/ minutga etkazdi.

Bens 2 yil davomida o‘zining 3 g‘ildirakli ekipajini yaratadi (4-rasm). Ixtirochi bu ekipajni yaratishda velosipedning konstruksiyasidan foydalanadi. Uning vazni 260 kg ni tashkil qilgan.

Bu avtomobilni harakatga keltirish oson bo‘lmadi. Birinchidan u odamlar uchun kutilmagan hol bo‘lsa, ikkinchidan hali sinab ko‘rilmagan. 2-3 passajir bilan harakatlanayotgan Bensning ekipajidan hayratda qolgan odamlar unga «maxluq» deb nom beradilar. «Telba» Bens va uning avtomobili to‘g‘risidagi mishmishlar matbuotda chop etilib butun mamlakatga ovoza bo‘ladi. Keyinchalik bu telba ixtirochi - dunyodagi birinchi avtomobilning yaratuvchisi Karl Bens ekanligi ma’lum bo‘ldi.

4-rasm. Bens-1885 y.

Bens va Daymler o‘zlarining ixtirochilik faoliyatlarini birbiridan behabar holda va turli sharoitlarda boshlaydilar.

Bens iqtidorli mexanik, ya’ni tug‘ma amaliyotchi bo‘lsa, uning vatandoshi Daymler nafaqat Germaniyada balki Fransiya, Buyuk Britaniya davlatlarida texnika sohasida nazariy bilimlardan ta’lim olib mashinasozlik sohasida muhandis edi.

Daymler Bensdan mustaqil ravishda o‘zining havo bilan sovutiladigan benzinli dvigatelini yaratib 1883 yili unga patent oladi. Dastlab Daymler bu dvigatelni maxsus velosipedga o‘rnatdi. Velosipedning yon tomonlariga esa qulamasligi uchun roliklar o‘rnatilgan. Shu asnoda Daymler tomonidan 1885 yili dunyoda birinchi mototsikl yaratildi.

Daymler Beng‘dan farqli ravishda 1886 yilda o‘zining 4 g‘ildirakli avtomobilini yaratdi.

1889 yili Daymler engil metall kuzovli va velosiped g‘ildiraklariga o‘rnatilgan motorli aravani yaratdi. Daymler bu modelni 920 ayl/min chastotaga ega bo‘lgan 2 silindrli V simon dvigatel bilan jihozladi. Aynan shu model Karl Bensni Parijda xalqaro ko‘rgazmada hayratda qoldirgan edi. Daymlerning bu dvigatelini fransuz «Panar-Levassor» firmasi sotib olib o‘z avtomobillariga qo‘llaydi. 1890 yili Daymler Germaniyada, uning ishlari bilan qiziqqan xomiylar yordamida «Daymler-motoren-Gezelshaft» avtomobil ishlab chiqarish hissadorlik jamiyatini tashkil etib «Daymler» markasi ostida avtomobillar ishlab chiqarishni yo‘lga qo‘yadi.

Fransiya - Prussiya urushi «Daymler» avtomobillarining Fransiya bozoridagi mavqeiga jiddiy putur etkazadi. Buni bartaraf etish uchun nemis markasi «Daymler»ni boshqi nom bilan almashtirishiga to‘g‘ri keladi, ya’ni «Daymler» markasi firma savdo

vakilining 12 yoshli qizining ismi «Mercedes» bilan almashtiriladi. «Mercedes» avtomobili shu tariqa dunyoga keladi.

Ko‘p yillik raqobatdan so‘ng 1926 yili «Daymler» va «Bens» firmalari birlashadilar, uch qirrali «baxtli yulduz» sobiq raqobatchining «lavr gardishi» bilan birlashtirilib dunyoni o‘zining avtomobillari bilan xayratga solib kelayotgan «Daymler-Bens» firmasi tashkil topdi. Firma «Mercedes-Bens» markasi ostida avtomobillar ishlab chiqara boshladi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yhati

Asosiy

1. Fayzullaev E. va boshqalar. Transport vositalarining tuzilishi va nazariyasi. I-qism. Toshkent. 2005 y.
2. Lutfullo Maxmud. Kelajaging buyukligiga ishonaman. Toshkent islom universiteti nashriyoti. 2002 y.

Qo‘shimcha

1. Mamatov X.M. va boshqalar. Avtomobillar. (Avtomobillar konstruksiyasi asoslari) 1-qism. Toshkent. «O‘zbekiston».
2. Mamatov X.M. va boshqalar. Avtomobillar. (Avtomobillar konstruksiyasi asoslari) 2-qism. Toshkent. «O‘zbekiston».
3. Mamatov X.M. va boshqalar. Avtomobillar. Toshkent. «O‘qituvchi» 1982.
4. Mamatov X.M. Avtomobillar (Avtomobillar konstruksiyasidan programmalashtirilgan o‘quv qo‘llanma) Toshkent. «O‘qituvchi». 1986.
5. Mamatov X.M. Avtomobili (Programmirovannoe uchebnoe posobie po osnovam konstruksiy avtomobiley). Toshkent. «O‘qituvchi». 1992.
6. Dolmatovskiy YU.A. Avtomobil za 100 let. M.Molodaya gvardiya. 1986.

BOLALAR KIYIMINI TIKISH

*Forish tuman kasb-hunar maktabi
Ishlab chiqarish ta'limi ustasi
Kadirova Nasiba Keldibekovna*

Annotatsiya: Kiyim insonning ilk rivojlanish davridan boshlab doimo inson bilan birga rivojlanib keldi. Kiyimning dastlabki ko'rinishlari Ibtidoiy davr odamlarining qabila bo'lib yashagan vaqtiga to'g'ri kelgan. Bu davrda daraxt barglari, poxollar, hayvon terilarini tanaga beldan bog'lab yurishgan.

Kiyim insonning ijtimoiy hayoti, melinat faoliyati va ongining rivojlanishi tufayli ham rivojlanib bordi. Kiyimning keyingi ko'rinishi turli o'simlik va hayvonot mahsulotlaridan to'qilgan oddiy gazlamalami tanaga o'rab yurishdan iborat edi. Qadimgi Gresiyada erkaklar kiyimi ikki qismdan - xiton va gimatiydan iborat bo'lgan. Xiton — bu ichki kiyim bo'lib, jun yoki zig'ir tolali gazlamadan tayyorlangan.

Kalit so'zlar: Chakaloqlar, kiyim, chok, igna, bo'laklar, qirqim.

Chaqaloqlar kiyimi (kunduzi va kechasi kiyadigan ko'ylak — raspashonka, paypoq-ishton — polzunki, qalpoqcha — chepchik va boshqalar) yengil, qulay, havoni yaxshi o'tkazadigan, issiq tutadigan, gigroskopik bo'lishi kerak. Ichki kiyim bolaning erkin nafas olishiga, badanda qonning harakatlanishiga xalaqit bermaydigan bo'lishi lozim. Chaqaloqlar kiyimlarini mumkin qadar kamroq chok solib tikish kerak. Ulaming kunduzgi raspashonkasining yo oldi, yo orqasi ochiq bo'ladi.

Bu raspashonkalarga mutlaqo tugma qadalmaydi, uning old bo'laklari bir-biri bilan tasma yoki lentalar bilan bog'lanadi. Bolalar kiyimi kunduzgi yoki kechasi kiyilishiga, mavsumga hamda bo'laning yoshiga qarab turli gazlamalardan (batist, paxm oq gazlama, bumazeya, surp va shu kabi mayin gazlamalardan) tikiladi. Bunday gazlamalarning rangi asosan ochiq (ko'p hollarda oq rangda), gullari mayda bo'lgani ma'qul.

Maktabgacha yoshdagi qiz bolalar ko'ylagi turli-tuman bo'ladi. Qiz bolalar ko'ylaklari ko'ylak etak qismiga kengaygan, yengi fonarik, bo'yin o'mizi bo'ylab yotadigan yoqa va taqilmasi ko'ylakning orqa bo'lagida joylashgan. Ko'ylakda aylana shaklda koketkalar bor bo'lib, uni paxta tolali gazlamalardan tikish tavsiya qilinadi. Model chiziqlari quyidagicha kiritiladi. Ko'ylak old va ort asosi qog'ozga tushirib olinadi. Old va ort bo'lak o'rta chiziqlaridan koketkaning uzunligi (8-9 sm) belgilab olinadi.

Uning uzunligini ko'p hollarda yelka uzunligiga tenglashtiriladi. Yelka nuqtalaridan pastga yeng o'mizi bo'ylab 3-4 sm qo'yiladi va koketkaning pastki qirqimi ravon egri chiziq bilan tutashtiriladi. Old va ort bo'lakdagi koketkaning pastki

chiziqlari 4 bo‘lakka bo‘linadi. Bu nuqtalar orqali ko‘ylakning etak chizig‘i bilan kesishguncha chiziqlar o‘tkaziladi. Bu kesish chizig‘i hisoblanadi. Koketka qism i qirqib olinadi.

Shu chiziqlar orqali etak qismi koketka chizig‘iga 0,1-0,3 sm yetmasdan qirqiladi va har bir bo‘lak orasi 4-6 sm ga kengaytiriladi. Qiz bolalar ko‘ylagini modellashtirish Yengni va yoqalarni hosil qilish. Modellashtirish natijasida quyidagi detallar hosil bo‘ldi :

- 1 — ort etak qismi;
- 2 — old etak qismi;
- 3 — ko‘ylakning yengi;
- 4 — old bo‘lak koketkasi;
- 5 — ort bo‘lak koketkasi;
- 6 - ko‘ylak yoqasi.

Bezaklar kiyimni bezash uchun ishlatiladi. Bezaklarning turli tum an xillari mavjud. Bezak sifatida ko‘proq furnituralardan (tugmalar, piston, zamok, ilgak va hokazolar), hamda bezak gazlamalardan (tasma, to‘r, lenta va hokazo) foydalaniladi. Bezakning chiroyli turlaridan biri kashta, applikasiya hisoblanadi. Ayrim bezaklami asosiy yoki bezak gazlamalardan foydalanib ham ishlanadi. Bularga: burmalar, ryush, volanlar, adiplar, mayda taxlamalar, cho‘ntaklar, yelkabandlar kiradi. Gazlama rangida yoki kontrast rangda berilgan bezak bahya qator ham kiyimni bezatadi.

Ryush lentasimon gazlama bezagi bo‘lib, uning o‘rtasidan yig‘iladi va modelning mo‘ljallangan joyiga tikiladi. Ryush 45° burchak ostida bichiladi. Ryush gazlama rangida yoki boshqa ranglarda bo‘lishi mumkin. Ryush sifatida lentalar va to‘rlardan ham foydalanish mumkin. Ryushning uzunligi ryush tikiladigan joy uzunligidan 1,5-2 baravar uzun bo‘ladi. Ryushning kengligi 3,5-4 sm bo‘ladi. Ryushning ikkala qirqimiga ishlov beriladi.

Burmalar lentasimon gazlama bezagi bo‘lib, uning bir chetidan yig‘iladi va modelning mo‘ljallangan joyiga ulab tikiladi. Burmaning bir tomoni buyumga tikilsa, ikkinchi tomoniga ishlov beriladi. Burmalar kengligi 15 mm dan — 30 sm gacha bo‘ladi. Burmaning uzunligi tikiladigan joy uzunligidan 1,5-2 baravar uzun bo‘ladi.

1. Volan tikiladigan joyning uzunligi o‘lchanadi.
2. Aylana radiusi topiladi.
3. Topilgan radiusda aylana chiziladi.
4. Radiusni volan kengligiga oshirib, ikkinchi marta aylana chiziladi. Volan qirqiladi,

Adabiyotlar

1.Г .К.Х асанбаева. "Кийим моделини ишлаш ва конструкциясини тайёрлаш". Тошкент. Укитувчи. 1990 йилт

2А .П .Рогова. "Эркақлар ва болалар устки кийим ини конструкторгдия-лаш асослари". Тошкент. Укитувчи. 1988 йил.

3.А.П.Ш ершнева. "Основы конструирования женской и детской одежды". Москва. Легпромбытиздат. 1982 г.

4.Г.В.Скачкова, Л.В.Мартопляс. Школа кройки и шитья на дому. Минск. "ХЭЛТОН" 2000 г. 5. Е.В.Киреева. "История костюма". Москва. "Просвещение". 1976 г

MIKROBIOTSENOZ POLOSTI RTA UBOLNIX DETEY S VROJDENNIMI DEFEKTAMI NEBA

*Kurbanova S.Yu., Kuldashev A.A., Sulaymonova G.T., Turdiev P.K.
Tashkentskiy gosudarstvenniy stomatologicheskii institut*

Rezultati uranoplastiki v znachitelnoy stepeni zavisyat ot funktsionalno-metabolicheskoy aktivnosti tkaney rotovoy polosti. Mikrobiotsenoz polosti rta yavlyaetsya vajneyshim pokazatelem funktsionalno-metabolicheskoy aktivnosti tkaney rotovoy polosti. [1,7]. Odnoy iz naibolee znachimix prichin oslojneniy yavlyaetsya nagnoenie rani, privodyashee k chastichnomu ili polnomu rasxojudeniyu shvov rubtsovoe zajivlenie posleoperatsionnoy rani sposobstvuet, v svoyu ochered nebno-glotochnoy nedostatochnosti. [1,4,5,6,8]. Vrojdenniy defekt neba vlechaet za soboy narushenie ryada funktsiy i sistem organizma: tak, ostraya respiratornaya virusnaya infektsiya vstrechaetsya u 61% takix bolnix, retsidiviruyushiy xronicheskiy bronxit, revmatizm, anemiya, gipovitaminoz i drugie zabolevaniya u – 76,1% eto znachitelno uxudshaet rezultati xirurgicheskogo lecheniya rasshelini neba. [9,10,11,12,13].

Obrazovanie posleoperatsionnix defektov mnogie avtori svyazivayut s pogreshnostyami v operativnoy taktike i nesovershenstvom metodik operativnogo lecheniya, provedeniyam pervichnoy uranoplastiki bez ucheta sostoyaniya rezistentnosti organizma rebenka. Vajnyuyu rol igraet obespechenie effektivnogo uxoda za ranoy polosti rta posle operatsii. [14,15,16,17].

TSel issledovaniya.

Obosnovat effektivnost primeneniya probiotikov u detey s vrojdennoy rasshelinoy verxney gubi i neba do i posle uranoplastiki dlya profilaktiki i kompleksnom lechenii posleoperatsionnix oslojneniy.

Materiali i metodi issledovaniya: obsledovano 3 grupp detey posle uranoplastiki s primeneniem traditsionnogo posleoperatsionnogo uxoda za ranoy(p-20) i traditsionnogo posleoperatsionnogo uxoda za ranoy s primeneniem probiotikov Baktolor (p-20) i Florbiolakt (p-20) v vide oroshenie i prinimat vnutr do i posle operatsii.

Rezultati: sovremenniy etap razvitiya stomatologii xarakterizuetsya vnedreniem novix effektivnix mer profilaktiki i diagnostiki, chto stalo vozmozhnosti blagodarya otkritiyam, sdelannim pri izuchenii mexanizmov formirovaniya patologicheskix sostoyanii. V znachitelnoy mere eto obuslovljeno intensivnim razvitiem meditsinoy mikrobiologii, molekulyarnoy biologii i genetiki.

Poluchennye dannie pri etix issledovaniyax privedeni v tabl. №1. Iz tablitsy vidno, chto v norme u zdorovykh detey flora polosti rta dovolno raznoobrazna. Pri etom v anaerobnoy gruppe mikrobov preobladayut laktobakterii ix kolichestvo sostavlyayet lg /4.85 ± 0.4/ KOE/ ml. V fakultativnoy gruppe prevaliruyushee kolichestvo prinadlejit streptokokkami, pri etom vedushee polojenie zanimayut *Str.salivarius*. Gruppa gramotritsatelnix mikrobov takix kak esherixiy, protey i klebsielli visevayutsya v neznachitelnix kolichestvax.

Naryadu s etimi issledovaniyami nami takje provedeni kolichestvennie i kachestvennie issledovaniya flori rotovoy jidkosti u detey bolnix vrojdennoy rasshelinoy guby i neba do operatsii. Poluchennye dannie pri etix issledovaniyax predstavleni v tabl. №2. Kak vidno iz tablitsi v mikroekologii polosti rta u bolnix detey do operatsii, nablyudaetsya sindrom povishennogo rosta mikrobov. Tak, vanaerobnoy gruppe mikrobov, otmechaetsya ix dostovernoy snijenie, osobenno eto virajeno u laktobakterii. V to je vremya v fakultativnoy gruppe mikrobov proisxodit sushestvennie sdvigi vo flore polosti rta u etix detey v storonu vozrastaniya. Pri etom osobenno nastorajivaet rost patogennix stafilokokkov, tak kak imenno eto kultura obladaet bolshim naborom fermentov patogennosti kotorie vidimo i budet opredelyat monitoring sostoyaniya polosti rta.

Tablitsa №1.

Xarakteristika flori rotovoy jidkosti u detey bolnix vrojdennoy rasshelinoy gubi i neba lg

/M+m/KOE/ml

№	Gruppa mikrobov	Norma	U bolnykh do operatsii
1.	Obshee kolichestvo anaerobov	6.10 ± 0.4	4.15 ± 0.2*
2.	<i>Lactobactillus spp.</i>	5.0 ± 0.3	2.0 ± 0.1
3.	<i>Peptococcus</i>	4.15 ± 0.2	6.10 ± 0.3*
4.	Obshee kolichestvo aerobov	5.65 ± 0.3	7.30 ± 0.4
5.	<i>S.aureus</i>	0	1.60 ± 0.1
6.	<i>S.epidermidis</i>	4.10 ± 0.2	5.30 ± 0.3
7.	<i>S.salivarius</i>	4.85 ± 0.3	2.10 ± 0.1
8.	<i>S. mutans</i>	2.30 ± 0.1	3.45 ± 0.2
9.	<i>S.mitis</i>	2.60 ± 0.1	4.30 ± 0.2*
10.	<i>E.coli</i>	1.10 ± 0.1	2.30 ± 0.1
11.	<i>Proteus</i>	1.60 ± 0.1	3.45 ± 0.2*
12.	<i>Klebsiella</i>	1.0 ± 0.1	2.15 ± 0.2
13.	<i>Candida</i>	1.10 ± 0.1	3.10 ± 0.2*

14.	<i>Actinomyces</i>	1.30 ± 0.1	2.45 ± 0.1
-----	--------------------	------------	------------

Primechaenie * - dostovernost dannykh k grupe kontrolya (*-P<0,05)

Naryadu s etimi mikrobiologicheskimi issledovaniyami, nami provedeno izuchenie u odnix i tex je bolnix detyax sostoyanie faktora porajennogo uchastka. Poluchennie dannyx etix issledovaniy provedeni v tablitsa №.2, iz kotoroy vidno, chto zdes flora takje raznoobrazna i visevayutsya kak grampolozitel'naya, tak i gramotritsatelnaya flora i gribi roda *Candida*. Pri etom, kak pravilo, chashe vsego visevayutsya ix assotsiatsii. Pri analize chastoti visevaemosti i vstrechaemosti mikrobov okazalos *Str.pyogenes* (90%) i samoe nizkoe chastotu sostavili shtammi *enterobacter* (20%).

Sleduyushuyu grupp nashix issledovaniy sostavili bolnie deti s vrojdennoy rasshelinoy gubi i neba, ktorim v usloviyax statsionara provedena tselenapravlen'naya terapiya.

Dlya etogo bolnie deti bili ob'edineni v 3-x gruppax:

1. Pervuyu grupp sostavili 20 bolnix detey ktorim provedena traditsionnaya terapiya.

2. Vtoruyu grupp sostavili 20 bolnix detey, ktorim krome traditsionnoy terapii proveli spetsialnoe lecheniya putem ispolzovaniya probiotik Florbiolact dlya orosheniya polosti rta i priema vnutr.

3. V tretyu grupp voshli 20 bolnix detey ktorim, probiotik Bactolor ispolzovali dlya orosheniya polosti rta dlya priema vnutr peros.

Mikrobiologicheskie issledovanie provedennie v pervoy grupe bolnix kotorie poluchali traditsionnuyu terapiyu cherez 3 sutok predstavleni v tabl. №3. Iz kotoroy vidno, chto kolichestvennie sdvigi vo flore polosti rta ne tolko ne uluchshilis, a naoborot uxudshilis, eto kosnulos kak grampolozitel'noy, tak i gramotritsatel'noy flori. Eti izmeneniya mojno traktovat, kak sindrom izbitochnogo rosta mikrobov, to yest proizoshlo razvitie disbioza. Po vidimomu eto uxudshenie svyazano s operatsionnim stressom u bolnogo, a takje razvitiem posleoperatsionnogo vospaleniya polosti rta.

U dannoy grupe bolnix privedena mikrobiologicheskie issledovaniya cherez 3 i 7 sutok posle operativnogo vmeshatelstva. Poluchennie dannie pri etix issledovaniyax provedeni v tablitsax 3.Iz tablitsi, gde predstavleni dannie mikrobiologicheskix issledovaniya provedennie na 3-sutki posle operatsii. Iz kotoroy vidno, chto provedennaya terapiya s ispolzovaniem Florbiolast v vide orosheniya v tselom okazala pozitivnoe vliyanie, no eto vliyanie bolshie otrazilos na grampolozitel'noy flore i pochni ne kosnulis gramotritsatel'noy flory i gribov. [18,19,20].

V to je vreme u bolnix kotorim provedena oroshenie polosti rta probiotikom Bactolor takje privelo k pozitivnim sdvigam, xotya eti izmeneniya bolshe kosnulis gramotritsatelnoy flori i pochtu ne zatronuli grampolozitelnoy floru.

Odnako, u etix je bolnix poluchavshix spetsialnoe lechenie orosheniem polosti rta probiotikami Bactolor i Florbiolast tolko na 7 sutki posle operatsii pokazali virajennie pozitivnie sdvigi, xotya sleduet zametit, mi i zdes vidim odnotipnie sdvigi ot ispolzovaniya probiotikov. Tak, Florbiolast dostoverno uluchshil sostoyanie v polosti rta grampolozitelnyx mikrobov, togda kak Bactolor uluchshil sostoyanie gramotritsatelnoy flori. U etix je bolnix, t.e. na 3-sutki posle operatsii, kotorie poluchali spetsialnoe lechenie kak vidno iz tablitsi proizoshli pozitivnie sdvigi vo flore polosti rta, po sravnenii s bolnimi poluchavshimi traditsionnoe lechenie no eti sdvigi fakticheski nedostoverni. [21,22].

V tretej gruppe bolnix poluchivshix posle operatsii, kompleksnoe lechenie takje na 3 sutki, otmecheni pozitivnie sdvigi vo vsej flore polosti rta, odnako eti sdvigi yeshe daleki ot kontrolnix pokazateley.

Vo vsex trex gruppax bolnix s vrojdennoy rasshelinoy gubi i neba kotoryim okazana terapevticheskaya pomosh nami provedeni mikrobiologicheskie issledovaniya na 7-sutki posle operatsii.

Tablitsa №3.

Sravnitel'naya xarakteristika flory polosti rta u detey s vrojdennoy rasshelinoy gubi i neba do i posle operatsii na 3-sutki

№	Gruppy mikrobov	Kolichestvo mikrobov v 1 ml slyuny(lg /M±m/KOE/ml)				
		Kontrol	U bolnyx do operatsii	U bolnyx posle operatsii na 3 sutki		
				Tradits. lech	Spets. lech	Kompleks .lech
1.	Obshee kolichestvo anaerobov	6.10 ± 0.4	4.15±0.2 *	3.30 ± 0.2	3.60 ± 0.2	5.10 ±0.3**
2.	<i>Lactobactillus spp.</i>	5.0 ± 0.3	2.0 ± 0.1*	1.30 ± 0.1	3.0 ± 0.2	4.0 ± 0.2
3.	<i>Peptococcus</i>	4.15 ± 0.2	6.10 ± 0.3	7.15 ± 0.5	6.15 ± 0.4	6.0 ± 0.4
4.	Obshee kolichestvo aerobov	5.65 ± 0.3	7.30±0.4 *	8.30±0.6 *	7.15 ± 0.5	6.15 ± 0.3

5.	<i>S.aureus</i>	0	1.60 ± 0.1	2.60 ± 0.1	3.0 ± 0.2	2.60 ± 0.1
6.	<i>S.epidermidis</i>	4.10 ± 0.2	5.30 ± 0.3	6.10 ± 0.4	5.15 ± 0.3	5.0 ± 0.3
7.	<i>S.salivarius</i>	4.85 ± 0.3	2.10 ± 0.1	3.10 ± 0.2	4.0 ± 0.2	4.30 ± 0.2
8.	<i>S. mutans</i>	2.30 ± 0.1	3.45 ± 0.2	3.0 ± 0.2	3.15 ± 0.2	3.0 ± 0.2
9.	<i>S.mitis</i>	2.60 ± 0.2	4.30±0.2 *	5.11±0.3 *	4.60 ± 0.2	4.0 ± 0.2
10.	<i>E.coli</i>	1.10 ± 0.1	2.30 ± 0.1	3.0 ±0,1**	2.0 ± 0.1	2.30 ± 0.1*
11.	<i>Proteus</i>	1.60 ± 0.1	3.45 ± 0.2	4.0 ±0.2*	2.60 ± 0.1	2.0 ± 0.1
12.	<i>Klebsiella</i>	1.0 ± 0.1	2.15 ± 0.2	2.30 ± 0.1	1.80 ± 0.1	2.0 ± 0.1 *
13.	<i>Candida</i>	1.10 ± 0.1	3.10 ± 0.2	5.10 ± 0.3	4.0±0.3* *	3.11 ± 0.2*
14.	<i>Actinomyces</i>	1.30 ± 0.1	1.60 ± 0.1	3.15 ± 0.2	2.60 ± 0.2	2.0 ± 0.1

Primechaenie * - dostovernost dannykh k grappe kontrolya (*-P<0,05;** - P<0,01
Dostovernost dannykh mkejdu vozrastnymi gruppami (*-P<0,05)

Tablitsa №4

Sravnitel'naya xarakteristika flori polosti rta u detey s vrojdennoy rasshelinoy gubi i neba, do i posle operatsii na 7-sutki

№	Gruppy mikrobov	Kolichestvo mikrobov v 1 ml slyuny (lg /M±m/KOE/ml				
		Kontrol	U bolnyx do operatsii	U bolnyx posle operatsii na 7 sutki		
				Tradits. lech	Spets. lech	Kompl. lech.
1.	Obshee kolichestvo anaerobov	6.10 ± 0.4	4.15±0.2 *	4.60 ± 0.2	5.10 ± 0.3	5.60±0.4 *
2.	<i>Lactobactillus spp.</i>	5.0 ± 0.3	2.0±0.1* *	3.11 ± 0.2	4.0 ± 0.2	4.10 ± 0.3
3.	<i>Peptococcus</i>	4.15 ± 0.2	6.10±0.3 *	5.80 ± 0.3	5.10 ± 0.3	4.60 ± 0.2
4.	Obshee kolichestvo aerobov	5.65 ± 0.3	7.30±0.4 *	7.10 ± 0.5	6.70±0.4 *	6.15 ± 0.5
5.	<i>S.aureus</i>	0	1.60±0.1 *	1.20±0.1 *	0	0
6.	<i>S.epidermidis</i>	4.10 ± 0.2	5.30 ± 0.3	5.60 ± 0.3	5.10 ± 0.3	4.60 ± 0.2
7.	<i>S.salivarius</i>	4.85 ± 0.3	2.10 ± 0.1	3.0 ± 0.2	4.0 ± 0.2	4.30 ± 0.3
8.	<i>S. mutans</i>	2.30 ± 0.1	3.45 ± 0.2	4.0 ± 0.2	3.30 ± 0.2	3.0 ± 0.2
9.	<i>S.mitis</i>	2.60 ± 0.2	4.30 ± 0.2	3.60 ± 0.3	3.10 ± 0.2	3.0 ± 0.1
10.	<i>E.coli</i>	1.10 ± 0.1	2.30 ± 0.1	2.60 ± 0.2	2.0 ± 0.1	1.60 ± 0.1
11.	<i>Proteus</i>	1.60 ± 0.1	3.45±0.2 *	3.10±0.2 *	2.60 ± 0.1	2.30 ± 0.1
12.	<i>Klebsiella</i>	1.0 ± 0.1	2.15 ± 0.2	2.30 ± 0.1	2.0 ± 0.1	1.80 ± 0.1

13	<i>Candida</i>	1.10 ± 0.1	3.10±0.2 *	4.15±.3*	3.30±0.2 *	2.60 ± 0.1
14	<i>Actinomyces</i>	1.30 ± 0.1	1.60 ± 0.1	1.85 ± 0.1	2.0 ± 0.1	2.0 ± 0.1

Primechaenie * - dostovernost dannykh k grupe kontrolya (*-P<0,05;**-

P<0,01);

Dostovernost dannykh mejdju vozrastnimi gruppami (*-P<0,05)

Выводы:

1. Местное и внутр применение пробиотиков Bactolor и Florbiolakt после уранопластики способствует раннему сниженю местных клинических признаков воспаления в ране, тем самым способствует заживлению раны.
2. Исследование мягких тканей неба у детей с врожденной расщелиной верхней губы и неба после операции показало, что при применении пробиотиков Bactolor и Florbiolakt после уранопластики способствует улучшению регенерации в более оптимальные сроки, чем при традиционном послеоперационном уходе.

Spisok literaturi

1. Amanullaev R.A. Chastota rojdaemosti detey s vrojdennoy rasshelinoy verxney gubi i neba v krupnix regionax Uzbekistana i vrojdenneya i nasledstvennaya patologiya golovi, litsa i shei u detey / R.A. Amanullaev // Aktualnye voprosi kompleksnogo lecheniya. — M., 2006. - S. 14-15.

2. Kurbanova S.Yu., Xamidjanova Z.S., Shomurotova R.K., Ergasheva Z.N. Xarakteristika mikroflori bioptata flegmon chelyustno-litsevoy oblasti u detey. Sovremennaya meditsina: Novie podxodi i aktualnie issledovaniya. 2018g. Maxachkala. S. 245-251.

3. Kurbanova S.Yu., Shomurotova R.K., Kuldashev A.A. Rezultati mikrobiologicheskix issledovaniy poluchennogo materiala s primeneniem traditsionnogo i netraditsionnogo uxoda za ranoy после уранопластики Vestnik Yujno-Kazaxstanskiy meditsinskiy akademii. Respublikanskiy nauchniy jurnal. №1.(85)2019.

4. Kakhramonovich, Turdiev Pakhlavon. "Epidemiology of Psychiatric Disorders." *Texas Journal of Medical Science* 12 (2022): 102-105.

5. Kurbanova, S. Yu, et al. "EFFICIENCY OF DISINFECTION OF DENTAL INSTRUMENTS AND PRODUCTS CONTAMINATED WITH VARIOUS MICROORGANISMS." *Oriental Journal of Medicine and Pharmacology* 2.2 (2022): 13-19.

6. Rakhimov, Z. K., et al. "MICROORGANISMS IN LOWER JAW FRACTURES IN SURVEED PATIENTS." *Journal of new century innovations* 16.3 (2022): 146-149.

7. Sulaymonova, Gulnora Tursunaliyeva, Ruxsora Kurkmasovna Shomuratova, and Feruza Nabieva Axmedova. "Xarakteristika izmeneniy slizistoy obolochki i mikroflori polosti rta pri koronavirusnoy infektsii." *Science and education: problems and innovations*. 2021.

8. Isomiddinovich, Sanoev Zafar, et al. "Toxicological Characteristics Of Skimmianine Under Chronic Administration In White Rats." *European Journal of Molecular & Clinical Medicine* 8.2 (2021): 302-307.

9. Muxamedov, Ilaman Muxamedovich, et al. "Meditinskaya mikrobiologiya, virusologiya i immunologiya." (2011).

10. Almatov, B. I., N. A. Nuraliev, and S. Yu. Kurbanova. "Posezonnaya dinamika izmeneniya mikrobnogo sostava vodi nekotorykh vodoxranilish Uzbekistana." *Mikrobiologichnyi jurnal* 78, № 2 (2016): 95-102.

11. Orinbaeva, Zuxra Naurizbaeva, Nodira Turgunovna Yodgorova, and Ijobat Abdulbosid Kizi Maxmudova. "Osobennosti laboratornoy diagnostiki VICH-infektsii i gepatita S (obzor literaturi)." *Biologiya i integrativnaya meditsina* 1 (2018): 16-36.

12. Almatov, B. I., N. A. Nuraliev, and S. U. Kurbanova. "Seasonal Dynamics of Mikrobial Composition Variation from Waters of Some Reservoirs of Uzbekistan." *Mikrobiologichnyi Zhurnal (Kiev, Ukraine: 1993)* 78.2 (2016): 95-102.

13. Usanova, Soadat, et al. "Adaptive-Compensatory Changes in the Oral Fluid at Various Degrees of Adentia." *Annals of the Romanian Society for Cell Biology* (2021): 7030-7034.

14. Seytnazarov, M. M., S. Y. Kurbanova, and F. N. Akhmedova. "Features of prevention of infections associated with the provision of dental care." *International journal of Socio-economic and environmental outlook. epra* 7.5 (2020): 30-32.

15. Xudanov, B.O., et al. "Potreblenie shkolnikami bezalkogolnix napitkov i ix erozivniy potentsial (po dannim gravimetrii in vitro)." *Stomatologiya detskogo vozrasta i profilaktika* 19.2 (2019): 25-29.

16. Xudanov B., et al. "TISH PASTALARI TARKIBIDAGI ERKIN FTOR IONLARI KONTSENTRATSIIYASINING KARIIES PROFILAKTIK SAMARADORLIGI." *Stomatologiya* 1.1 (74) (2019): 11-13.

17. Xalilov, I., et al. "Zamonaviy tish yuvish pastalarining og‘iz bo‘shlig‘i a‘zolari kasalliklari profilaktikasi va ularni davolashdagi ahamiyati." *Stomatologiya* 1.4 (73) (2018): 52-56.

18. Xudanov, B. O., et al. "PRIMENENIE TEXNOLOGII FLYUORESTSENTSII V TSELYaX PROFILAKTIKI STOMATOLOGICHESKIX

ZABOLEVANIY V PRAKTIKE ShKOLNOGO STOMATOLOGA." *AKTUALNIE PROBLEMY STOMATOLOGII DETSKOGO VOZRASTA*. 2016.

19. Turaev, K. I., O‘. Alimov, and B. N. Xabilov. "REZULTATY MIKROBIOLOGICHESKIX ISSLEDOVANIY PRI ULUCHShENII LEChENIYa XRONICHESKOGO PERIODONTITA U DETEY." *Journal of new century innovations* 16.3 (2022): 156-159.

20. Seytnazarov, M. M., S. Yu. Kurbanova, and G. T. Sulaymonova. "Osobennosti profilaktiki infektsiy, svyazannix s okazaniem stomatologicheskoy pomoshi." *Sbornik materialov IX Mejdunarodnoy nauchno-prakticheskoy konferentsii «Proriteti farmatsii i stomatologii: ot teorii k praktike*. Vol. 27.

21. Kurbanova, S. Yu., et al. "Xarakteristika mikroflori bioptata flegmon chelyustno-litsevoy oblasti u detey." *SOVREMENNAYa MEDITSINA: NOVIE PODXODI I AKTUALNIE ISSLEDOVANIYa*. 2018.

22. Sattarovna, Avezova Guloyim, et al. "Factors, Leading To Chronic Alcoholism." *NVEO-NATURAL VOLATILES & eSSENTIAL OILS Journal| NVEO* (2021): 13765-13770

HARBIY TERMINLARNI O‘QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOT JARAYONIDA LINGVOMADANIY MUAMMOLAR

Jamoat xavfsizligi universiteti

Tillarni o‘rganish kafedrasi

o‘qituvchilari

S.S.Mengliyeva va Sh.I.Musayeva

Annotatsiya: Ushbu maqola harbiy terminlarni o‘qitishda madaniyatlararo muloqot jarayonining munozarasiga, shu jumladan lingvomadaniy, tarjima, moslashish muammolariga bag‘ishlanadi.

Kalit so‘zlar: harbiy atamalar, munozaralar, atama, janr va stilistik xususiyatlar, harbiy qisqartirish va qisqartirish turlari.

KIRISH

Harbiy terminologiyaning shakllanishi va rivojlanishi jarayonida texnikalar tarixidagi muhim voqea belgilandi, bu o‘rganilayotgan tilning butun terminologiya tizimining rivojlanishiga muhim ta‘sir ko‘rsatdi. Ikki tizimni birlashtirish (Tomas Kxun tomonidan fan rivojlanishining nazariy modeli va J.J. Fedoseevga ko‘ra harbiy tilni davrlashtirish)¹ harbiy texnikaning rivojlanish bosqichlarini o‘zimizning davriylashtirishni taklif qilish va uning asosida harbiy texnikani rivojlantirishga imkon berdi. Uch asosiy bosqichni o‘z ichiga olgan harbiy terminologiyani shakllantirishda tarixiy davrlarning tasnifi quyida batafsil ko‘rsatilgan:

Birinchi bosqich harbiy terminologiyaning eskirgan va prototiplarining paydo bo‘lishi, dizayn va ishlab chiqarish tajribasini to‘plash bilan tavsiflanadi. Tadqiqot uchun tanlangan atamalarning statistik tahlili shuni ko‘rsatadiki, harbiy terminologiyaning sinov davriga 351 ta til birligi kiritilgan, bu 3100 ta atamaning 11,3% ni tashkil qiladi. Ushbu bosqich harbiy atamalarning asosiy tushunchalarini shakllantirish va harbiy transport vositalari tili hamda yadro atamalarining paydo bo‘lishi bilan tavsiflanadi.

Ikkinchi bosqich harbiy terminlarini yaratish (mamlakat mudofaasi asosi) va har xil turdagi harbiy atamalarni seriyali ishlab chiqarishni rivojlantirish bilan tavsiflanadi. Umuman harbiy lug‘at, xususan, harbiy terminologiya boyitilgan. Ushbu bosqichning ishlab chiqarish konsepsiyasi harbiy til qurilishi terminologiyasida 1502 til birliklarining paydobo‘lishiga sabab bo‘ldi, bu umumiy atamalar namunasining 48,4% ni tashkil etdi. Shunday qilib, ikkinchi bosqich harbiy terminologiyani shakllantirishda eng samarali hisoblanadi.

¹Tomas Kxun “The Structure of scientific Revolutions” Department of the Air Forces. 2014

Uchinchi bosqich, Tomas Kuhn nazariyasiga ko‘ra, ilmiy terminologiyani rivojlantirish uchun yakuniy, ammo istiqbolli bosqichdir. Bu bosqich paradigmaga asoslangan rivojlanish jarayoni bilan tavsiflanadi: tajribalar o‘rnatiladi, faktlar to‘planadi, aniq nazariyalar ishlab chiqiladi, qurol va texnikaning kelajakdagi rivojlanishi uchun old shartlar yaratiladi. Harbiy terminologiyaning uchinchi bosqichida 1247 ta til birligi mavjud bo‘lib, bu jami 3100 ta atamaning 40,2 foizini tashkil yetadi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Til va ijtimoiy hodisalar tamoyilining sotsiolingvistik usuli doirasida terminologiyani o‘rganib, ekstralingvistik omillarga asoslangan terminologik birliklarning tarkibiy va semantik xususiyatlarini aniqlash mumkin. Tadqiqot shuni ko‘rsatadiki, ingliz tilida atama yaratishning yeng samarali usuli ikki komponentli terminologik birikmalardir. Harbiy atamalar til ma‘lumotlarining o‘ziga xos xususiyati - bu tilda ko‘p sonli eksponent jihatdan ixcham, ammo semantik jihatdan ikki komponentli terminologik birikmalarning paydo bo‘lishi, ularda atribut komponentida murakkab so‘z (kompozitsiya) bilan ifodalanadi.

Harbiy terminologiyani tarjima qilishning eng keng tarqalgan usuli bu leksik va semantikalmashtirishlar (konkretlashtirish, umumlashtirish, modulyatsiya) - tarjimada chet tillari birliklaridan foydalangan holda asl nusxaning leksik birliklarini tarjima qilish, ularning ma‘nosi qadriyatlarga to‘g‘ri kelmaydi. asl birliklardan iborat, ammo ma‘lum bir turdagi mantiqiy o‘zgarishlar yordamida ulardan xulosa chiqarish mumkin.

TADVIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Biz birinchi navbatda terminlar (belgilangan, shunday va noaniq) haqida to‘xtalamiz, uning o‘ta chalg‘ituvchi ahamiyatiga qaramay, tarjimada ko‘pincha semantik ifodani talab qiladi. Ma‘lumki, har ikkala artikl ham olmosh kelib chiqishiga ega: aniq artikl ko‘rsatuvchi olmoshdan, noaniq – bir songacha boradigan noaniq olmoshdan olingan. Bu ularning dastlabki ahamiyati bo‘lib, ba’zida zamonaviy foydalanishda o‘zini namoyon qiladi. Bunday hollarda ularning lug‘aviy ahamiyati tarjimada yuborilishi kerak, aks holda o‘zbekcha tarjima to‘liq va noto‘g‘ri bo‘ladi chunki semantik tarjimalarning ahamiyati taklifning butun semantik mazmunining ajralmas qismidir.

Yuqorida keltirilgan barcha tarjimalardan ko‘rinib turibdiki, tarjimada artiklning lug‘aviy, lekin ba’zan va grammatik ahamiyatiga e’tibor bermaslik mazmunning to‘liq yoki noaniq bo‘lishiga olib kelgan.

Harbiy sohadagi talabchanlik, yoshlar bilan individual ishlash, ularda harbiy terminlar orqali erkin muloqot yuritish ko‘nikmalarini shakllantirish, harbiy yo‘nalish bo‘yicha ilmiy izlanishga jalb qilish kabi maqsad va vazifalar asosida ta’lim beriladi.

Ular o‘z tarkibida umumiy harbiy atamani ifodalashi bilan ajralib turadi. Shuningdek, unda ma‘lum bir harbiy atamalar haqida ixcham va tushunarli

tarzda batafsil ma'lumotlar berib o'tilgan. Ba'zi so'zlarning ko'lami ancha keng, chunki ular harbiy lug'atning katta qismini o'z ichiga oladi.

Masalan, bomb komponentli harbiy atamalar 65 xil so'zni hosil qilishi mumkin. Taqqoslang: bomb -bomba (aviatsiyadagi); qo'l granatasi; (minomet) mina; bombalarni tashlash, bombardimon qilish (havodan)/ (qo'l) granatalarni uloqtirish; minamyot bilan o'qqa tutish; bombaga oid va hokazo.

Harbiy terminologiya o'ziga xos struktur va leksiksemantik xususiyatlar bilan tavsiflanadi. O'zbek tilida harbiy terminologiya sistemasi muayyan struktur modellarning ustunligi bilan ajralib turadi. Tahlil qilingan materiallardan qo'rinib turibdiki, inglizharbiy professionalizmlari ot, sifat, fe'l, shuningdek, ravishdosh so'z turkumlarida ifodalanadi.

Miqdor jihatdan harbiy atamalar, asosan, ot va fe'l so'z turkumiga xos so'zlar bilan ifodalanadi. Foiz jihatidan substantiv atama va so'z birikmalar 70%ni, fe'lli atama va so'z birikmalar 20%ni, qolganini esa ad'ektiv va ad'verbal atama va so'z birikmalar tashkil etadi. Shuningdek, harbiy leksikaning maxsus lug'atlari bo'g'inli abbreviatsiyalardan iborat ko'plab qisqartmalarni ham o'z ichiga oladi.

Harbiy atamalar – harbiy terminologiyaning katta qismini egallaydi. Tarixiy va siyosiy mavzular bu tilning asosiy maqsadi ob'ektlar, hodisalar va mudofaa bilan bog'liqtushunchalarni ifodasi hisoblanadi.

Bugungi ilmiy va texnik taraqqiyot jadal rivojlanayotgan dunyoda, harbiy atamalar va tushunchalar, shuningdek ularning ob'ektlari, rivojlanib bormoqda. Biroq, bu harbiy terminlar qiymatini o'zgartirishga sabab bo'lmaydi.

Harbiy terminlarni quyidagi guruhlariga ajratish mumkin:

- harbiy va siyosiy atamalar (strategik, taktik);
- harbiy va diplomatik atamalar (tashkilot);
- harbiy-texnik atamalar (qurolli kuchlar va jangovar qurol turli tarmoqlar tegishli).

Harbiy atamalarda tarjima muammosi

harbiy atama va ta'riflarni o'z ichiga olgan chet el matnlarni tarjima qilganimizda tez- tez ba'zi muammolarga duch kelamiz chunki har xil tillarda tafovutlar bor:

- tushunchasi va haqiqat orasidagi qiyos yetishmasligi (armiyasi - bu zamin kuchlari);
- atamalar noto'g'ri yoki to'liq tasodif (harbiy akademiyasi - asosan harbiy akademiyagako'ra, harbiy maktab);
- turli mamlakatlar tizimlari qurolli kuchlari safidagi farqlar;
- birlik tashkiliy tuzilmasida farqlar (askar Britaniya armiyasi - va AQSh armiyasida - razvedka kompaniya);
- qisqa "hayot davrini" individual atamalar (masalan, sezilarli darajada farqli

lug‘atlar shartlari Birinchi va ikkinchi jahon urushlari, , kamida 30 yil o‘tib ba’zi harbiy terminlarning qo‘llanilmasligi);

- Qisqartmalar;

Ko‘p ma’noli harbiy terminlar;

Rasmiy ish uslubi, boshqa funksional uslublar singari, o‘ziga xos kommunikativ maqsadga ega va shunga mos ravishda o‘ziga xos til uslublariga ega. Shunday qilib, ishbilarmonlik nutqining asosiy maqsadi ikki tomonning normal munosabatlarini ta’minlaydigan shartlarni aniqlash, ya’ni ishbilarmonlik nutqining maqsadi ikki tomon o‘rtasida kelishuvga erishishdir. Bu turli firmalar vakillari o‘rtasidagi ishbilarmonlik yozishmalariga va davlatlar o‘rtasidagi siyosiy pozitsiyalarni almashishga, shuningdek, Britaniya armiyasining harbiy nizomlarida qayd etilgan askarning huquq va majburiyatlarini belgilashga ham tegishli. Bu munosabatlarning barchasi rasmiy hujjat ko‘rinishida biron bir yo‘l yoki boshqa ifoda topadi - xat, eslatma, bitim, akt, qonun, nizom va hk. Hatto kelishuv shartlari aniqlanmagan, ammo ifoda etilgan hujjatlar ham ushbu shartlarning buzilishiga qarshi noroziliklar bildirish biznes nutqining asosiy vazifasi

ikki yoki undan ko‘p manfaatdor shaxslar yoki tashkilotlar o‘rtasida kelishuvga erishish bilan bog‘liq. Rasmiy hujjatlar uslubining ushbu asosiy funksiyasi uning xususiyatlarini belgilaydi.

Rasmiy ish uslubining o‘ziga xos xususiyati uning muayyan uslub xususiyatlarida aks etadi va faqat harbiy hujjatlarga xos bo‘lganini ko‘rish mumkin. Ushbu uslub nutqning hukmronlik xususiyatini, uning shaxsiy xususiyatini, aniqligini, ikki tomonlama izohlash, izchillik, ob’ektivlik, ravshanlik, rasmiyatchilik, stereotipiklik, o‘ziga xoslik, umumiylik, jiddiylikni istisno etishni nazarda tutadi. Aniq, ammo asosiy belgilar emas

- bu kichkina iboralar va atamalarning alohida tizimlari bo‘lib, ular pastki har bir uslub uchun farq qiladi. Ishbilarmonlik nutqini standartlashtirish (birinchi navbatda ommaviy standart hujjatlarning tili) rasmiy ish uslubining eng muhim xususiyatlaridan biridir. Standartlashtirish jarayoni asosan ikki yo‘nalishda rivojlanmoqda:

a) tayyor, allaqachon ildiz otgan og‘zaki formulalar, stencils, shtamlardan keng foydalanish (masalan, mos keladigan maqsadlar uchun qisqartirilgan old qo‘shimchalar bilan standart sintaktik modellar) va hokazo, bu tabiiy hol, chunki bu ish hujjatlarining odatiy matnlarini tuzish jarayonini sezilarli darajada osonlashtiradi);

b) bir xil so‘zlarni, shakllarni, burilishlarni, konstruksiyalarni tez-tez takrorlashda, o‘xshash vaziyatlarda fikrlarni ifodalashning bir xil turiga intilishda, tilning ekspressiv vositalaridan foydalanishni rad etishda².

² Ismailov G. O‘zbek tili terminologik tizimida semantik usulda termin hosil bo‘lishi. Filol.fan.nomz.diss.avtoref.-Toshkent, 2011.

Ilmiy uslub, atamalar bilan bir qatorda, umumiy ilmiy va umumiy soʻzlardan foydalanadi. Agar juda koʻp maxsus (nomenklatura) atamalar mavjud boʻlsa, chunki ular juda koʻp sonli obʻektlar va ilmiy-texnikaviy faoliyat obʻektlari bilan bogʻliq boʻlsa, unda ilmiy va texnik tushunchalarning soni cheklanganligi sababli odatda umumiy ilmiy va umumiy texnik atamalar kam boʻladi. Ularning kelib chiqishi boʻyicha ular allaqachon polememoz va umumiy til bilan uzviy bogʻliqdir. Maxsus matnlardagi asosiy kommunikativ yuklamani umumiy soʻzlar va umumiy ilmiy terminlar yuklaydi³.

Bundan tashqari, nominativ belgilarning maxsus turi sifatida qisqartirish ilmiy va texnik funksional uslubda muhim rol oʻynaydi. O. Espersen quyidagilarni taʼkidladi: “Qisqartirilgan soʻzlar boshqa tillarda bir-biriga oʻxshashdir, ammo ular zamonaviy ingliz tilidagi kabi koʻp emas; ular aslida ushbu bosqichda ingliz tilining rivojlanishigaxos xususiyatlardan birini ifodalaydi”.

Termin bu shunday xususiyatlarga ega boʻlgan soʻz, uni lingvistik belgilarning maxsus guruhiga aylantiradi. Bu atama oddiy soʻzdan farq qiladi, chunki uni konsepsiya yoki bitta denotatum yoki bir xil obʻektlar guruhi bilan ifodalanadigan voqelikning faqat bitta obʻekti (inson ongida - belgilari) bilan taqqoslash mumkin. Bitta atama har doim ham bir xil maʼnoga ega emas, shuning uchun uni turli semantik darajalar bilan taqqoslab boʻlmaydi. Biroq, bu aniqlikni faqat bitta bilim sohasi boʻyicha kuzatish mumkin, chunki boshqa sohada xuddi shu belgi mutlaqo boshqacha tushunchani yoki umuman boshqa obʻektni anglatishi mumkin. Biroq, inson faoliyati va bilimlarining bir sohasi doirasida ushbu atama bir maʼnoli boʻlib qolmoqda. Agar soʻzning leksik maʼnosi kontekst bilan belgilanadigan boʻlsa, unda maʼlum bir bilim doirasidagi atamaning maʼnosi kontekst bilan belgilanmaydi, yaʼni har doim har qanday kontekstdagi bilimlar doirasidagi faqat bitta obʻekt bilan taqqoslanadi⁴.

Har qanday harbiy materiallarning oʻziga xos xususiyati maxsus atamashunoslikning boyligi (ushbu ishda biz jangovar qoʻllanma matnining har bir sahifasida taxminan 10 yoki undan ortiq atama borligini aniqladik). Harbiy materiallarga odatda harbiy badiiy materiallar, harbiy jurnalistik va harbiy-siyosiy materiallar, harbiy ilmiy va harbiy-texnik materiallar, harbiy qoʻmondonlik aktlari (turli xil harbiy hujjatlar) kiradi. Qurolli kuchlarning harbiy kuchlari va harbiy muassasalari hayoti va faoliyati bilan bogʻliq boʻlgan harbiy materiallarni ilmiy-texnik materiallar va nazorat aktlari deb atash odatiy holdir. Harbiy badiiy adabiyot, harbiy jurnalistika va harbiy-siyosiy materiallar faqat maqsadga muvofiqligi va mavzusida

³ Исаев Р.Р. Структурные и лингвокультурологические аспекты формирования отраслевой терминосистемы (на материалы военно-технической терминологии современного персидского языка) -М.: 2013. дисс. канд. фил. наук. - С. 23;

⁴ Grinev-Grinevich, S.V. Terminology: textbook, manual for students of higher study institutions/ Academy, 2008 - 304p.

harbiy bo‘lib, asosan barcha ijtimoiy-siyosiy, jurnalistik va badiiy matnlarga xos bo‘lgan xususiyatlarga ega.

Harbiy atamalar tushunchasining chegarasini aniqlash juda qiyin, chunki harbiy atamalardan foydalanish sohasi juda ko‘p qirrali va ko‘p ishlatiladigan atamalar unda o‘ziga xos, tor ma‘noga ega bo‘ladi. V.N. Shevchuk o‘z asarlarida harbiy atama tushunchasiga quyidagi ta‘rifni beradi: "Harbiy kasbning ma‘lum bir sohasining konseptual va funksional tizimida tegishli konsepsiya ortida sobit bo‘lgan sintetik yoki analitik nominatsiyaning barqaror birligi, uning ta‘rifi bilan tartibga solinadigan ma‘noda".

G.M. Strelkovskiy o‘zining "Harbiy tarjima nazariyasi va amaliyoti" darsligida: "Agar biz faqat harbiy ishlarni hisobga olsak, unda bu ulkan hududda turli xil mustaqil bilim sohasi yoki faoliyat sifatida ko‘rib chiqilishi mumkin bo‘lgan ko‘plab filiallar bo‘lishi kerakligini tan olishimiz kerak. Shuning uchun biz "harbiy muddatli" tushunchasining mavjudligini tasdiqlay olmaymiz, ammo bir qator atamalarni ajratib, taktik, tashkiliy, harbiy-texnik, qurolli kuchlarning turli sohalariga va qurolli kuchlarning turlari va hokazolarga ajratishimiz kerak. Yuqoridagi atamalar harbiy bilim va faoliyatning turli sohalarini o‘z ichiga oladi, ularning har biri o‘z terminologiyasiga ega. Ushbu sohalarning har birida atamaning ma‘nosi bir xildir»⁵.

Harbiy atamalarning shakllanishi ingliz tiliga xos bo‘lgan so‘z shakllanishining odatiy usullarida uchraydi: morfologik, shu jumladan affiksatsiyani o‘z ichiga oladigan (maneuverability, missileer, rocketeer, analyst, rotary), qo‘shma so‘zlar (warhead, countdown, target-seeking, hard-fought, nuclearpowered), konversiya (to mortar, to officer), qisqartirishlarni (copter, chute, radar, FEBA, ROAD); leksik-semantik, ma‘no uzatishni anglatadi, (Diesel – ixtirochining nomi va ichki yonish dvigatelining turi nomi, Pentagon – AQSh Mudofaa vazirligi binosining nomi, AQSh Mudofaa vazirligi, Amerika harbiy kuchlari), qiymat o‘zgarishi (acquisition faqat sotib olishni anglatadi va hozir qiymatni kengaytiradi oldin esa maqsadni aniqlash va kesishishni boshlaydi) (to land, qirg‘oqqa, quruqlikka tushish uchun mo‘ljallangan va endi har qanday sirtga, shu jumladan suvga va samoviy jismga tushishni anglatadi), (cruiser avval suzib yurgan har qanday kema degan edi, hozir esa - kreyser ilm-fan va texnikaning boshqa sohalaridan qarz olish ma‘nosini anglatadi).

Shunday qilib, harbiy matnlarda atamalarni tarjima qilish muammolarini ishlab chiqishga bag‘ishlangan tadqiqotlarni retrospektiv tahlil qilish quyidagi xulosalar chiqarishga imkon beradi: harbiy matnlar joylashgan tilning ikkita funksional uslubi - rasmiy biznes va ilmiy-texnikaviy birikma. Hujjat rasmiy biznes uslubi bilan bog‘liq bo‘lib, ular infinitiv va qatnashuvchi jumlar bilan ifodalangan, nomaqbul, imperativ jumlar, klisedik tuzilmalar, tor fe‘l shakllarining kambag‘alligi, bitta jumlada ko‘p

⁵ Baxtin, M. Nutq janrlari muammosi/ M. Baxtin // Og‘zaki ijodning estetikasi. - M.:San‘at, 2016 yil. 254 bet.

sonli parallel tuzilmalardan foydalanish va troplardan minimal foydalanish bilan bog‘liq.

Nizomdagi ilmiy-texnik uslubdan biz juda ko‘p ixtisoslashgan atamalarni, materialning tuzilishini, diagramma va rasmlarning mavjudligini kuzatishimiz mumkin. Bularning barchasi harbiy aloqa sohasini tavsiflovchi ma‘lum bir funksional yuk bilan bog‘liq: tuzilishning aniqligi, taqdimotning aniqligi va ravshanligi, uyg‘un tuzilishi, uzatilayotgan ma‘lumotni qabul qilish qulayligi. Harbiy atama tushunchasining asosiy xususiyati - faoliyat sohasi, buning yordamida biz bu yoki boshqa so‘z yoki iborani harbiy atama sifatida tasniflashimiz mumkin. Harbiy soha qisqartmalarning keng qo‘llanilishi, rang-barangligi va doimiy ravishda to‘ldirilishi bilan ham ajralib turadi⁶.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda tarjima qilayotganda ma‘lumotning tuzilishini, ketma-ketligini va joylashishini diqqat bilan ko‘rib chiqish lozimdir. Bu kimgadir rasmiy va keraksiz narsalarga o‘xshashi mumkin. Biroq, bularning barchasi vakolatli ofitser uchun katta ahamiyatga ega. Jang hujjatlari, kichik bo‘limlar, paragraflar tartibi va ularni belgilash turi (kod mavjudmi yoki yo‘qmi), vaqtni uzatish aniqligi, sanalar, qismlarning raqam belgilari - bularning barchasi tarjima qilingan shaklda aniq yetkazish uchun juda muhimdir. Shu o‘rinda bir qiziqarli dalilga to‘xtalib o‘tsak, Andrey Chuprigin shunday deydi: - Barcha kasblarning sirlari bor. Harbiy tarjimonlarning ham. Biz har doim o‘nlab mahalliy hazillarga duch kelamiz yoki ularni bilamiz. Albatta, ular rasmiy konferensiyalarda va boshqa joylarda aytilmaydi. Hazillar maslahatchilar, mutaxassislar bilan muloqotda vaziyatni buzish uchun juda yaxshi. Hazil - bu madaniy voqelikni aks ettiradigan kuchli qurol. Agar bizning hazillarimizning 90 foizi so‘zma-so‘z tarjima qilingan bo‘lsa, ajnabiy hech narsani tushunmaydi, shunchaki yelkalarini qisib qo‘yadi. Tajribali tarjimon, qoida tariqasida, ko‘plab mahalliy hazillarni, kulgili hikoyalarni zaxirada qoldiradi. Bu holda tarjimonning mahorati - suhbatdoshning istalgan holatiga (reaksiyasiga) erishgan holda, tezda bunday voqeani tanlash va so‘zlab berishdan iborat bo‘ladi."

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoev Sh.M. Tanqidiy tahlil, qat‘iy tartib intizom va shaxsiy javobgarlik – har bir rahbar faoliyatining kundalik qoidasi bo‘lishi kerak. – Toshkent : O‘zbekiston, 2017
2. O‘zbekiston Respublikasining 1995-yil 21 – dekabrda yangi tahrirda qabul qilingan “ Davlat tili haqida” gi Qonuni

⁶ Gorelikova S. Termining tabiati va ingliz tilida atama shakllanishining ba‘zixususiyatlari / OSU xabarnomasi. - 2012. 129-130 betlar

3. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining “ Oliy ta’lim tizimini yanada rivojlantirish chora tadbirlari to‘g‘risida” gi Qarori.
4. Ismailov G‘. O‘zbek tili terminologik tizimida semantik usulda termin hosil bo‘lishi. Filol.fan.nomz.diss.avtoref.-Toshkent, 2011.
5. Исаев Р.Р. Структурныеи лингвокультурологический аспекты формирования отраслевой терминосистемы (на материалы военно-технической терминологии современногоперсидского языка) -М.: 2013. дисс. канд. фил. нак. - С. 23:
6. Grinev-Grinevich, S.V. Terminology: textbook, manual for students of higher study institutions/ Academy, 2008 - 304p.
7. Tomas Kхun “The Structure of scientific Revolutions” Department of the AirForces. 2014
8. Baxtin, M. Nutq janrlari muammosi/ M. Baxtin // Og‘zaki ijodning estetikasi. - M.:San’at, 2016 yil. 254 bet.
9. Galperin I. Ingliz tilining stilistikasiga oid insholar /- M.: Nashriyot 2018 yil. 432bet.
10. Gorelikova S. Terminning tabiati va ingliz tilida atama shakllanishining ba’zixususiyatlari / OSU xabarnomasi. - 2012. 129-130 betlar.
11. Зарбаилова А.В. Терминологические проблемы перевода текстов военной тематики. 2014
12. Вестник ВолГУ. Серия 9. Вып. 13. 2015. 113 бет.

**ART MENEJER – MARKETING FAOLIYATINING ASOSIY
YO'NALISHLARI SIFATIDA**

Sh.K.O`rinov

*BuxDU Musiqa ijrochiligi va madaniyat
kafedrasi o`qituvchisi*

M.Habibullayeva

BuxDU San`atshunoslik fakulteti talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada art menejer tushunchasi va nazariyasi, uning asosiy yo`nalishlari, ijodiy va iqtisodiy jihatdan hamkorligi haqida so`z boradi.

Kalit so`zlar: tendetsiya, marketing, san`at bozori, art menejer, brend, san`at menejeri.

Art Menejer – bu san`at sohasidagi tashkiliy masalalar bilan shug`ullanadigan mutaxassis: rasmlarni sotish, ijodiy hamkorlikni yaratish va targ`ib qilish, mahalliy va xalqaro ko`rgazmalar tashkil qilish. Ushbu sohaning vakili — marketing, iqtisodiyot va loyihalarni boshqarishning bir necha sohalarida chorrahasida joylashgan.

Art Manager – O`zbekiston bozorida nisbatan yangi kasb. Ushbu mutaxassislar chiroyli va rivojlangan tashkiliy ko`nikmalarni birlashtirgan holda san`at va biznes bilan do`stlasha oladilar.

Art Manager – san`at menejeri. Bu juda moslashuvchan kasb va tegishli ko`nikmalarga ega bo`lgan kishi san`atning turli sohalarida ishlashi mumkin. San`at menejeri badiiy ishlab chiqarishni tashkil qilish uchun javobgardir. U badiiy mahsulot to`g`risida asosli bilimlarni bunday mahsulotni qanday sotish kerakligi bilan birlashtiradi.

Yaxshi san`at menejeri bunday savollarga javoblarni aniq bilishi kerak:

- hozirgi vaqtda san`at bozorida talab qilinadigan narsa,
- tendentsiyalarni doimiy ravishda kuzatib boradi va ularning o`zgarishini o`rganadi;
- maqsadli auditoriya tomonidan talab qilinadigan mahsulotni qanday ishlab chiqarish,
- ijrochilarni tanlash, ularga vazifalar berish, bajarilgan ishning sifatini tekshirish va professional ko`rinishda texnik qismida yaxshi bilimga ega bo`lishi kerak;
- san`at bozorida paydo bo`lgan mahsulotni namoyish qilish.

San`at menejerining vazifalari va majburiyatlari u qayerda va kim bilan ishlayotganiga qarab farq qilishi mumkin. Restorandagi san`at menejerining ishi kosmetik brend bilan shug`ullanadigan mutaxassisning ishidan bir qator funktsiyalar bilan farq qiladi.

Masalan, restoran biznesida san'at menejeri, shu qatorda quyidagilar uchun javobgardir: restoran marketingi: reklama, savdoni reklama qilish, PR, to'g'ridan-to'g'ri marketing, ijtimoiy tarmoqlar bilan ishlash, video, fotosuratlar, plakatlar yuklab olish, reklama tadbirlarini tashkil qilish va o'tkazish;

tadbirlar rejalarini va tadbirlarni o'tkazish, muayyan tadbirlar va tadbirlar uchun binolarni stilizatsiya qilish;

Rassomlarni tanlash, dasturlarni shakllantirish va ularni amalga oshirish, tadbirlarni noyob interfaol bilan to'ldirish;

barcha texnik jihozlarni boshqarish (ovoz, yorug'lik).

Kosmetika sohasida mutaxassis dizaynerlar guruhini boshqaradi, kosmetik brendlar kontseptsiyasini ishlab chiqishda qatnashadi, tovar kitobini tasdiqlaydi, qadoqlash dizaynini va tayyor mahsulotni vizual ravishda namoyish etadi, shuningdek, barcha turdagi mahsulotlar ko'rgazmalarini onlayn va oflayn tarzda tashkil qiladi.

San'at menejeri – nozik diplomat. Bir tomondan, u mijoz bilan aloqa qiladi va u bilan munosabatlarni qura olishi kerak va bunday munosabatlar qanchalik kuchli bo'lsa va shuncha uzoq bo'lsa, shuncha yaxshi. Boshqa tomondan, u ijodiy jamoaning yetakchisidir, uning izchilligi va natijasi uchun u javobgar. Uchinchisi b san'at menejeri o'zi ishlayotgan bozor tendentsiyalarini tushunishi va his qilishi shart, u turli sohalardagi hamkasblari bilan professional aloqalar tarmog'iga ega bo'lishi kerak.

Agar san'at menejeri nozik psixolog bo'lmasa ham hech bo'lmaganda ijodiy shaxslar ishlayotgan loyihani boshqarish uchun u yuqori darajada hamdard bo'lishi kerak: har bir ijrochiga va umuman guruhga yondoshishingiz, ularni qayta ishlash va kuyishdan himoya qilishingiz va o'g'irlanishining oldini olishingiz kerak.

Art Manager – vositachi bo'lib, kasbning asosiy xususiyati muvozanatni topishdir.

San'at menejmenti – ijodkorlik va biznes o'rtasidagi muvozanatni shakllantirmoqda, bebaho san'at va potentsial xaridor sotuvchiga to'lashga tayyor bo'lgan bozor narxlari o'rtasidagi murosani belgilaydi.

Xulosa qilib aytganda, san'at menejeri ko'p joylarda o'zi uchun ish topishi mumkin: san'at galereyalari, reklama agentliklari, tadbir agentliklari, grafik dizayn firmalari, nashriyot uylari, kino kompaniyalari, kontsert zallari, ovoz yozish studiyalari, restoranlar, kosmetik brendlar va atelyerlar. San'at menejeri yordam berishi mumkin bo'lgan faoliyat sohalari ro'yxati cheksizdir. O'z mahsulotlarini san'at ob'ekti deb hisoblaydigan har qanday biznes buni amalga oshiradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Urinov S. K., Rakhmatova M. THE ROLE OF CULTURE AND ART OF UZBEKISTAN ON A GLOBAL SCALE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 4. – C. 370-376.
2. Orinov S. K., Qodirova V. NOMODDIY-MADANIY MEROSNI O‘RGANISHDA “AVESTO” NING O‘RNI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 83-86.
3. Orinov S. K., Boboqulova S. MADANIYAT VA SAN'AT BOSHQARUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 78-82.
4. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI AHOLINING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI OBYEKT SIFATIDA //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 68-72.
5. Orinov S. K., Abdusalomova H. TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 766-770.
- Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI FAOLIYATIDA AHOLINING TURLI QATLAMLARIGA DIFFERENSIAL YONDASHUV //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 73-77.
6. “медиа нетологии” jurnali
7. Google platformasi
8. Kun.uz sayti

BOSHQARUV KONSEPSIYASI VA ASOSIY TUSHUNCHALAR

Sh.K.O`rinov,

*BuxDU Musiqa ijrochiligi va
madaniyat kafedrasi o`qituvchisi*

M.Ismoilova

BuxDU San`atshunoslik fakulteti talabasi

Annotatsiya: Boshqaruv tushunchasi tor ma`noda biror bir tashkilot maqsadini aniqlash va unga erishish uchun zarur bo`lgan rejalashtirish, tashkil etish va nazorat jarayonlarining foyda keltirishi, samara berishi, faoliyat yo`nalishini to`g`ri tanlay bilish, qarorlar qabul qila olishga hamda uning boshqarilishini nazorat qilishga va bu jarayonning borishiga bog`liq bo`ladi. Ushbu maqola boshqaruv va uning nazariyasi haqida so`z boradi.

Kalit so`zlar: demokratiya, strategik boshqaruv, boshqaruv texnologiyalari.

Boshqaruv atamasi yunon tilidan kelib chiqqan bo`lib kibernan, bu to`g`ridan-to`g`ri kemani boshqarish harakatiga tegishli bo`lsa-da, yo`naltirishni anglatadi, Aflotun tomonidan fuqarolarni boshqarish uslubiga murojaat qilish uchun ishlatilgan. Bugungi tezkor jarayonda ya`ni axborot asrida boshqaruvni yuksaltirish eng dolzarb bo`lib turgan bir paytda, jamiyatda boshqaruv texnologiyalarisiz har qanday vazifani bajarish qiyindir. Albatta, biz bilamizki boshqaruvni uch asosiy turi mavjud: avtoritar, demokratik va liberal.

O`zbekiston huquqiy davlat va fuqarolik jamiyati qurish yo`lidan borar ekan, jamiyat boshqaruvida demokratik boshqaruv tamoyillari yetakchi o`ringa chiqmoqda. Bugungi kun talabi boshqaruv strategiyasi va amaldagi vazifalarini ham o`zgartirmoqda, yangidan yangi maqsadlar va vazifalar qo`ymoqda. Aynan boshqaruv texnologiyalari tushunchasi orqali buni ahamiyatini bilish mumkin. Boshqaruv texnologiyalari asosan: -boshqaruv jarayonlari va umumiy boshqaruv funksiyalari (rejalashtirish, tashkil etish, motivatsiya, nazorat, muvofiqlashtirish);

- motivatsiyaning mazmuni va jarayon nazariyasi; -boshqarish, aloqa tarmoqlari, og`zaki bo`lmagan ma`lumotlar haqida axborot va kommunikatsiyalar;

- boshqaruv qarorlari: qabul qilish va ijrosini ta`minlash, ijroni nazorat va monitoring qilish borasidagi amaliy harakatlarni o`z ichiga oladi. O`z o`rnida har qanday tashkilotning nizomi va tashkiliy-meyoriy faoliyatida boshqaruv texnologiyalari muhim o`rinni egallaydi.

Boshqaruv jarayonining rivojlanish bosqichlari haqida gap ketganda Sohibqiron Amir Temurning davlat va harbiy ishlarni boshqarish borasidagi tashkilotchilik

faoliyati haqida quyidagilarni keltirish mumkin. Buyuk sarkarda va davlat arbobi hisoblanmish Sohibqiron Amir Temur madaniyat va san’atga, adabiyotu ma’rifatga aloqador kishilardan saltanat rivoji yo’lida foydalanmoqlik, ularning ibratli hayot va ijod 14 yo’llarini targ’ib qilmoqlik masalasida ham dunyoga ibrat bo’larli ijobiy ishlarni qilganini tarix tasdiqlaydi. Shuning uchun ham Movoraunnahrning poytaxti Samarqand madaniyat va san’at rivojining muhtasham markaziga aylangani, undan tashqari dunyoning eng kuchli sangtaroshlari, naqqoshlari, me’morlarining mujassami ham Samarqandda qurilgan binolarda o’z aksini topgani jahongirning ijod kishilariga bo’lgan e’tiboridan darakdir. Shuning uchun ham Amir Temur: “Bir daraxtni kessam, o’rniga o’n daraxtni ektirdim”, yoki “Bizning qudratimizga shubha qilganlar qurgan imoratlrimizga boqsinlar” deb aytgan bo’lsa kerak. Ma’lumki, boshqaruv jarayonida rahbariyat va xodimlar o’rtasidagi munosabat, boshqaruv qarorlarini o’z o’rnida va asosli qabul qilish, muntazam va sifatli ijro, ijroning vaqt va aniqlik mutanosibligidagi doimiy

22 nazorati jarayonning asosini, negizini bildiradi.

Boshqaruv jarayonlarining uzviy va samarali kechishi inson kapitali, mehnat turi, mehnat predmeti va ishning ko’lamiga bevosita bog’liq. Amalda boshqaruv jarayoni ishlab chiqarish tarzidagi qator uzluksiz, tizimli jarayonlarni o’z ichiga oladi. Bu bosqichlar tashkiliy tayyorgarlik, qaror qabul qilish, qaror ijrosini ta’minlash va nazorat shakllari asosiga quriladi. Ma’lumki, tahliliy axborot boshqaruv subyekti uchun faqat mehnat predmeti emas, balki bir vaqtning o’zida bilim va tajribani, mehnat mahsulotini amalga oshirish vositasi hamdir. Axborot boshqaruv faoliyatida eng zarur tushuncha bo’lib, boshqaruv jarayonining o’zagi, sifat va samaradorlikning ko’lami qabul qilingan axborotning aniq va ishonchli, samarali ekaniga bog’liq. Ishlab chiqarish uzluksizligini amalga oshirish boshqaruv texnologiyalarini tizimli tashkil etishda ko’proq ko’rinadi. Har qanday tashkilot kelajak strategik dasturini aniqlashi va bu strategiyani amalga oshirish uchun butun jamoaning mas’uliyati va javobgarligini ta’minlashi zarur. Strategik boshqaruvning funksiyasi tezkor boshqaruvning funksiyasi bilan chambarchas bog’liq bo’lishi kerak. Shu bilan bir qatorda va tashkilot rivojlanishining asosiy shartidir.

Xulosa qilib aytganda, boshqaruv jarayonini yanada takomillashtirish uchun zamonga qarab doimiy yangicha formatda to’ldirib borish lozimdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Urinov S. K., Rakhmatova M. THE ROLE OF CULTURE AND ART OF UZBEKISTAN ON A GLOBAL SCALE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 4. – C. 370-376.

2. Orinov S. K., Qodirova V. NOMODDIY-MADANIY MEROSNI O'RGANISHDA “AVESTO” NING O'RNI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 83-86.
3. Orinov S. K., Boboqulova S. MADANIYAT VA SAN'AT BOSHQARUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 78-82.
4. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI AHOLINING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI OBYEKT SIFATIDA //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 68-72.
5. Orinov S. K., Abdusalomova H. TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 766-770.
6. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI FAOLIYATIDA AHOLINING TURLI QATLAMLARIGA DIFFERENSIAL YONDASHUV //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIY JURNALI. – 2022. – C. 73-77.
7. S.TO'YCHIYEVA “BOSHQARUV TEXNOLOGIYALARI” O`QUV QO`LLANMA – T.: 2020 Y.
8. A.HAYDAROV “MADANIYAT VA SAN'AT MUASSASALARINI BOSHQARISH” O`QUV QO`LLANMA. – T.: 2020 Y.

**BOSHQARUV MADANIYATI TARKIBI FUNKSIYALARI MEZONLARI -
MADANIYAT MARKAZLARI MISOLIDA**

*Sh.K.O`rinov,
BuxDU Musiqa ijrochiligi va
madaniyat kafedrasida o`qituvchisi*

*M.Hasanova
BuxDU San`atshunoslik fakulteti talabasi*

Annotatsiya: Har bir tashkilotni boshqaruv xususiyatlari bo`lganidek madaniyat markazlarini ham alohida boshqaruv tizimi mavjud. Ushbu maqolada boshqaruv mezonlari haqida so`z boradi.

Kalit so`zlar: tashkiliy boshqaruv, texnikaviy boshqaruv, moliyaviy boshqaruv.

Boshqaruv tushunchasi tor ma`noda biror-bir tashkilot maqsadini aniqlash va unga erishish uchun zarur bo`lgan rejalashtirish, tashkil etish va nazorat jarayonlarining foyda keltirishi, samara berishi, faoliyat yo`nalishini to`g`ri tanlay bilish, qarorlar qabul qila olishga hamda uning boshqarilishini nazorat qilishga va bu jarayonning borishiga bog`liq bo`ladi. Boshqaruv nafaqat korxonada doirasida, qolaversa, butun bir jamiyat, davlatni o`z tanlagan yo`li maqsad va intilishlariga yetaklovchi, iqtisodiyotni kuchli, barqaror ishlovchi mexanizmga aylantirishda muhim ta`sir etuvchi kuch hisoblanadi. Boshqaruvni jamiyatning iqtisodiy negizi bilan bog`lab, shu bilan birga boshqaruvning ikki tashkiliy-texnikaviy va ijtimoiy-iqtisodiy tomonlarini hisobga olgan holda o`rganish lozim. Tashkiliy-texnikaviy boshqaruv aniq iste`mol qiymatini olish uchun mahsulot tayyorlashda mehnat taqsimoti va korporatsiyasi bilan ajralib turadi.

Madaniyat va san`at sohalarini rivojlantirish, jahon miqyosidagi ilg`or tajribalar asosida malakali kadrlar tayyorlash, yoshlarning madaniy saviyasini yuksaltirishga qaratilgan ko`plab qaror va farmonlar imzolalanib, hayotga tadbiiq etilmoqda. Yangi O`zbekistonda madaniyat markazlari faoliyatini tubdan isloh qilish jarayonlarida sohani moliyalashtirishning yangicha tizimini yanada takomillashtirish yuzasidan bir qancha amaliy chora-tadbirlar amalga oshirilib kelinmoqda. Chunki, bugungi bozor sharoiti madaniy-ma`rifiy sohaning moddiy bazasini mustahkamlash orqali, uning taraqqiyoti bardavom bo`lishini ta`minlovchi yagona omil ekanligini isbotlaydi. Hozirgi global iqtisodiyot madaniyat va san`at sohasiga ham ta`sir ko`rsatibgina qolmay, sohani moliyalashtirishning asosiy omillarini har tomonlama integratsiyalashni talab etadi. Shiddatli jahon bozorining umumiy hususiyatiga Prezidentimiz Sh.Mirziyoyev quyidagicha fikr bildirgan edi: Jahon bozorida iqtisodiy vaziyat murakkablashdi, mamlakatlar o`rtasidagi iqtisodiy munosabatlar tabiati tubdan o`zgardi. Iqtisodiy raqobat nihoyatda kuchayib, tobora keskin va shafqatsiz tus olmoqda. Bunday iqtisodiyotning muntazam takomillashib borishini ta`minlaydigan mexanizmlarni joriy etish, barqaror iqtisodiy taraqqiyot bilan bog`liq vazifalarni puxta belgilab olish masalasi dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Zotan, milliy taraqqiyot strategiyasining ustuvor yo`nalishlaridan biri ham shundan iborat. Amaliy

natijadorlik, inson manfaatlari va yana bir bor inson manfaatlari - iqtisodiy islohotlarimizning o‘zak masalasidir. Bugungi kunda iqtisodiyotni yanada rivojlantirish borasida oldimizda qator strategik vazifalar turibdi. Ularning barchasi ustuvor ahamiyatga egadir.

Madaniyat markazlari faoliyatini to‘g‘ri moliyalashtirining asosiy omili sohada xususiy sektorining ulishini oshirish va xususiy sektor vakillariga zarur shart-sharoit yaratib berishdan iborat. Iqtisodiy o‘shishga, avvalo, raqobatdosh sanoat zanjirlarini yaratish hamda bunday loyihalarga investitsiyalarni ko‘paytirish orqali erishiladi. Garvard universiteti tadqiqotlariga ko‘ra, mamlakatimiz 50 dan ortiq sanoat mahsulotlarini ishlab chiqarishda barcha imkoniyatlar va nisbiy ustunliklarga ega. Bu tarmoqlarda xususiy sektorning tashabbuslari va yangi loyihalarini qo‘llab-quvvatlash hamda kooperatsiyani rivojlantirish bo‘yicha barcha choralar ko‘rilishi lozim. Shu bilan birga, biz O‘zbekistonni rivojlangan mamlakatga aylantirishni maqsad qilib qo‘ygan ekanmiz, bunga faqat jadal islohotlar, ilm-ma‘rifat va innovatsiya bilan erisha olamiz. Buning uchun, avvalambor, tashabbuskor islohotchi bo‘lib maydonga chiqadigan strategik fikr yuritadigan, bilimli va malakali yangi avlod kadrlarini tarbiyalashimiz zarur. Xulosa qilib aytganda nafaqat yoshlar, balki butun jamiyatimiz a‘zolarining bilimi, saviyasini oshirish uchun avvalo ilm-ma‘rifat, yuksak ma‘naviyat kerak. Ilm yo‘q joyda qoloqlik, jaholat va albatta, to‘g‘ri yo‘ldan adashish bo‘ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. Urinov S. K., Rakhmatova M. THE ROLE OF CULTURE AND ART OF UZBEKISTAN ON A GLOBAL SCALE //Web of Scientist: International Scientific Research Journal. – 2022. – T. 3. – №. 4. – C. 370-376.
 2. Orinov S. K., Qodirova V. NOMODDIY-MADANIY MEROSNI O‘RGANISHDA “AVESTO” NING O‘RNI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 83-86.
 3. Orinov S. K., Boboqulova S. MADANIYAT VA SAN'AT BOSHQARUVINING BUGUNGI KUNDAGI AHAMIYATI //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 78-82.
 4. Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI AHOLINING IJODIY QOBILIYATINI SHAKLLANTIRUVCHI OBYEKT SIFATIDA //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 68-72.
 5. Orinov S. K., Abdusalomova H. TEATRLAR FAOLIYATINI RIVOJLANTIRISH MASALALARI //BARQARORLIK VA YETAKCHI TADQIQOTLAR ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 766-770.
- Orinov S. K. et al. MADANIYAT MARKAZLARI FAOLIYATIDA AHOLINING TURLI QATLAMLARIGA DIFFERENSIAL YONDASHUV //TA'LIM VA RIVOJLANISH TAHLILI ONLAYN ILMIIY JURNALI. – 2022. – C. 73-77.

АҲОЛИ БАНДЛИГИ ТАЪМИНЛАШ ВА ДАРОМАДЛАРИНИ КЎПАЙТИРИШНИНГ ХУДУДИЙ ИМКОНИАТЛАРИ

Шаҳобов Хамиджон Мухаммадович – докторант Наманган

муҳандислик-технология институти,
e-mail: shakhobov76@mail.ru (1-йўналиш)

Отамирзаев Абдуқобил Абдурашид ўгли - талаба Наманган

муҳандислик-технология институти,
e-mail: boburshohabduvaliyev@mail.com

Аннотация: Ушбу мақолада мамлакатимизда, хусусан, Наманган вилоятида аҳоли бандлигини ва уларнинг даромадларини кўпайтириш борасида амалга оширилаётган ислохотларни ижтимоий-иқтисодий аҳамияти ёритиб берилган. Аҳоли бандлигини таъминлашда ҳал қилиниши лозим бўлган бир қатор тавсия ва таклифлар берилган.

Таянч сўзлар: тадбиркорлик, бандлик, ресурслар, даромад, ишсизлик, томорқа хўжаликлари, кластер, экспорт, озиқ-овқат маҳсулотлари.

Кириш. Мамлакатимизда аҳолини иш билан бандлигини таъминлаш ва шу асосида мунтазам даромад олишлари мақсадида “Ҳар бир оила–тадбиркор”, “Ёшлар келажагимиз”, “Обод қишлоқ”, “Обод маҳалла” ва томорқани ривожлантириш каби дастурлар қабул қилинди. Мазкур дастурларни амалга ошириш учун хусусан оилавий тадбиркорликни ривожлантириш доирасида давлат бюджетидан қарийиб 10 трилион сўм имтиёзли кредитлар ажратилди. Буларни барчаси халқимиз, айниқса ёшларимизнинг тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, уларга ўз бизнесини йўлга қўйиши учун берилаётган имкониятларни далилидир. Мазкур имтиёзлар орқали ёшларимизда тадбиркорлик ташаббусларини ривожлантирилса, уларга маблағлардан тўғри фойдаланишни ўргатилса, нафақат иқтисодий, балки кўплаб ижтимоий муаммоларни ҳам ҳал этилган бўлади.

2020 йил 27 февраль куни Президентимиз Ш. Мирзиёев раислигида тадбиркорликни ривожлантириш ва касбга тайёрлаш орқали камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирлар бўйича видеоселекторда ҳам бу масалага алоҳида эътибор қаратилди. “Камбағалликни камайитириш ойлик ёки нафақа миқдорини кўпайтириш, ёппасига кредит бериш дегани эмас. Бунинг учун, энг аввало, аҳолини касбга ўқитиш, молиявий саводхонлигини ошириш, одамларда тадбиркорлик ҳиссиётини уйғотиш, инфратузилмани яхшилаш, фарзандларини ўқитиш, сифатли даволаниш, манзилли нафақа тўлаш тизимини жорий қилиш керак”-деди Ш. Мирзиёев.[1]

Президентимиз Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга Мурожатномасида таъкидлаганидек, “Иқтисодиётимиз ривожини, аҳоли бандлигини ва даромадлари ўсишини таъминлайдиган энг муҳим соҳалардан бири бўлган қишлоқ хўжалигини стратегик ёндашувлар асосида тараққий эттириш зарур”[3].

Асосий қисм. Давлатимиз томонидан яратиб берилаётган шарт-шароитлар туфайли тадбиркорлик фаолияти билан шугулланиш истагини билдираётган оилалар сони тобора ортиб бормоқда.

Уларнинг асосий қисми тадбиркорликнинг у ёки бу тури, хусусан, боғдорчилик, мева –сабзавотчилик, полизчилик, асаларичилик, чорвачилик, балиқчилик, ҳудудлар хусусиятидан келиб чиқиб ҳунармандчилик, хизмат кўрсатиш, сервис ва бошқа соҳалар билан шугулланмоқдалар. Бундан кўриниб турибдики, оилавий тадбиркорликни, жумладан, қишлоқ жойларида томорқа хўжаликларини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Томорқа хўжаликларини ривожлантириш аҳоли бандлигини ва шу асосида оилани қўшимча даромад олишини таъминлайди. Шунингдек, томорқа хўжаликларида етиштирилган махсулотлар оилани ўз эҳтиёжларини қондириш билан бирга мамлакат бозорларини қишлоқ хўжалик махсулотлари билан тўлдириб нархлар барқарорлиги таъминлашга хизмат қилади. Энг муҳими унинг, маънавий аҳамияти катта бўлиб, оилани боқимандалик кайфиятидан қутқаради, ташаббускорликни, ишбилармонлик ва яратувчанлик туйғусини уйғотади.

Мамлакатимизда барча ҳудудлари каби Наманган вилоятида ҳам томорқа хўжаликларини ривожлантириш бўйича истиқболли чора-тадбирлар белгиланганлиги туфайли оилалар тасарруфидаги ерлардан фойдаланиш имкониятлари кенгайиб бормоқда.

Наманган вилояти 252,0 минг гектар суғориладигон ер майдонлари бўлиб, шундан 31,9 минг гектари аҳоли томорқаларини ташкил этади. Бугунги кунда асосий эътибор томорқа ерларидан самарали фойдаланишга қаратилган.

Томорқа хўжаликларини ривожлантириш ҳар бир ҳудудни ўзига хос хусусиятларидан келиб чиқади. Шу нуқтаи назардан қараганда Наманган вилояти аҳолисининг 60% га яқини қишлоқ жойларида яшайди. Шу туфайли қишлоқ аҳолисини асосий қисми томорқа хўжалигини ривожлантиришга алоҳида эътибор қаратилган. Вилоятнинг кўплаб туманларида намунали томорқа хўжаликлари ташкил этилган оилалар сони тобора кўпайиб бормоқда. Жумладан, Норин туманида 28414 та хонадонда жами 2221 гектар шахсий ва дала томорқа ер майдони бўлиб, ўтган йили ана шу майдонларнинг 150 гектарига картошка, 580 гектарига сабзавот (шундан 100 гектари плёнка остида), 26 гектарига полиз, 43 гектарига ғалла ва 1422 гектарига бошқа экинлар экилган. Шунингдек, туманнинг 196 та хонадонидида иссиқхоналар мавжуд бўлиб, уларда

асосан лимон, кўкатлар ва сабзавот кўчатлари, помидор, бодринг, қалампир, булғор қалампери ва карам кўчатлари тайёрланиб, аҳоли томорқаларини зарур миқдорда кўчат ва уруғлик билан таъминлашга амалий ёрдам бериб келинмоқда.

Мамлакатимиз Президенти Ш.Мирзиёев табири билан айтганда ҳар бир қарич еримиз тиллога тенг. Фақат бизда ташаббус, саъи-ҳаракат, хафсала бўлса бас. Томорқалар боғ-роғларга, тўкинчилик манбаига айланади. Дастурхонимиз тўкин, турмишимиз бундан фаровон бўлади. Дарҳақиқат, бугун томорқачиликни ривожлантириш халқ фаровонлигини янада ошириш мезонларидан бирига айланиб бормоқда.

Аҳоли томорқаларини ривожлантириш ва қўллаб қувватлаш мақсадида Наманган вилояти банк бўлимлари томонидан фуқароларга имтиёзли кредит маблағлари ажратилмоқда. Жумладан, Халқ банкининг 217 миллиард сўм маблағлари ҳисобидан 10 минг бош қорамол, 26 минг бош қуй-эчкини 23 мингта кам таъминланган оилаларга тарқатилди.

Вилоятдаги Агробанк, Микрокредитбанк, Алоқабанк, Ипотекабанк, Ўзсаноат қурилишбанклари ҳам имтиёзли кредитлар билан томорқа хўжалиklarини барқарор ривожлантиришга ўзларини амалий ёрдамларини кўрсатмоқдалар. Натижада томорқа хўжалиklarида етиштирилаётган қишлоқ хўжалиги махсулотлари миқдори тобора кўпайиб бормоқда. Бу эса бозорларда серобчилик бўлишини ва нархлар барқарорлигини таъминлашга хизмат қилади.

Наманган вилояти иқтисодий ривожлантириш аҳоли бандлиги ва даромадларини ўсишини таъминлайдиган энг муҳим соҳалардан бири бўлган қишлоқ хўжалигини стратегик ёндашувлар асосида ривожлантириш объектив заруриятга айланиб бормоқда. Чунки, вилоятда 111 минг киши ёки 9,5% иқтисодий фаол аҳоли ишсиз. Шунингдек, 200 минг ёки 17% меҳнат қилиш истаги бўлган аҳоли хорижий давлатларга иш излаб чиқиб кетган. Бундан кўриниб турибдики вилоятда ишсизлик муаммоси ва уни ҳал этиш долзарб масалага айланган. Президентимиз Ш.Мирзиёев таъкидлаганидек:

“Биз бир нарсани тўғри тушунишимиз керак: битта ишсиз одам-ўнта муаммо дегани. Бу муаммолар ишсиз одамнинг ўзига, оиласи ва маҳалласига, жамиятга келтирадиган зарарини ҳисобласак, масалани нақадар жиддий экани янада ойдинлашади[2].

Юқоридагиларни ҳисобга олган ҳолда Наманган вилоятида томорқа ерларидан унумли фойдаланишни йўлга қўйиш орқали 1200 нафар ёшлар мавсумий ишларга жалб этилади. Шунингдек, “Ҳар бир оила тадбиркор” ҳамда “Ёшлар келажагимиз” дастури доирасида сезиларли ишлар амалга оширилмоқда. Аҳолини, айниқса ёшларни тадбиркорлик ташаббусларини қўллаб-қувватлаш, уларни ўз бизнесини йўлга қўйиш учун катта имтиёзлар берилмоқда. Шулар асосида ёшларда тадбиркорлик ташаббусини ривожлантирилса, уларга

маблағлардан тўғри фойдаланишни ўргатилса нафақат иқтисодий балки кўплаб ижтимоий муаммоларни ҳам ҳал этилган бўларди.

Бироқ, вилоятнинг барча туманларида ҳам томорқа ерларидан унумли фойдаланишти деб айтиб бўлмайди. Вилоятдаги 60 га яқин аҳоли пунктларидаги томорқаларидан фойдаланиш ҳолатини ўрганиш натижасида 68% томорқалар бахорги экин экишга тайёр эмаслигини кўрсатди. Шунингдек, Тўрақўрғон, Косонсой, Учқўрғон, Чортоқ, Янгиқўрғон туманларида аҳоли хонадонларида иссиқхоналар жуда камлиги маълум бўлди. Янгиқўрғон, Тўрақўрғон, Косонсой, Учқўрғон, Чортоқ туманларида томорқаларига мевали дарахт ва ток экилмаганлиги аниқланди[3].

Хулоса. Умуман олганда, томорқа хўжалиklarини ривожлантириш аҳолини иш билан бандлигини ва қўшимча даромад топиш имкониятларини кенгайтириш билан бирга кишиларни, хусусан ёшларни меҳнатсеварлик руҳида тарбиялашда ҳам муҳим аҳамият касб этади. Булар қуйидагиларда намоён бўлади.

Биринчидан, томорқа хўжалиklари оила аъзоларининг иш билан бандлигини таъминлайди ва уларда меҳнат ҳамда тадбиркорлик кўникмаларини шакллантиради. Шунингдек, оилани қўшимча даромад топиш имкониятини кенгайтиради.

Иккинчидан, оиладаги ёшлар фойдали меҳнат билан шуғулланадилар ва рўзгор кўмакчисига айланадилар. Бу орқали ёшларда томорқа хўжалигини юритиш ҳақида етарли даражада малака ва кўникмалар шаклланиб боради.

Учинчидан, ёшлар онгида “пул қадрли” деган тушунча пайдо бўлган сари, улар ўз вақтларини бекорчи нарсаларга, жумладан кўча-куйларда бекор юришга, интернет клублари ёки бошқа кўнгилочар ўйинларга сарфламайдилар. Чунки, улар меҳнат қилиб топган пулни тежаб-тергаб тўғри ишлатадилар.

Тўртинчидан, томорқа хўжалиklarини ривожлантириш орқали бугунги кунда долзарб муаммолардан бирига айланаётган “европача ҳаёт”га берилиш, турли оқимларга қўшилиб кетиш каби салбий ҳолатларнинг олдини олинади. Натижада, ёшларнинг миллий менталитетимизга ёт турли таҳдидлардан ҳимоя қилиш, ватанга муҳаббат, истиқлол ғояларига садоқат, меҳнатсеварлик каби миллатимизга хос руҳда тарбияланади. Бу эса, турли даражада руй бериши мумкун бўлган жинойтларни олдини олиш имкониятини беради.

Бешинчидан, ҳукуматимиз томонидан фуқароларга берилаётган имтиёзли кредитлардан фойдаланиб, ўз тадбиркорликларини бошлаётганликлари туфайли аҳолини иш билан бандлиги ортмоқда. Бу эса хориж мамлакатларига ноқонуний иш излаб кетувчилар сонини камайтиришга ижобий таъсир этади.

Олтинчидан, томорқа хўжалиklарида етиштирилган маҳсулотлар аҳолини озиқ-овқат маҳсулотларига бўлган эҳтиёжларини қондиришга хизмат қилади.

Шунингдек, мазкур маҳсулотлар мамлакатимиз бозорларини тўқинлигини ва нарх-навонинг барқарорлигини таъминлайди. Бу эса, истеъмолчилар учун танлаш имкониятини кенгайтиради. Бу жиҳатидан томорқа эгалари ўртасида соғлом рақобат муҳитини юзага келтирилиб, янада сифатли, арзон ва кўплаб турдаги маҳсулотларни етиштиришга хизмат қилади.

Еттинчидан, ўзбекона одатларимизга кўра томорқада етиштирилган ҳосилини аввалини ёши улуғ қарияларга, қўни-қўшниларга, кам таъминланган оилаларга, яққа-ёлғизларга тарқатилади. Бу эса, кишилар ўртасида меҳр-мурувватни, инсонпарварлик туйғуларни кучайишига олиб келади.

Юқоридаги фикрларга асосланиб айтиш мумкинки, аҳоли даромадларини кўпайишида ва шу асосида уларнинг турмуш фаровонлигини юксалишида томорқа хўжаликларининг аҳамияти ортиб бормоқда. Бу эса, томорқа хўжаликларини янада ривожлантириш, маҳсулот ишлаб чиқаришни узлуксиз кўпайтириб бориш учун етарли имконият ва шарт-шароит яратишни тақозо этади.

Фикримизча, бунинг учун қуйидагиларга эътибор бериш мақсадга мувофиқдир:

1. Ҳукумат томонидан томорқа хўжаликларини ривожлантириш борасида қабул қилинган меъёрий, ҳуқуқий қонунларни жойларда ижросини таъминлашни ҳокимликлар томонидан қатъий назорат қилиб бориш.

2. Томорқа хўжаликларида етиштирилган маҳсулотларни сотиш учун шарт-шароитлар яратиш, керак бўлса уларнинг маҳсулотларини сотиб олувчи савдо шахобчаларини ташкил этиш.

3. Томорқа хўжаликларида етиштирилган маҳсулотларни қайта ишлайдиган кичик саноат корхоналарини маҳсулотни сақлайдиган омборхоналар ва совутгичларни ташкил этиш.

4. Томорқаларда парваришланадиган ўсимликларни зараркунандалардан, турли касалликлардан ҳимоя қиладиган кимёвий воситалар сотиладиган дўконлар фаолиятини йўлга қўйиш ва уларни мунтазам ишлашини таъминлаш. Шунингдек, томорқа соҳибларига сара уруғлар ва серҳосил кўчат навларини сотадиган ҳамда етказиб берадиган шахобчалар фаолиятини йўлга қўйиш.

5. Аҳоли хонадонларида боқиладиган чорва моллари учун шрот ва шелуха маҳсулотларини сотишга ихтисослаштирилган шахобчалар фаолиятини кенгайтириш ва наслчиликни яхшилаб бориш.

Фикримиз яқунида шуни таъкидлаш керакки, томорқа хўжаликларини янада ривожлантириш ва бунинг учун тегишли имкониятларни яратиб бериш орқали меҳнат қилган кишининг оила иқтисодиёти бақувват, рўзғори бут, дастурхони баракали бўлишига ва мамлакатимизда барқарор иқтисодий ўсишга ҳамда аҳолининг ҳаёт даражаси сифатини янада юксалтиришга эришилади.

Шунингдек, миллат қадриятларини англайдиган, замонавий фикрлайдиган, фаол фуқаролик позициясига эга бўлган ёшларни етук шахс сифатида шакллантириш имкониятини беради. Чунки, шахс маънавияти, унинг дунёқараши, инсоннинг тасаввур ва эътиқодига алоқадор кўникмалар асосан оилада шаклланади. Шунундан назардан олганда томорқа хўжаликларини ривожлантириш давр талабидир.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёевнинг Олий Мажлисга мурожатномаси. ” Халқ сўзи ” газетаси, 2020-йил 25-январь.
2. Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.Мирзиёев раислигида 27-февраль куни тадбиркорликни ривожлантириш орқали камбағалликни қисқартиришга қаратилган чора-тадбирлар бўйича видеоселектор йиғилиши бўлиб ўтди. “Халқ сўзи” 2020 йил 28 февраль
3. “Наманганнинг меҳнатқаш, фаол, илмли ҳалқи яхши яшашга муносиб”. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 27 июндаги Наманган вилояти фаоллари билан учрашувдаги маърузаси. “Наманган ҳақиқати” газетаси 2020 йил 1 июль.
4. Наманган вилояти Статистика бошқармаси маълумотлари.

KO’P ATOMLI SPIRTLAR MAVZUSINI O’QITISHDA TA’LIM INNOVATSIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI

Nazarova Yulduz Atamuratovna

Berdaq nomidagi Qoraqalpoq Davlat Universiteti

Kimyo mutaxassisligi 2-kurs magistranti

ryulduznma@gmail.com

Ilmiy rahbar: x.i.k. doc Tañirbergenov B.

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolada kimyo fanida Ko’p atomli spirtlar mavzusini o’qitishda turli xil yangi pedagogik texnologiyalar, grafik tuzilmalar, metodlardan o’rinli, maqsadli, samarali foydalanish ta’lim jarayoni samaradorligini oshirish namoyon etilgan. O’quvchilarda fanga qiziqish uyg’otish uchun dars o’tish jarayonida turli xil metodlardan foydalanish yaxshi samara beradi.

Kalit so’zlar: Kimyo fani, organik kimyo, ko’p atomli spirt, ikki atomli spirt, uch atomli spirt, birikmalar, doira o’yini, 8+1 metodi, uchinchi ortiqcha usuli.

EFFECTIVENESS OF THE USE OF EDUCATIONAL INNOVATIONS IN TEACHING THE TOPIC OF POLYATOMIC ALCOHOLS

Nazarova Yulduz Atamuratovna

2nd year undergraduates of Karakalpak State University named after Berdaq

ABSTRACT

In this article, the appropriate, targeted, effective use of various new pedagogical technologies, graphic structures, techniques in teaching the topic of polyatomic alcohols in chemistry is manifested in increasing the effectiveness of the educational process. In order to arouse the interest of students in science, the use of various techniques in the course of the lesson gives a good effect.

Keywords: Chemistry science, organic chemistry, polyatomic alcohol, biatomic alcohol, triatomic alcohol, compounds, Circle Game, method 8+1, the third is the plus method.

KIRISH

Zamonaviy sharoitda o’quvchilarning o’quv-bilish faolliklarini kuchaytirish, o’qitish sifatini oshirish va samaradorligini yaxshilash maqsadida innovatsion xarakterga ega ta’lim shakllaridan foydalanish maqsadga muvofiqdir.

Bugungi kunda amaliy o'yinlar, muammoli o'qitish, interfaol ta'lim, modul-kredit tizimi, masofali O'qitish, blended learning (aralash o'qitish) va mahorat darslari ta'limning innovatsion shakllari sifatida e'tirof etilmoqda.

Ta'lim sohasida olib borilayotgan keng ko'lamli islohotlar, ta'lim mazmunini takomillashtirishga oid qabul qilingan qarorlar ta'limni hayot bilan bog'lashni, o'qitish samaradorligini oshirishni, tez taraqqiy etib borayotgan jamiyat uchun har tomonlama rivojlangan barkamol avlodni tarbiyalab yetishtirishni talab etmoqda. Kimyo fanini o'qitishda belgilangan bilim, ko'nikma va malakalarni egallash, faoliyat davomida uchraydigan turli yo'nalishdagi qiyinchiliklarni yengishda, ya'ni yakka tartibda, hamkorlikda, juftlikda va guruhlarda ishlash kabi texnologiya va metodlardan foydalanish jarayonida o'quvchi shaxs sifatida shakllanib borishida bir tayanch. Kimyoviy bilimlarni egallashda o'qituvchi interfaol metodlardan mavzuga muvofiqini tanlay bilishi muhim hisoblanadi. O'qituvchi interfaol metodlardan avvalo oddiydan murakkabga o'tish nazariyasiga amal qilgan holda foydalanishi zarur.

Ilg'or pedagogik texnologiya, ya'ni interfaol usullar asosida tashkil etilgan darslar o'quvchilar bilimlarini yaxlit o'zlashtirilishiga ko'mak beradi, o'quvchi tafakkurini rivojlantiradi, mustaqil, ijodiy fikrlashga o'rgatadi. Shuning uchun interfaol ta'lim va usullarini tahlil qilish, dars jarayoniga tadbiiq etish amaliy ahamiyat kasb etadi.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Organik birikmalar odamlarga qadimdan ma'lum bo'lib, ular o'simliklardan toza holda etil spirtini, sirka kislotani, ba'zi bir bo'yoqlarni ajratib olishni bilganlar. Keyinchalik odamlar sovun pishirish, matolarni bo'yash jarayonini va boshqalarni o'rganganlar. Lekin ajratib olingan organik moddalar aralashma holda bo'lgan. Organik moddalar faqat XVIII asming oxiridagina sof holda, masalan, mochevina, vino, olma va limon kislotalari olingan.

Hozirda kimyo fanida spirtlar mavzusiga turli o'qitish metodlari orqali yondashib, takomillashtirish mumkin. Uglevodorodlardagi bitta yoki bir nechta vodorod o'rniga «OH» - gidroksil guruhining almashinishidan hosil bo'lgan organik birikmalarga spirtlar deyiladi. Gidroksil guruhining soniga qarab spirtlar bir atomli, ikki atomli, uch atomli va hokazo ko'p atomli bo'lishlari mumkin. Shunday ekan, spirtlar mavzusida sinflararo yondashuv va sinfnng vakillari o'rtasida bo'g'lanish va kimyoviy xususiyatlar asosida o'qitish vositalarini qo'llash muhim ahamiyat kasb etadi.

Ingliz kimyogari Gimaraesning (2009) fikriga ko'ra, dars jarayonida ta'limdagi tajribalar natijasini kontekstualizatsiya qilish metodi ya'ni namoyon etish, aks etirish tadqiqot savollarini bartaraf etishni takomillashtirishga imkon beradigan haqiqiy muammolarni yechish uchun samarali strategiya bo'lishi mumkin. Ushbu

metodikaning o'ziga xos qiziquvchan tomoni, odatda maktablarda uchraydigan translyatsiyani qabul qilish mazmuniga ustuvor ahamiyat beradigan ta'lim amaliyotini ajratib turadigan muhim nuqta bo'lishi mumkin (Grigorevna, 2015).

Grafik tuzilmalardan samarali foydalanish, o'quvchilarning kimyo fanidagi mavzuga oid g'oyalarni bog'lashda yordam beradigan ajoyib uslub va ularni o'quv materialining mantiqiy tuzilishini yetkazish o'quv materiallaridan biri hisoblanadi. Grafik tuzilmalar o'quvchilarga bilimlarini tartibga solishda yordam beradi va ularni mavzu va uning kontseptsiyalarini muhokama qilishda faol ishtirok etishga undaydi. Shu sababli, grafik tuzilmalardan foydalanish talabalar uchun mavzularning muammoli bo'lishi sababli tushunilishi qiyin bo'lgan matnlarni tushuntirishga yordam beradi (Gil-Garsiya va Xoakin, 2003). Grafik tuzilmalardan dars mashg'ulotlarining kirish, asosiy va yakuniy qismida foydalanish mumkin.

Dars mashg'ulotlarida kognitiv yondashuv orqali o'qitish ma'lumotlarning qanday qayta ishlanishi va xotirada qanday tuzilishini tushunishga intilishga ko'maklashadi. (Vaynshteyn va Mayer, 1986, Dye, 2000). Wills and Ellis (2008) shuni ko'rsatadiki, bir nechta kognitiv nazariyalar, ayniqsa, o'quvchilarga ma'lumotni qayta ishlash va saqlashga yordam berishda grafik tuzilmalardan foydalanishni qo'llab-quvvatlaydi. Shuningdek, ular sxema yoki tuzilma nazariyasi, ikkilangan kodlash nazariyasi va kognitiv yuk nazariyasi o'quv jarayonini qo'llab-quvvatlovchi grafik tuzilmalar mavzu va ma'lumotlarni tushuntirish uchun asos yaratishini ta'kidlaydilar.

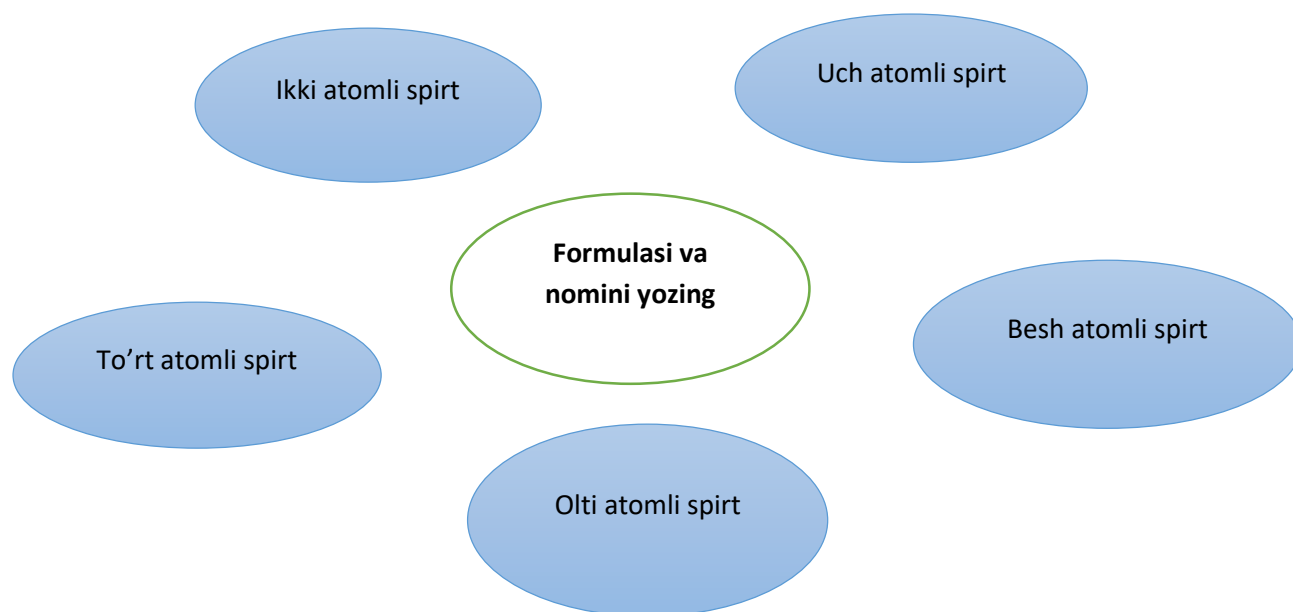
MUHOKAMA VA NATIJALAR

O'quvchilar kreativligini rivojlantirish uchun o'qituvchilar o'quvchilarni obrazli fikrlashga undashi, muammoni aniq ifodalashi, “Faraz qiling”, “Ijodiy yondoshing” kabi so'z birikmalaridan foydalanishlari tavsiya etiladi. Rivojlangan mamlakatlarda o'quvchilarning o'quv va ijodiy faolliklarini oshiruvchi, ta'lim-tarbiya jarayonining samaradorligini kafolatlovchi pedagogik texnologiyalarni qo'llashga doir katta tajribalar to'planib, ushbu tajribalar asosini metodlar, grafik tuzilmalar tashkil qiladi.

Quyida ko'p atomli spirtlar mavzusini o'qitishdagi usullardan na'munalar keltirilgan.

DOIRA O'YINI

O'quvchilar doira atrofidagi sinflarga misollar topib, formulasi va nomlarini tegishli sinf tagiga yoziladi.

UCHINCHISI ORTIQCHA

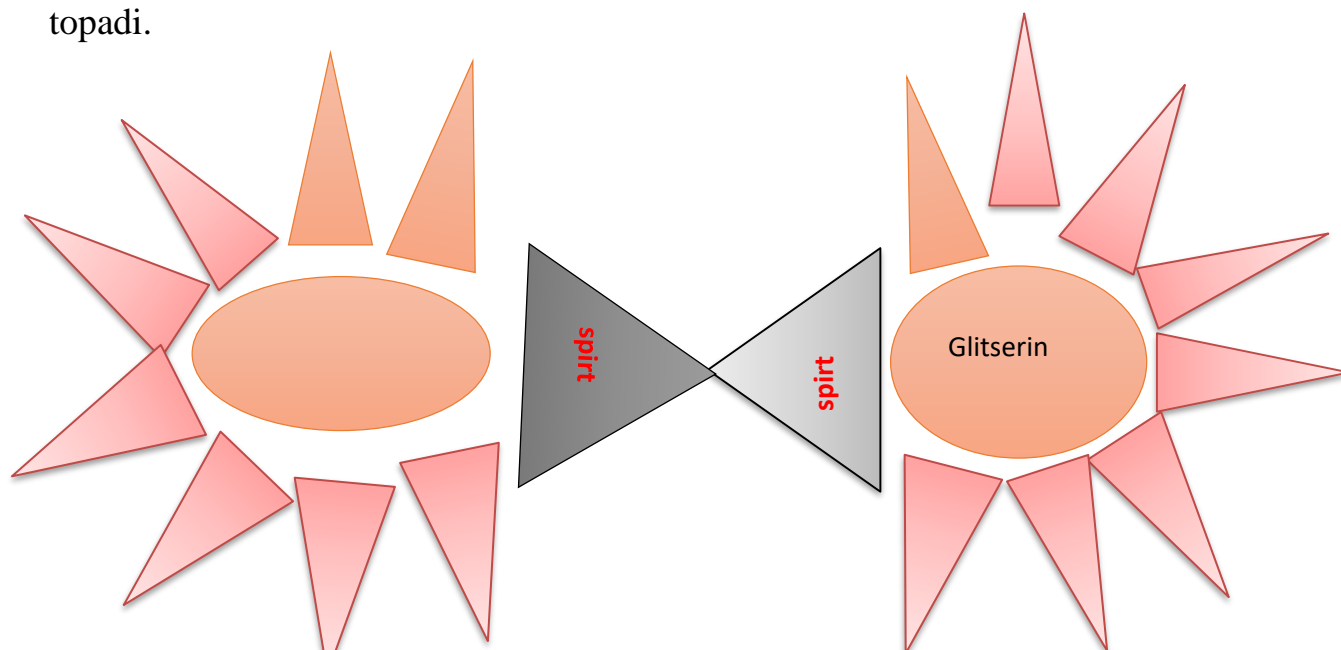
Bu metodda ortiqcha tushunchani topishlari kerak:

Ortiqcha spirtni toping.

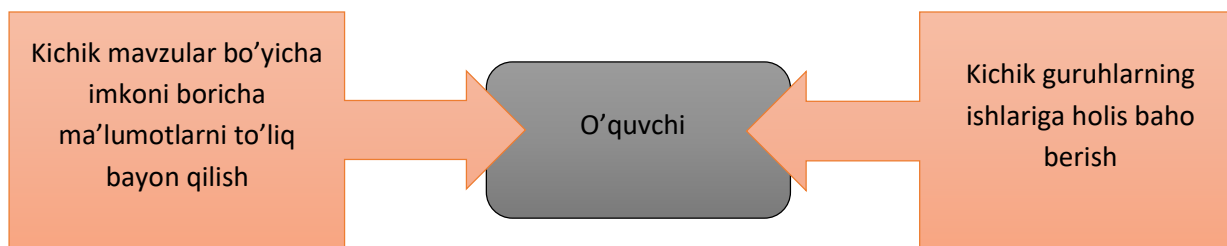
1. Etilenglikol, Glitserin, Butandiol
2. Glitserin, Alkantriol, Sorbit
3. Ksilit, Propandiol, Etilenglikol
4. Pentaeritrit, Geksanol, Glyutsit
5. Sorbit, Ksilit, Glyutsit

8+1 metodi

O'quvchilar berilgan birikmalarning 8 ta farqli belgilarini va 1 ta o'xshash tarafini topadi.

Mashg'ulotlarda metodni qo'llashda quyidagi shartlarga amal qilinadi:

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, spirtlar mavzusini o'qitishda dars jarayonida turli xil innovatsion va pedagogik texnologiya, grafik tuzilmalar, metodlardan o'rinli, maqsadli, samarali foydalanish ta'lim jarayoni samaradorligini va o'quvchi (talaba) larning fanga bo'lgan qiziqishini va muloqotga kirishuvchanligi, jamoaviy faoliyat yuritishi, mantiqiy fikrlashi, mavjud g'oyalarni sintezlashi, tahlil qilishi, turli qarashlar orasidagi mantiqiy bog'liqlikni topa olish qobiliyatlarini tarbiyalashi uchun keng imkoniyatlari yaratilishi aniqlandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Wills, s. & Ellis, E. (2008). Theoretical and Empirical Basis for Graphic Organizer Instruction. Retrieved June 30, 2017.
2. Strangman, N., Vue, G., Hall, T., & Meyer, A. (2004). *Graphic organizers and implications for universal design for learning*. Wakefield, MA: National Center on Accessing the General Curriculum. (Links updated 2014).
3. . Abdusamatov A ., Mirzayev R., Ziyayev R. Organik kimyo. Akademik litsey va kasb-hunar kollejlari talabalari uchun o'quv qo'llanma. T., «O'qituvchi»,2010.
4. Kimyo o'qitish metodikasi. Niyoz G'iyosovich Rahmatullayev, Hojiqul Tovboyevich Omonov, Shavkat Miromilovich Mirkomilov .Toshkent 2013.
5. Д.Рўзиева, М.Усмонбоева, З.Ҳолиқова “Интерфаол методлар: мохияти ва қўлланилиши”-Тошкент,2004
6. Jan Apotheker. Teaching Chemistry.A Course Book. De Gruyter.2019
7. W. Segerblom. Methods and helps in teaching high school chemistry. Maine Teachers Association, at Portland, October, 1923
8. Seery M. Talking Technology. Education in Chemistry.2013
- 9 Панфилова А. П. Инновационные педагогические технологии : Активное обучение / Учебное пособие.-Москва:Издательский центр “Академия”,2009.
10. Dye, G. (2000) “Graphic Organizers to the Rescue.” Teaching Exceptional Children, pg. 1-6.

**БАДИЙ МАТНДА ТУРЛИ СОҲА ТЕРМИНЛАРИНИНГ КЎЧМА
МАЪНОДА ҚЎЛЛАНИШИ (Тоҳир Маликнинг “Саодат саройининг
калити” асари мисолида)**

Рахимова Зулфия Хашимжановна

Андижон машинасозлик институти ЎТА кафедраси ассистенти

Андижон давлат педагогика институти БТМ кафедраси стажёр-ўқитувчиси

Аннотация. Мазкур мақолада ёзувчи Т.Маликнинг “Саодат саройининг калити” асарида кўчма маънода қўлланган турли соҳа терминлари таҳлил этилган.

Аннотация. В данной статье в произведении писателя Т. Малика «Ключ от дворца счастья» анализируются различные полевые термины, употребляемые в переносном смысле.

Abstract. In this article, the writer T. Malik's work "The Key to the Palace of Happiness" analyzes various field terms used figuratively.

Калит сўзлар. Терминолигик тизм, кўчма маъно, бадий матн, услубий бўёқ, лексика, поэтик актуаллашиш, бадий тасвир воситаси, когнитив жараён.

Ключевые слова. Терминологическая система, переносное значение, художественный текст, стилистический колорит, лексика, поэтическая актуализация, художественное образное средство, познавательный процесс.

Keywords. Terminological system, figurative meaning, artistic text, stylistic color, lexicon, poetic actualization, artistic image tool, cognitive process.

Тилда илгари мавжуд бўлган номнинг янги маъно ифодалаш учун қўлланилиши номинация вазифасинигина бажармайди, балки тингловчига таъсир этиш(экспрессив) вазифасини ҳам бажаради, тилнинг ифода имкониятларини кенгайтиради. Ана шундай кўчимлардан бири метафорадир.¹ Бу ҳодиса ҳақидаги қарашлар турли-тумандир. Лекин кўпчилик томонидан эътироф этилгани ном кўчиши асосида янги маънонинг ҳосил бўлишидир. Метафора асосида ном кўчиши – нарса, белги ёки ҳаракатга хос атаманинг (сўзнинг) ўзаро ўхшашлиги бўлган бошқа белги, нарса, ҳаракат ҳақидаги тушунча учун ҳам қўлланиши, шу тушунчанинг ҳам номига ўтиши (айланиши)дир.²

¹Кабулжонова Г. Метафоранинг системавий лингвистик талқини. Филол.фан.номз.дисс.автореф. Тошкент,2000.Б.3.

² Ўзбек тили стилистикаси.-Т.: Ўқитувчи, 1983, 220-222-б.

Х. Ортега-и- Гассет метафорага тафаккурнинг, илмий билишнинг зарурий ва муҳим қуроли дея баҳо беради.³ Анъанавий тушунишда “метафора” термини остида бир сўзнинг бошқаси билан алмаштирилиши назарда тутилган бўлса, бугун аксарият тадқиқотчилар метафора том маънода фундаментал билиш фаолиятининг намоён бўлиши эканлигини эътироф этмоқдалар. Н.Маҳмудов метафориклик тилнинг доимий хусусияти эканлиги ҳақидаги қарашларни таҳлил қилиб, турли объектларнинг хусусиятлари, белгилари ёки муносабатлари ўхшашликка асосланиши ва ана шу ўхшашликка кўра бир объект ҳақидаги маълумот иккинчи объектга кўчиришдаги когнитив жараён метафора ҳодисасининг моҳиятини ташкил этишини таъкидлайди. Шунингдек, метафора инсон когнитив фаолиятининг,идрок қувватининг энг қудратли қуролларидан бири сифатида ақлий ва лисоний жараёнларни ҳаракатга келтирувчи куч эканлигини алоҳида эътироф этади.⁴ Метафора номинация жараёнида муҳим ўрин тутаяди. Метафорик номинация ифодаланаётган реалияни бунгача номланиб бўлган реалиянинг шакл, ранг, ҳажм ва ҳ.з.га ўхшатиш асосида ҳосил бўлади. Предметни билиш жараёни номинация билан боғлиқ бўлиб, белгининг юзага чиқиши билан кечади. Зеро, белги – маънони шакллантиради, маъно эса антропоцентрик характерлидир.⁵

Маълумки, терминологик тизмлар фан тилининг асосини ташкил этади. Ўзбек тилшунослигида терминология соҳасидаги муаммолар О.Усмонов, С.Акобиров, С.Усмонов, Р. Донёров, Қ. Зокиров, Э. Назиров, Н. Маматов, Н. Қосимов, Ҳ.Жамолхонов, А. Мадвалиев ва бошқа кўплаб тилшунос олимлар томонидан тадқиқ этилган. Бадиий матнда терминлар шоир ёки ёзувчилар томонидан қўлланилиб, интертекстуалликни ҳосил қила олиши ва прагматик мақсадни рўёбга чиқариши мумкин. Бу эса, ўз навбатида, ёзувчидан катта маҳорат талаб этади. Шунингдек, бадиий матн яратишда ижодкор ўз бадиий ниятига мос ҳолда тилнинг барча имкониятларидан кенг фойдаланади. Шубҳасиз, терминлар ҳам бундан мустасно эмас. Терминларнинг бадиий матнда поэтик актуаллашиш имкониятлари шу кунгача адабиётимизнинг етук сўз усталари саналган Абдулла Қаҳҳор, Ғафур Ғулом, Мирмуҳсин, Эркин Аъзам, Тохир Малик каби забардаст ўзбек ёзувчиларининг асарлари мисолида ўрганилган.

Бадиий матнда терминлар ижодкорнинг бадиий тафаккури билан боғлиқ ҳолда метафора, ўхшатиш вазифасида қўлланилиб, лингвопоэтик мақсадни

³ Ортега –и – Гассет Х. Две великие метафоры. //Теория метафори.-М.: Прогресс,1990.-С.68-81.

⁴ Маҳмудов Н.Одилов Ё. Сўз маъно тараққиётида зиддият. Т.: Академнашр,2014,7-9-бетлар

⁵ Махмараимова Ш. Ўзбек тилида метафоранинг номинатив функцияси.// ЎТА, 2019, № 3.Б.107

⁶ Рахимова З. Бадиий матнда терминларнинг ўхшатиш сифатида қўлланиши.//YIFFMJ 2022, № 1

амалга оширишда муҳим роль ўйнайди. Бошқача қилиб айтганда, ҳеч қандай термин алоҳида олинганда, лингвопоэтик қимматга эга эмас, у бу қимматни фақат матн ичида, бошқа сўзлар билан боғлангандагина ўзида намоён эта олади. Биз ҳам мазкур мақоламизда ёзувчи Тоҳир Малик қаламига мансуб “Саодат саройининг калити” асарида кўчма маънода қўлланган терминларнинг услубий хусусиятларини таҳлил қилишга ҳаракат қилдик.

Ўзбек халқининг ардоқли ва маҳоратли ёзувчи Т. Малик ҳам ўз асарларида терминлардан жуда ўринли фойдаланганки, натижада терминлар асосий матн мазмуни ва лисоний қурилиши билан уйғунлашиб, ёзувчининг кўзда тутган ғоясининг рўёби учун гўзал бир тарзда, инсон ахлоқий мезонлари билан боғлиқ жиҳатларни тасвирлашда оригинал тасвир воситасига айланган десак, муболаға қилмаган бўламиз.⁶

Масалан, асардан олинган қуйидаги матн парчасида кўчма маънода қўлланган терминларга эътибор қаратсак: “Гап ташиш” ва “чақимчилик” орасида тафовут бўлгани билан аслида иккала иллатнинг илдизи бир. Таъбир жоиз бўлса, бу боғбоннинг олча ниҳолига гилос пайванд қилганига ўхшайди. Афсус шундаки, бу иллат дарахти ҳар бир оилада мавжуд, фақат баъзилар унинг шоҳ отиб, мўл мева беришига йўл қўймаслик чораларини кўрадилар, баъзилар эса ҳар куни суғориб, озуқа бериб қувватлантирадилар. (**“Саодат саройининг калити”, 403-404-б.)**

Юқорида асардан келтирилган парчада терминлар образли тарзда қўлланиб, том маънодаги яхлит матний метафорани ҳосил қилган. Эътибор берилса, Т.Малик ижодининг туб моҳиятида жамиятдаги ижтимоий меъёрлар, инсон тарбияси ва унинг маънавий камолоти масалалари марказий ўринда туради. Матнда инсон маънавий тарбиясидаги салбий жиҳат ва энг ёмон иллат ҳисобланган “гап ташиш” ва “чақимчилик” ҳақидаги ўз қарашларини терминларни кўчма маънода қўллаш орқали гўзал ва бетакрор бадиий тасвир яратишга эришган.

Хусусан, матнда қўлланган боғбон, ниҳол, шоҳ, олча, гилос, пайвандлаш, дарахт, илдиз, мева, суғормоқ, озуқа бермоқ каби бир уяга мансуб атамалар шу даражада ўз ўрнида, усталик билан қўлланилганки, ёзувчининг масала моҳиятини очиш ҳамда уни бадиий жиҳатдан тасвирлашда мос ва хос сўз танлаш ва қўллаш маҳоратига тан бермасликнинг иложи йўқ. Бундай оригинал кўчма маънони камдан кам ҳолатларда учратиш мумкин. Ёзувчи ўта таъсирчан, образли, метафорик - ўхшатиш воситаси сифатида мазкур терминлардан оригинал, ибратли бадиий тасвир намунасини яратган.

Хулоса ўрнида шуни айтиш мумкинки, терминлар ҳам бадиий матнда ўз маъносида эмас, балки кўчма маънода қўлланилиб метафора, ўхшатиш, эпитет, жонлантириш каби бадиий тасвир воситалари вазифасини бажаради. Бу

ҳолатни юқорида келтирилган мисоллардан ҳам кўриш мумкин ва бу асарга ўзгача жозиба бағишлайди.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Маҳмудов Н.Одилов Ё. Сўз маъно тараққиётида зиддият.Т.: Академнашр, 2014
2. Махмараимова Ш. Ўзбек тилида метафоранинг номинатив функцияси.// ЎТА, 2019, № 3
3. Кабулжонова Г. Метафоранинг системавий лингвистик талқини. Фил. фан. номз. дисс. автореф. Тошкент, 2000
4. Ўзбек тили стилистикаси.-Т.: Ўқитувчи, 1983
5. Рахимова З. Бадиий матнда терминларнинг ўхшатиш сифатида қўлланиши.//YIFFMJ 2022, № 1
6. Ортега –и – Гассет Х. Две великие метафоры. //Теория метафори.-М.: Прогресс,1990

BOSHLANG‘ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA OG‘ZAKI VA YOZMA HISOBLASH USULLARINI FARQLI XUSUSIYATLARI

Shodiyev R.D.

Qarshi davlat universiteti

Arabova S.S.

Shahrisabz davlat pedagogika instituti 2-kurs magistranti

Anotatsiya: Ushbu maqolada zamonaviy ta’lim vositalari asosida boshlang‘ich sinif matematika darslarida arifmetik amallarni bajarishning og‘zaki va yozma hisoblash usullarining farqli tomonlarining xususiyatlari haqida tushuntirishlar berilgan.

Kalit so‘zlar: arifmetik amallar, hisoblash usullari, og‘zaki hisoblash, yozma hisoblash, amallarning xossalari, konsentrlar.

РАЗЛИЧНЫЕ ХАРАКТЕРИСТИКИ УСТНЫХ И ПИСЬМЕННЫХ МЕТОДОВ СЧЕТА НА УРОКАХ МАТЕМАТИКИ В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Аннотация: В данной статье обсуждаются отличия устных и письменных способов выполнения арифметических действий на уроках математики в начальных классах на основе современных средств обучения. Даются пояснения по особенностям.

Ключевые слова: арифметические действия, способы счета, устный счет, письменный счет, свойства операций, концентрации.

DIFFERENT FEATURES OF ORAL AND WRITTEN CALCULATION METHODS IN PRIMARY GRADE MATHEMATICS LESSONS

Annotation: This article provides explanations about the characteristics of the different aspects of oral and written calculation methods of performing arithmetic operations in elementary school mathematics lessons based on modern educational tools.

Key words: arithmetic operations, calculation methods, verbal calculation, written calculation, properties of actions, consents.

Dunyoda zamonaviy ta’lim muassasasi – murakkab tashkil etilgan ijtimoiy tizim bo‘lib, uning vazifasi insonning butun umri davomida o‘z-o‘zini yuqori sifatli uzluksiz rivojlantirish qobiliyatini shakllantirishni ta’minlashdir. Pedagogik tizimning faoliyat ko‘rsatishi, ta’lim tizimining o‘ziga xos xususiyatlari, pedagoglar va o‘quvchilarning mutanosib harakatlari bilan bog‘liq. Shu o‘rinda boshlang‘ich ta’lim jarayonida

bilimlarni mukammal va talab darajasida o‘rganish muhim vazifalardan biri hisoblanadi.

Boshlang‘ich sinf o‘quvchilarida arifmetik amallarni o‘rganish hamda og‘zaki va yozma hisoblash ko‘nikmalarini tarkib toptirish matematika fani dasturining asosiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Boshlang‘ich sinf o‘quvchilari arifmetik amal ma’nosini, uning hadlarini puxta o‘rgangach, amal xossalarini ham o‘rganib borishlari ularda hisoblash malakalari shakllanishiga asos bo‘ladi. 1-sinf o‘quvchilari qo‘shish va ayirish amallarining xossalarini o‘rganishlari turli hisob usullarini o‘rganishlari uchun asos bo‘ladi. O‘quvchilar qo‘shishning o‘rin almashtirish xossasi bilan tanishishlari 10 ichida kichik songa katta sonni qo‘shish (masalan, $2 + 7$) ni bajarishlariga imkon tug‘diradi.

Arifmetik amallarni o‘rganishdan oldin bolalar ongiga uning ma’nosini, mazmunini yetkazish kerak. Bu vazifa turli hil amaliy ishlarni bajarish asosida o‘tkaziladi. Masalan, “O‘nlik” mavzusini qo‘shish va ayirish amallarining ma’nosi 2 to‘plam elementlarini birlashtirish va to‘plamdan uning qismlarini ajratish kabi amaliy amallar yordamida olib boriladi. Ko‘paytirishni uning komponentlari bilan natijasi orasidagi bog‘lanishlarni o‘rganish esa bo‘lish amalini o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Arifmetik amallarni o‘rganishda oldin o‘quvchilar ongiga uning ma’nosini, mazmunini yetkazish kerak. Bu ish predmetlarning har xil to‘plamlari bilan amaliy ishlar bajarish asosida o‘tkaziladi. O‘quvchilarni qo‘shish va ayirish amallarining ma’nosi bilan tanishtirish ikki to‘plam elementlarini birlashtirishga oid va berilgan to‘plamdan uning qismlarini ajratish kabi amaliy munosabatlar orqali amalga oshiriladi. Qo‘shish amali sonlarni ko‘paytirish amallari uchun asos bo‘lib xizmat qiladi. Ko‘paytirish uning komponentlari bilan natijalari orasidagi bog‘lanishlarni o‘rganish o‘z navbatida bo‘lish amalini o‘rganish uchun asos bo‘lib xizmat qiladi.

Arifmetik amallarni o‘rganishdagi masalalardan biri og‘zaki va yozma hisoblash usullarini ongli o‘zlashtirish, hisoblash malaka va ko‘nikmalarini shakllantirish bilan bog‘liqdir. Og‘zaki hisoblashlarning asosiy ko‘nikmalari 1- va 2-sinflarda shakllanadi. Og‘zaki hisoblash usullari ham, yozma hisoblash usullari ham amallar xossalari va ulardan kelib chiqadigan natijalarni amallar komponentlari bilan natijalari orasidagi bog‘lanishlarni bilganlikga asoslanadi.

Arifmetik amallarni o‘rganishdagi muhim vazifa o‘quvchilarda og‘zaki va yozma hisoblash ko‘nikmalarini shakllantirishdir. Og‘zaki hisoblashlarning asosiy ko‘nikmalari 1-2 sinflarda shakllanadi. Yozma hisoblash bilan o‘quvchilar yuzlik mavzusida ikki xonali sonlarni qo‘shish va ayirishni bajarish (2-sinf) jarayonida tanishishni boshlaydi. Bu hisoblash usuli 3-4 sinflarda to‘rtala arifmetik amallarni bajarishni o‘rganishda asosiy vosita bo‘lib xizmat qiladi. Shuni ta’kidlash o‘rinliki, yozma hisoblashlarda og‘zaki hisoblash ko‘nikmalari takomillasha boradi, chunki

og‘zaki hisoblashlar yozma hisoblash jarayoniga tarkibiy element sifatida kiradi. Og‘zaki hisoblash ko‘nikmalariga ega bo‘lish yozma hisoblashlarni muvaffaqiyatli bajarishni ta‘minlaydi.

Og‘zaki hisoblash usullari ham, yozma hisoblash usullari ham amal xossalari va ulardan kelib chiqadigan natijalarni amallar hadlari bilan natijalari orasidagi bog‘lanishlarni bilganlikka asoslanadi. Bu ularning o‘xshashlik sifatleri bo‘lsa, ularning farqli jihatlari ham bor. Quyida ikkala hisoblash usulining bir-biridan farqlanadigan xususiyatlarini tahlil qilamiz:

	Og‘zaki hisoblashlarda:	Yozma hisoblashlarda:
.	<p>Hisoblashlar yozuvlarsiz (ya‘ni miyada bajariladi) yoki yozuvlar bilan tushuntirib berishi mumkin. Bunda yechimlarni:</p> <p>a) tushuntirishlarni to‘la yozish bilan (ya‘ni hisoblash usulini dastlabki mustah-kamlash bosqichida) berish mumkin. Masalan: $34 + 3 = (30 + 4) + 3 = 30 + (4 + 3) = 30 + 7 = 37$ $8 + 5 = 8 + (2 + 3) = (8 + 2) + 3 = 10 + 3 = 13$</p> <p>b) berilganlarni va natijalarni yozish mumkin. Masalan: $34 + 3 = 37$ $8 + 5 = 13$</p> <p>d) hisoblash natijalarini raqamlab yozish mumkin. Masalan: 1) 37 2) 13</p>	<p>Hisoblashlar yozma bajariladi. Yozma hisoblashlarda yechimni yozish ustun qilib bajariladi. Masalan:</p> $\begin{array}{r} +45 \\ 23 \\ \hline 68 \end{array}$
.	<p>Hisoblashlar yuqori xona birliklaridan boshlab bajariladi. Masalan: $240 - 120 = (200 + 40) - (100 + 20) = (200 - 100) + (40 - 20) = 100 + 20 = 120$</p>	<p>Hisoblashlar quyi xona birliklaridan boshlanadi (yozma bo‘lish bundan mustasno).</p>
.	<p>Oraliq natijalar xotirada saqlanadi.</p>	<p>Oraliq natijalar darhol yoziladi.</p>
.	<p>Hisoblashlar har xil usullar bilan bajarilishi mumkin. Masalan: $28 + 14 = 28 + (10 + 4) = (28 + 10) + 4 = 38 + 4 = 42$ $28 + 14 = (20 + 8) + 14 = (20 + 14) + 8 = 34 + 8 = 42$ $28 + 14 = 28 + (2 + 12) = (28 + 2) + 12 = 30 + 12 = 42$ $28 + 14 = (20 + 8) + (10 + 4) = (20 + 10) + (8 + 4) = 30 + 12 = 42$</p>	<p>Hisoblashlar o‘rnatilgan qoidalar bo‘yicha, shu bilan birga yagona usul bilan bajariladi. Masalan:</p> $\begin{array}{r} \times 59 \\ 86 \\ \hline 354 \\ + 4720 \\ \hline 5074 \end{array}$
.	<p>Amallar 10 ichida, 100 ichida, yengilroq hollarda 1000 ichida va ko‘p xonali sonlar ustida hisoblashlarning og‘zaki usullaridan foydalanib bajariladi.</p>	<p>100 ichida, 1000 ichida, ko‘p xonali sonlar ustida amallar hisoblashlarning yozma usullaridan foydalanib bajariladi. Masalan:</p>

	$ \begin{array}{r} \begin{array}{r} \underline{21708} \mid 27 \\ 216 \quad \mid 804 \\ \hline - 10 \quad \mid \dots \\ \hline 0 \\ - 108 \\ \hline 108 \\ \hline 0 \end{array} \end{array} $
--	--

Misollarni og‘zaki ham, yozma ham bajarish mumkin. Imkon qadar shunday misollarni tanlash kerakki, o‘quvchi bu misollarni har ikki xil hisoblash usulida bajarsin. Natijada bir xil son hosil bo‘ladi. Bu bilan o‘quvchining ham og‘zaki, ham yozma hisoblash ko‘nikmasi shakllanishiga imkoniyat yaratiladi.

O‘qituvchi og‘zaki va yozma hisob usullarining o‘quvchi matematik nutqi rivojlanishidagi ahamiyatini unutmasligi kerak. O‘quvchi misolni bajarar ekan, u xoh og‘zaki, xoh yozma hisoblash bo‘lsin, albatta, tushuntirib berishga o‘rgatish kerak.

O‘qitish jarayonida o‘qituvchi bor mahoratini ishga solib, turli usul va metodlardan foydalanib, o‘quvchilarda hisoblash malakalarini shakllantirish imkoniyatlarini topib, arifmetik amallarning jadval hollari (jadvalda qo‘shish, ayirish, jadvalda ko‘paytirish, bo‘lish)ni avtomatizm(yod olish) darajasiga yetkazishga e‘tibor qaratmog‘i darkor. Chunki barcha hisoblashlar zamirida arifmetik amallarni bajarishning jadval hollari turadi. Aks holda yozma hisoblashlarda amallar bajarishda o‘quvchilar qiynalib qolishadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Jumayev M.E. Matematika ukitish metodikasi. (OUYU uchun darslik.) Toshkent. “Turon-Ikbol”, 2016 yil. 426 b.
2. Tadjiyeva 3.F., Abdullayeva B.S., Jumayev M.E., Sidelnikova R.I.. Metodika prepodavaniya matematiki.-T.:Turon-Ikbol, 2011. 336 b.
3. F.M. Qosimov, M.H. Hakimova, U.J. Saidova “Boshlang‘ich sinflarda arifmetik amallarni o‘rganish metodikasi” B. “Durdona” 2016. 148 b.

JANUBIY KEMACHI KONIDAGI QUDUQDAN TORTILGAN SUVDA OQILONA O'ZLASHTIRISH ISHLARINI AMALGA OSHIRISH

Sultonov Asqarbek Davronbek o'g'li
Toshkent davlat texnika universiteti
2- kurs magistratura talabasi

Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni - Buxoro viloyatidagi kon. Qorovulbozor temir yo'l stansiyasidan 35 km shimoli-sharqda. 1979-yilda ochilgan, 1993-yilda foydalanishga topshirilgan. Kon relyefi tekislikdan iborat bo'lib, shimoli-sharqdan janubi-g'arb tomonga qiyalangan, yer yuzasi eol qumlari bilan qoplangan. 236–274 m balandlikda joylashgan.

Kon maydoni Chorjo'y tektonik pog'onasidagi Ispanlichandir ko'tarilmasining sharqiy qismidir. Strukturasi Kemachi-Zekri braxiantiklina-liningjan. qismida mujassamlashgan, 1970-yil seysmik razvedka ishlari natijasida aniklangan. O'lchami 25x 15 km. Keyinchalik qazilgan parametrik quduq ham sanoat miqyosida neft va gaz borligini tasdiqladi. 1979—1983-yillarda qaeilgan jami 22 quduq yura, bo'r, paleogen va to'rtlamchi davr jinslarini ochgan. Karbonat jinsli kollektorqatlamning umumiy qalinligi 336–407 m bo'lib, u gorizontlarga ajratilgan.

Sanoat miqyosidagi neft-gazlilik yuqori yura davrining karbonat yotqiziqlari bilan bog'liq. 15-R gorizontdan (2186–2308 m chuqurlikda ochilgan) olingan gazning debiti 452—588 ming m³/sutka. Gaz-neft tutash yuza "—2061 m" satxda belgilangan. Uyum massivli, o'lchami 11,5x4.1 km, balandligi 130 m. G'ovak-lilik koeffitsiyenti 0,16; gazga to'yinganlik koeffitsiyenti 0,78. Gaz quruq, metan miqdori 78,96—92,23%, azot kam (5,28%), karbonat kislotali (3,16), kam oltingugurtli (0,03%). Qatlam gazida etan 44 g/m³, propan 15 g/m³, izobutan 3 g/m³, butan 4g/m³ geliy 0,003%'Neft uyumi 15-NR va 15-R gori-zontlari bilan bog'liq bo'lib, 2309— 2347 m chuqurlikda ochilgan. Uyum mas-sivli, o'lchami 11,5x3,9 km, balandligi 10,0 m. Suvneft tutash yuzasi "— 2071 m" satxda belgilangan. G'ovaklilik koef-fitsiyenti 0,15, neftga to'yinganlik — 0,69. Neft zichligi 0,884 g/sm³. Neft bera olishlik koeffitsiyenti — 0,18. Neft o'rtacha va og'ir, oltingu-gurtli, smolali, parafinli, benzin fraksiyasi kam. Neft tarkibida (%da); oltingugurt — 1,98, asfaltenlar — 1,77, smola — 9,6, parafin —5,75, benzin fraksiyalari — 8,56.

Kondensatlar o'rtacha va og'ir, zichligi 0,774 g/sm³, oltingugurtli, 300° gacha 90—95% fraksiyalar qaynaydi. Ulardan 75% benzin fraksiyalariga to'g'ri keladi. Benzin fraksiyalarning kerosin fraksiyalarga nisbatan ajralishi 2,5 marotaba ko'p. Kondensatlardagi metan uglevodorodlarining miq-dori 44,4—54,2%. Barqaror kondeneatning gazdagi miqdori 43 g/m³.

Yura davri yotqiziqlaridagi qatlam suvlari xlorid-kaltsiy tipli, metamorflashgan namakoblardan iborat. Suv zichligi 1,07—1,08 g/sm³, mine-rallashganligi 90—100 g/l. Suv tarkibida sanoat miqyosidagi yod (o'rtacha 54,0 mg/l) va brom (o'rtacha 400,0 mg/l) uchraydi. Shuningdek, sanoat miqyosida to'plangan litiy, rubidiy, stronsiy

va seziy elementlari mavjud. Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni koni neft va gaz zaxirasiga ko‘ra o‘rtacha yiriklikdagi konlar toifasiga kiradi.

2021-yil 14-sentabr kungilik xabarlariga qaraganda Janubiy Kemachi koni tarmog‘I blokidan diametri 720 mm, uzunligi 12.0 km bo‘lgan gaz quvurini qurilish montaj ishlari yana kuchaytirilganligi haqida yangiliklar berilganda. Chindan ham ushbu amaliyotlar natijasi bu kon yanada rivojlandi. Unda neft-gaz qazib olish ishlari yanada oshdi. Bu tadbir aynan tabiiy gaz hajmini kengaytirish maqsadida amalga oshirilgan. Aynan bu amaliyotlar uchun ham “2017-1021 yillarda uglevodlar qazib chiqarishni ko‘paytirish” dasturi ham tuzulgan edi. Bu dastur uchun gaz quvurlarini uzaytirish chora tadbirlari ko‘rildi. Ayni shu tadbirlar natijasida kunlik gaz ishlab chiqarish ham oshdi.

2022-yil 22-iyun sanasiga bog‘liq xabarlarda esa “Janubiy Kemachi” konida qayta ta‘mirlangan quduqdan yana tabiiy gaz va kondensat qazib oliniyotganligi ko‘rsatib o‘tilgan edi. “O‘zbekneftgaz” AJ Muborak neft gaz qazib chiqarish boshqarmasiga qarashli “Janubiy Kemachi” konidagi 4K-sonli quduqda ham kapital ta‘mirlash ishlari olib borilgandi. Ushbu quduqda suvlangan oraliqlarini yopish va qo‘shimcha oraliqlarini otish ishlari olib borildi. Natijada 2222-2225 metr perforatsiya oralig‘laridan kunlik 50 ming kub metr sanoat miqyosida tabiiy gaz va 1,4 tonna gaz kondensati qazib chiqarilishiga erishildi.

**JANUBIY KEMACHIDAGI QAZILMALARNI SUV MIQDORINI
ANIQLASH UCHUN RATSIONAL O’RGANISH ISHLARINI
AMALGA OSHIRISH**

Sultonov Asqarbek Davronbek o'g'li

Toshkent davlat texnika universiteti

2- kurs magistratura talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada, Janubiy Kemachi koni haqida va neft-gaz sanoatida konlardan qazib olinayotgan tabiiy boyliklar tarkibida suv miqdorini aniqlashning ratsional olib boriluvchi amaliyotlar haqida so’z yurutilgan.

Kalit so’zlar: Janubiy Kemachi, qazilma, ratsional amaliyotlar, suv miqdori, burg’ulash, neft, gaz, minerallar.

Annotation: article talks about the South Kemachi field and the rational practices of determining the amount of water in the mineral resources extracted from the fields in the oil and gas industry.

Key words: Southern Kemachi, fossil, rational practices, water quantity, drilling, oil, gas, minerals.

Аннотация: В данной статье рассказывается о месторождении Южный Кемачи и рациональных практиках определения количества воды в полезных ископаемых, извлекаемых из месторождений в нефтегазовой отрасли.

Ключевые слова: Южный Кемачи, ископаемое, рациональные приемы, количество воды, бурение, нефть, газ, полезные ископаемые.

Neft gaz sanoatlarida burg’ulash jarayonida doimiy suvga duch kelinadi, va suv ham qazilma bilan doimiy aloqada bo’lganligi uchun ham qazilma miqdorida qanchadir miqdorda suv aniqlanadi. Suvni aniqlash davrida undagi minerallar muhim ahamiyat kasb etadi. Minerallar esa suv miqdoridagi asosiy omillardir. Quyida keltirib o’tiladigan matnlarda, Janubiy Kemachi konlarida qazilma amaliyotlari, uning tarixi, kelajagi, ularda uchrovchi suv miqdorlari va shunga o’xshash savollarga javob berib o’tilgan.

Bu tarkibdagi suvlarni ba’zan tabiiy oqava suvlari ham deb atashadi. Tarkibdagi bu suyuqlikni miqdorini aniqlash uchun ratsional amaliyotlarni amalga oshirish lozim. Biz bilgan, neft-gaz qazib chiqaruvchi konlarning biri Janubiy Kemachi koni hisoblanadi. Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni - Buxoro viloyatidagi kon. Qorovulbozor temir yo‘l stansiyasidan 35 km shimoli-sharqda. 1979-yilda ochilgan, 1993-yilda foydalanishga topshirilgan. Kon relyefi tekislikdan iborat bo‘lib, shimoli-

sharqdan janubi-gʻarb tomonga qiyalangan, yer yuzasi eol qumlari bilan qoplangan. 236–274 m balandlikda joylashgan.

Kon maydoni Chorjoʻy tektonik pogʻonasidagi Ispanlichandir koʻtarilmasining sharqiy qismidir. Strukturasi Kemachi-Zekri braxiantiklina-liningjan. qismida mujassamlashgan, 1970-yil seysmik razvedka ishlari natijasida aniklangan. Oʻlchami 25x 15 km. Keyinchalik qazilgan parametrik quduq ham sanoat miqyosida neft va gaz borligini tasdiqladi. 1979—1983-yillarda qaeilgan jami 22 quduq yura, boʻr, paleogen va toʻrtlamchi davr jinslarini ochgan. Karbonat jinsli kollektorqatlamning umumiy qalinligi 336–407 m boʻlib, u gorizontlarga ajratilgan.

Sanoat miqyosidagi neft-gazlilik yuqori yura davrining karbonat yotqiziqlari bilan bogʻliq. 15-R gorizontdan (2186–2308 m chuqurlikda ochilgan) olingan gazning debiti 452—588 ming m³/sutka. Gaz-neft tutash yuza "—2061 m" satxda belgilangan. Uyum massivli, oʻlchami 11,5x4.1 km, balandligi 130 m. Gʻovak-lilik koeffitsiyenti 0,16; gazga toʻyinganlik koeffitsiyenti 0,78. Gaz quruq, metan miqdori 78,96—92,23%, azot kam (5,28%), karbonat kislotali (3,16), kam oltingugurtli (0,03%). Qatlam gazida etan 44 g/m³, propan 15 g/m³, izobutan 3 g/m³, butan 4g/m³ geliy 0,003% Neft uyumi 15-NR va 15-R gori-zontlari bilan bogʻliq boʻlib, 2309—2347 m chuqurlikda ochilgan. Uyum mas-sivli, oʻlchami 11,5x3,9 km, balandligi 10,0 m. Suvneft tutash yuzasi "—2071 m" satxda belgilangan. Gʻovaklilik koef-fitsiyenti 0,15, neftga toʻyinganlik — 0,69. Neft zichligi 0,884 g/sm³. Neft bera olishlik koeffitsiyenti — 0,18. Neft oʻrtacha va ogʻir, oltingu-gurtli, smolali, parafinli, benzin fraksiyasi kam. Neft tarkibida (%da); oltingugurt — 1,98, asfaltenlar — 1,77, smola — 9,6, parafin — 5,75, benzin fraksiyalari — 8,56.

Kondensatlar oʻrtacha va ogʻir, zichligi 0,774 g/sm³, oltingugurtli, 300° gacha 90—95% fraksiyalar qaynaydi. Ulardan 75% benzin fraksiyalariga toʻgʻri keladi. Benzin fraksiyalarning kerosin fraksiyalarga nisbatan ajralishi 2,5 marotaba koʻp. Kondensatlardagi metan uglevodorodlarining miq-dori 44,4—54,2%. Barqaror kondeneatning gazdagi miqdori 43 g/m³.

Yura davri yotqiziqlaridagi qatlam suvlari xlorid-kaltsiy tipli, metamorflashgan namakoblardan iborat. Suv zichligi 1,07—1,08 g/sm³, mine-rallashganligi 90—100 g/l. Suv tarkibida sanoat miqyosidagi yod (oʻrtacha 54,0 mg/l) va brom (oʻrtacha 400,0 mg/l) uchraydi. Shuningdek, sanoat miqyosida toʻplangan litiy, rubidiy, stronsiy

va seziy elementlari mavjud. Janubiy kemachi neftgaz-kondensat koni koni neft va gaz zaxirasiga ko‘ra o‘rtacha yiriklikdagi konlar toifasiga kiradi.

Neft konlaridagi suvlar — neftli gori-zontlardagi yer osti suvlari; neft va unda erigan gaz bilan bevosita aloqada bo‘ladi. Neft qatlamlarida va neft uyumlariga nisbatan joylashishiga qarab quyidagi Neft suvlari farq qilinadi: chekka (konturli) suvlar — neft uyumidan quyida joylashgan; ostki (to‘shak) suvlar— qalqib turgan neft uyumining tagida joylashgan; ustki suvlar— neftli katlamining ustida joylashgan; bog‘langan suvlar — g‘ovaklar yuzasini o‘rab oluvchi neft qatlamida mayda kapillyar naychalarni to‘ldiruvchi suv; sun‘iy kiritilgan suv — neft uyumlarini chiqarib olishda bosimni zarur darajada saqlab turish uchun kiritiladi. Neft suvlarining geokimyoviy tarkibi mahsuldor gorizont va uyum tarkibining litologik xususiyatlari bilan bog‘liq. Neft uyumlarining chekka Neft suvlarida organik kislotalar, benzol, fenol, og‘ir karbonsuvlarning konsentratsiyasi yuqori bo‘ladi. Gaz uyumlaridagi suvlarda, odatda, organik qo‘shimchalar kam. Ko‘pincha neft suvlarining tarkibi katta maydonlarda deyarli o‘zgarmaydi. Neft uyumlari bilan bevosita tutashgan suvlar (chekka va ostki)ning minerallasuvi (200 g/l gacha va undan ziyod), gazga to‘yinganligi, metan va benzol, ammoniyning miqdori o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Hidrokarbonatnatriyli Neft suvlari esa kam (10 g/l gacha) minerallasgan. Neft suvlarini o‘rganish neftni qidirish, razvedka qilish va kondan chikarib olishda ahamiyati katta.

Ko‘pincha Neft suvlari shifobaxsh mineral suv sifatida yoki undan yod, brom, bor, radiy, bariy, stronsiy va boshqa olishda foydalaniladi. Neft bilan birga chiqa-digan Neft suvlari qattiq noorganik tuzlar hosil kilishi sababli neft qazib olishni murakkablashtiradi. Buning oldini olish uchun Neft suvlari tuzsizlantiriladi yoki neft suvsizlantiriladi.

Xulosa.

Xulosa qilib shuni ta’kidlash mumkinki, Janubiy Kemachi koni ham keng sanoatlashgan kon hisoblangani bois u yerdagi amalga oshiriluvchi jarayonlar doimiy yangi texnologiyalarda bajariladi. Bizning davlatda har qanday tabiiy boyliklarga muhim va jiddiy e’tibor qaratiladi.

Yuqorida ta’kidlanganidek suvning miqdorini aniqlash undagi mineral moddalarga ham bog‘liq. Suvning kondagi, burg‘ulashdagi xolatlarini o‘rganish orqali to‘g‘ri ratsional xulosaga kelish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. В.И.Мурин, Н.Н.Кисленко, Ю.В.Сурков. Переработка природного газа и конденсата. 2002 год ст.514
2. W.Strauss Industrial gas cleaning. 1981 year page 309

3. Ю.А.Чумаков Газодинамический расчет центробежных компрессоров транспортных, газотурбинных и комбинированных двигателей. Москва 2009 год ст.76

4. О.Н.Емин, В.Н.Карасев, Ю.А.Ржавин Выбор параметров и газодинамический расчет компрессоров. 2003 год ст.146

5. А.Г.Аншиц, Е.Н.Воскресенская Окислительная конденсация метана – новый процесс переработки природного газа. 1999 год ст.146

6. Технологический регламент

7.Internet. www.instrumentik.ru, www.kompressor-centr.ru, www.dissercat.com, www.oilforum.ru, www.master-oil.com.

THE ROLE OF TEACHERS’ AND LEARNERS’ ROLES IN ESP AND ITS PRINCIPLE STEPS OF TEACHING

Mirzabaeva G.A., teacher of Nukus state vocational school NI

Mirzabaeva Sh.A, master student of KSU

Abstract: English as the language of business, science and academia is so widespread. As it is clear, the President of the Republic of Uzbekistan Shavkat Mirziyoyev paying much attention to teaching ESP in order people, who work in different spheres, to be correspondent to the international standards. Nowadays, English is one of the most spoken languages worldwide. In this article is going to be explained the reason of why learning English language on our modern society is so important and the main steps in teaching ESP.

Key words: ESP, ESL, teaching, learning.

There is no doubt that ESP courses have played, and are still playing, a crucial role in English language teaching. Indeed, ESP courses have been an important element of English language teaching since the 1960. However, it is spreading around the world rapidly. It is better to commence mentioning the difference between ESP (English for Specific Purpose) and ESL (English as a Second Language). The most significant difference lies in the learners and also their purposes for learning English language. Mostly, ESP learners will be adults who have some acquaintance with English and are learning the language to communicate a set of professional skills and to perform particular job-related functions. While in ESL all four language skills; reading, writing, speaking and listening are stressed equally, in ESP language skills will be chosen according to the needs of learners. However, there is no need to stress all four languages in ESP.

In ESP teachers’ and learners’ roles are essential. While ESP teachers may have some understanding of the fields in which their students work, these teachers do not have to be knowledgeable in all of these fields. A degree in law or medicine is not required of teachers in ESP courses for lawyers or doctors. In ESP, teachers’ and students’ roles are different but complementary. Teachers are the language education specialists; they know (about) English in addition to having pedagogical skills. Students, on the other hand, have some knowledge of their professional field (generally in their first language) and usually have a real motivation to learn the language (e.g., communicate with clients, read a manual, be promoted). It is not possible to generalize, however, whether they know English. Liu and Berger (2015) state that ESP students typically have an intermediate or advanced knowledge of English, but this is not always the case. We have been involved in the development of ESP courses where the target

students—airline mechanics and bus drivers—had very basic knowledge of English (if any).

Given these profiles, a truly symbiotic relationship can be established in ESP courses. Teachers can learn with their students more about the latter’s professional practices, while students can learn how to use English successfully at their workplaces. ESP can therefore be seen as a collaborative partnership where there is a real information gap and a communication need between teachers and students. [1]

One of the most important things in teaching ESP is that, firstly, the teacher must have a thorough knowledge of the field in which he or she teaches. If there is the higher the level of knowledge of the teacher, the more knowledge will move forward. Next significant step is for the teacher to gather the necessary materials. It should be noted that each teacher must prepare materials based on the level of knowledge of the learners and their needs instead of using ready-made ones. Materials writing is one of the most characteristic features of ESP in practice. In marked contrast to General English teaching, a large amount of the ESP teacher's time may well be taken up in writing materials. There are a number of reasons for this:

a) A teacher or institution may wish to provide teaching materials that will fit the specific subject area of particular learners. Such materials may not be available commercially. In addition to the profusion of subject specialisms, there is also a wide range of course types. Whereas schools, for example, work to standard timetables with a similar number of hours, ESP courses can vary from one week of intensive study to an hour a week for three years or more. Publishers are naturally reluctant to produce materials for very limited markets. The cost of producing and marketing a book is much the same regardless of whether it sells one thousand copies or one hundred thousand copies. It is likely, then, that a course tailored to the needs of a specific group of ESP learners will not be available.

b) Even when suitable materials are available, it may not be possible to buy them because of currency or import restrictions.

c) ESP materials may also be written for non-educational reasons: for example, in order to enhance the reputation of an institution or an individual. Materials are a visible product of activity, regardless of whether such activity is useful or even necessary.

For these and other reasons, there is already an established tradition of ESP teachers producing in-house materials.[2].

When trying to explain any success or failure in English language learning, motivation is often used as a key factor which determines the rate of success. This affective variable plays an even more important role when English is learned for specific purposes. Motivating learners by the teachers has a positive effect on the level of knowledge of learners, helping them to acquire knowledge quickly and efficiently.

To sum up, ESP learning helps people to get higher salary and quality jobs. As we have mentioned above the teacher’s role in teaching ESP is that finding relevant materials for their learners and give them high quality knowledge and learners’ role is to learn the materials, which were recommended by teachers.

References:

1. Viana Vander, Bocorny Ana and Sarmento Simone (2018) Teaching English for Specific Purposes.
2. <https://www.cambridge.org>

TEACHING LISTENING SKILLS TO YOUNG LEARNERS THROUGH THE SONGS AND STORYTELLING IN EFL CLASSES

Musulmonov Shabon Bahodir o'g'li

Termiz State University University,

Faculty of Foreign Philology, 3st year student.

Abstract: Teaching English to young learners (TEYL) is widely expanded and became one of the crucial thing in teaching system of all countries. TEYL is crucial and challenging for teachers because this is the new way of teaching young learners are totally different from adults. Listening is one of the parts of English and for young learners it is more logical method to teach listening firstly, as they will be just learning to write or read. So, teaching listening to children seems more complex than writing or reading as children's short span of concentration and anxiety. In this article we try to conduct with some methods namely, songs and storytelling to teach listening skills to young learners in EFL classes as the songs and storytelling are the lovely activities children enjoy listening.

Keywords; TEYL, songs, storytelling, YL, methods, anxiety, enjoyment.

I. Introduction

Listening is one of the parts of English and interrelated with other skills such as speaking. When students listen to songs they adore it and in very young stage they learn by listening and imitating to their parents and adults. From listening they start learning and understanding their native language and they try to speak with those heard words. As listening is an effective tool in teaching why not to use it? According to Sevik (2012) musical expression has pivotal role in human experience and children answer enthusiastically to songs and stories. The rhythmic and repeated nature of songs, as well as the enjoyment that the connection between melody and content offers to the learning activity, are the songs' most salient characteristics that support language acquisition. (Sevik 2012). Millington (2011) adds that songs improve listening skills, and speaking with its pronunciation, additionally students' vocabulary, sentence structure and sentence patterns will be acquired easier and songs influence to children's culture and outlook, he points out that the pleasure is a key element in songs.

Songs are often enjoyable for kids, and they can provide a welcome diversion from the monotony of language study. Using songs in the classroom can also give the teacher a wonderful break from sticking to a rigid curriculum. Any number of kids can be taught songs, and even teachers with the fewest resources can make good use of them. Songs can be quite helpful for young children acquiring a second language in terms of their language development (Millington, 2011).

Another methodology to teach listening to young learners efficiently is stories and fairy tales. Tales and stories are memorable and meaningful activities to teach listening skills to YLs (Verdugo vs Belmonte, 2007). As children love to listen to different stories teachers can use them to improve students’ English language skills and expand their outlook to the world and improve their creativity. As we have two world one is real one where we live and second is the bigger one which is our imagination by thinking and imagining we can improve our fantasy and outlook.

To sum up this section, we can note that songs and stories are useful, meaningful and developing tools when we use them as pedagogical tools. As young learners prefer playing and listening to different songs and stories, teachers can utilize them to teach English more efficiently and help them better learn the language without boring and tedious lessons.

II. Literature review

TEYLs is one of the areas which was widely expanded, according to the need to of English language. Now, parents want their children acquire the language much earlier and faster. Teaching young learners is totally different from teaching adults, as the psychology and outlook differs teaching approaches and methodologies also must be various. This theory was conducted by many scientists as Oduolowu vs Akintemi, 2014; Rokhayani, 2010 ; Mustafa Sevik, 2012; Millington, 2011; Rubina, 2018; and etc.. In the literature review firstly young learners will be discussed, furthermore songs and stories will be looked through as a pedagogical tool in TEYLs.

Young learners

Learners are divided into categories according to their age and maturity level, and young learners (YL) are children under 14 years says Atik Rohayani, according to Lynne Cameron, young learners are those who are under the age of 14 years old. Young learners are defined as children between the ages of approximately 5 and 12 (Rixon, 1999, cited in Yuliana, 2003). Additionally, the years spent in primary or elementary school prior to entering secondary school are the major basis for the concept of young learners. Because of this, the ages of the young students may differ from one country to the next. According to some psycholinguists, being young is one of the keys to language learning success. There are a few reasons why young children learn more effectively. First, learning a language is possible even before puberty since the brain is more adaptive than because young children have more opportunities than adults, as well as early self-consciousness. Without the concerns and obligations of grownups, youngsters are always learning (Brumfit, 1994, cited in Yuliana, 2003).

Songs as pedagogical tools.

As above mentioned songs are one way to improve listening skills of young learners without any unpleasant feelings. The greatest point is made by Demirel (2004, quoted in Sevik, 2012), who contends that teaching songs to young learners is the most

efficient approach to teach them listening comprehension, pronunciation, and dictation.

There are several psychological problems that YL instructors face;

- Limited attention span of YLs
- Being shy and close to others
- Strong emotional attachment to teacher

These problems are mostly faced and teachers must cope with them and find many interactive methods in TEYL. Rohayani (2010) points out that TEYL is important, teaching is complex, but instructors may work as a children and use games, lovely songs, favourite stories and dances to solve the problem.

Yuliana (2003) provided with the idea “children learn through play” and this is the real and tested method in teaching YLs. While Milington (2011) came up with the idea using songs as tasks. In his article he introduced three stages of using songs; 1. Preparation, 2. Core activity, 3. Follow-up activity. And he demonstrated how he utilized the songs “the wheels on the bus” to improve listening skills and prove his opinion. Furthermore, Advantages of teaching listening through songs are ;

- Real language use (students can listen and use the natives words which are used daily)

- Funny and enjoyable atmosphere
- Best practice for repetition without boredom

3 reason why to choose songs by Sevik (2012)

1. Affective reason. A positive attitude and environment enhancement in language learning.

2. Cognitive reason. Fluency and automatic use of grammar structures and patterns.

3. Linguistic reason. Variety of words and nonacademic settings.

While choosing and presenting a songs teachers must follow several rules. According to Ersöz (2007, cited in Sevik, 2012), educators should take care to select songs that:

- have basic, understandable lyrics;
- relate to a subject or language that students are learning in class;
- have repetitive lines.
- Make activities simple for kids to perform (this helps to emphasis meaning).

Tales and stories.

Storytelling one way to teach listening, as children listen listening skills will be improved and while listening a story students comprehend the meaning of it and become aware of rhythm, intonation and pronunciation. (Rubina, 2018)

People have always shared stories in all eras and locations. The teller and the audience are both involved in the oral storytelling tradition. While the audience perceives the message and conjures up individual mental images from the words heard and the actions seen, the storyteller produces the experience. The majority of kids enjoy

reading books, and it was thought of as a learning tradition. It has a significant impact on how well kids learn languages. The linguistic skills of youngsters, such as listening, imagination, and prediction, can be developed through the use of stories with relevant settings, natural repetition, appealing characters, and intriguing narratives (Rokhayani, 2010). Furthermore, stories reduce anxiety of students and they try to listen attentively and guess the meaning of the story and predict the ongoing actions as an active listener. Students enjoy it. (Rubina, 2018).

Stories provide firstly meaningful context, secondly, natural repetition and lastly, develop listening skill in English and children love to listen an attractive story. The students who had higher listening skills according to Oduolowi and Akintemi, (2014) were exposed to high level of illustration and were permanently listened to stories. And females were better listeners than males, also cultural background was tested and stories which are mostly preferred were the stories which reflect national culture of each country.

In order to pique the interest of the students, teachers should consider topics that relate to the experiences or interests of the students when selecting stories. Children are more concerned with their past experiences or current interests. Age of the children must also be taken into account. A successful teaching and learning process depends on the characters of stories. Young learners enjoy stories, cartoons, and animals. In order for youngsters to remember and appreciate the stories as well as for the language to be more memorable, it will be good to select stories that have a straightforward and engaging storyline or a surprising finish.

Furthermore, the use of storytelling in language instruction has several benefits. According to Wright (2004), youngsters get a significant amount of consonant-rich language experience from stories that rely so heavily on words.

According to Rubina's research Children in primary school did not listen to the stories in English lessons and she used stories to teach English the results were that children enjoyed listening to stories, but while listening strategies as predicting, inferring opinions or attitudes are not used.

III. Conclusion

All in all, TEYL is widely expanded and teachers are facing problems in teaching as teaching adults, teenagers, and young learners totally differs.

While teaching listening first is more logical as children are not able to freely write or read. Because of students limited attention span, anxiety and shame, and other psychological disorders teaching them requires much innovation.

Teaching listening through songs and stories are the approaches that can be helpful and interesting for children. As songs and tales are part of everyday life and children appreciate listening to songs and chants and listening to various tales and stories enable teachers to use in TEYL to show better results.

REFERENCES:

1. Almutairi, M., & Shukri, N. (2016). Using songs in teaching oral skills to young learners: teachers' views and attitudes. *International Journal of Linguistics*, 8(6), 133-153
2. Dolores Ramírez Verdugo and Isabel Alonso Belmonte, USING DIGITAL STORIES TO IMPROVE LISTENING COMPREHENSION WITH SPANISH YOUNG LEARNERS OF ENGLISH, *Language Learning & Technology*, <http://llt.msu.edu/vol11num1/ramirez/>, February 2007, Volume 11, Number 1pp. 87-101;
3. Esther Oduolowu, Akintemi, Eileen Oluwakemi, Effect of Storytelling on Listening Skills of Primary One Pupil in Ibadan North Local Government Area of Oyo State, Nigeria, *International Journal of Humanities and Social Science*, Vol. 4, No. 9; July 2014;
4. Millington, N. T. (2011). Using songs effectively to teach English to young learners. *Language Education in Asia*, 2(1), 134-14
5. Rokhayani, A. (2010). Motivating Students of Young Learners through Story Telling in English Class. *TEYLIN 2: from Policy to Classroom*, 36-44.;
6. Yuliana, Y. (2003). Teaching English to young learners through songs. *K@ ta*, 5(1), 84-90.;
7. Sevik, M. (2012). Teaching listening skills to young learners through. In *English teaching forum* (Vol. 50, No. 3, pp. 10-17). US Department of State. Bureau of Educational and Cultural Affairs, Office of English Language Programs, SA-5, 2200 C Street NW 4th Floor, Washington, DC 20037.
8. Santos, R. S. (2018). Improving young learners' listening skills through storytelling (Doctoral dissertation).

ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ ТАРТИБИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Кушбаков Дилшод Мусурманкулович

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси ва криминология кафедраси катта ўқитувчиси юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

Вахобжонов Дилмурод Дилшод ўғли

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси ва криминология кафедраси ўқитувчиси*

Аннотация. Мақолада Ўзбекистон Республикасида аҳолини рўйхатга олиш тартиби ва ўзига хос хусусиятлари, ҳуқуқий асослари шунингдек аҳолини рўйхатга олиш айрим жиҳатлари норматив-ҳуқуқий таҳлил қилинган.

Таянч сўзлар: рўйхатга олиш, паспорт, паспорт тизими, доимий прописка.

“Аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунида ва Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда аҳолини рўйхатга олишни ўтказиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида” 2019 йил 5 февралдаги ПФ-5655-сон Фармонида белгиланган вазифалар ижросини самарали ташкил этиш, аҳолини рўйхатга олишнинг ташкилий ва методик принципларини, дастурий-техник таъминоти ва маълумотларни қайта ишлашнинг технологик жараёнларини синовдан ўтказиш, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг аҳолини рўйхатга олишга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш жараёнларидаги масъулиятини янада ошириш вазифаси Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси зиммасига юклатилди.

Мамлакатимиз аҳоли сонини аниқ ҳисоблаб чиқиш уларнинг жинси, ёши, оилавий аҳволи, маълумоти, турмуш даражаси, яшаш шароити, бандлиги, миллати, фуқаролиги ҳамда бошқа демографик, ижтимоий-иқтисодий хусусиятлари бўйича ягона маълумотлар базасини яратиш мақсадида, давлатимиз раҳбари томонидан “Ўзбекистон Республикасида 2022 йилда аҳолини рўйхатга олишни ўтказиш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”[1] ги фармон имзоланди.

Мазкур Фармон мамлакатимиз тараққиёти йўлида қўлга киритилажак асосли ва ишончли маълумотлар базасини яратиш, республикадаги ижтимоий вазиятга янада ойдинлик киритишга хизмат қилади.

2020 йилнинг 16 март куни эса Президентимиз томонидан “Аҳолини рўйхатга олиш тўғрисида”ги Қонуни, 2020 йилнинг 12 ноябрь куни Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан “Ўзбекистон Республикасида 2023 йилда аҳолини рўйхатга олишга тайёргарлик кўриш ва уни ўтказиш чоратадбирлари тўғрисида”ги 710-сон қарори тасдиқланди[2].

Қонунга кўра, аҳолини рўйхатга олиш — Ўзбекистон Республикасининг бутун ҳудудида ёки унинг муайян ҳудудларида ўтказиладиган, белгиланган санада аҳолининг демографик ва ижтимоий-иқтисодий тавсифларини белгиловчи шахсга доир маълумотларни йиғиш ҳамда уларга ишлов бериш даврий жараёни.

Аҳолини рўйхатдан ўтказиш аҳоли ҳақида ахборот тўплашнинг энг кенг кўламли ва кўп мақсадли тадбиридир. Маълум бир санада аҳолининг аниқ сони (ёши ва жинси таркиби, фуқаролиги, миллий таркиби (кенг қамровли), барча аҳоли пунктлари бўйича сони, оилавий аҳоли, маълумот даражаси, уй-жой билан таъминланганлик даражаси, меҳнат ресурслари, иқтисодий фаол аҳоли, бандлиги (касби ва мутахассислиги) ва ишсизлиги, даромад олиш манбалари, ногиронлиги бўйича батафсил маълумот олинади.

Давлатда қанча одам, қандай ижтимоий ва иқтисодий аҳволдалиги, қаерда истиқомат қилаётганлиги, турмуш ва оилавий тарзи, иш фаолияти ва бошқалар тўғрисида реал маълумот олишга ёрдам беради.

2020 йилда аҳолини рўйхатдан ўтказиш дастурлари 50 дан ошиқ давлатларда ўтказилиши режалаштирилган эди.

Улар орасида кўп сонли аҳолига эга мамлакатлар – АҚШ, Хитой, Россия, Япония, Бразилия, Мексика бор. Қозоғистон, Қирғизистон, Тожикистон аҳолисининг умуммиллий рўйхатга олиш ишлари ҳам 2020 йилга белгиланган эди. Ўзбекистон ва Туркменистонда эса 2022 йилда ўтказиш режалаштирилган.

Бироқ, дунё бўйлаб кузатилаётган короновирус пандемияси таъсири остида, аҳолини рўйхатдан ўтказиш умуммиллий дастурини 2020 йилда ўтказишни режалаштирилган давлатлар ушбу дастур ижросини бошқа вақтга қолдиришига тўғри келмоқда.

Халқаро тажрибада, аҳолини рўйхатга олиш дастури давомида маълумотларни олиш ва саралаш ишларини замонавий технологиялар – электрон мосламалар ва Интернет тармоғи ёрдамида ўтказиш айна бугунги шароитда қўл келиши мумкин.

Масалан, Россия Федерацияси ҳукумати аҳолини рўйхатга олиш дастури доирасида фуқароларга мустақил равишда Gosuslugi.ru – Ягона давлат хизматлари портали орқали анкета тўлдириш имкониятини тақдим этмоқчи.

Шунингдек, муниципал ва давлат хизматларини кўрсатувчи кўп функционал марказлари орқали рўйхатдан ўтиш имконияти ҳам мавжуд бўлади.

Мамлакатимизда 2022 йилда ўтказиладиган аҳолини рўйхатга олиш тадбири анъанавий усулда, яъни рўйхатга олувчи шахслар томонидан ҳудудларда уйма-уй юрган ҳолда, юзма-юз суҳбат асосида, қоғоз шаклидаги рўйхатга олиш варақаларини тўлдириш орқали амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси Давлат статистика қўмитаси раиси Б.Бегаловнинг сўзларига кўра, интернет тармоғи орқали аҳолини рўйхатга олиш имконияти ҳам яратилади, аниқроғи, хоҳловчилар ўзлари уйларида ёки масофадан туриб, махсус дастур орқали саволнома варақаларини тўлдирган ҳолда рўйхатдан ўтишлари мумкин бўлади.

Бугунги кунда Ўзбекистонда аҳолини рўйхатга олишнинг энг муҳим усулларида бири бу – прописка институти ҳисобланади. Миграция – бу аҳолининг мамлакат доирасида бир жойдан бошқа жойга ёки бир мамлакатдан бошқа мамлакатга кўчиши бўлиб, ушбу жараёнда ҳуқуқий тартибга солишда паспорт тизими, хусусан унинг прописка институти муҳим аҳамият касб этади. Жумладан, ҳозирда паспорт тизимининг асосий вазифаларидан бири сифатида фуқароларни белгиланган тартибда давлат органлари томонидан ҳисобга олиш (ҳарбий ҳисоб, миграция жараёнлари статистик ҳисоби, маълум бир ҳудудда истиқомат қиладиган аҳолининг миқдори ва таркиби ҳисоби)нинг белгиланиши, миграция жараёнларини ҳуқуқий тартибга солишда унинг аҳамиятини очиқ беради.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ўрганиш натижалари аксарият МДХ давлатлари: Россия, Украина, Беларусь, Қозоғистонда илгари мавжуд бўлган “прописка” институти бекор қилиниб, ўрнига «регистрация» ёки ҳисобга олишнинг бошқа турлари (хайдовчилар, солиқ тўловчилар рўйхати) жорий этилганлигини кўрсатмоқда.

Бироқ мамлакатимизда мазкур институт ҳали ҳамон ўз аҳамиятини йўқотмаган. Аҳолини прописка институти ёрдаида рўйхатга олиш *биринчидан*, ишчи кучини мамлакат ҳудудида тенг тақсимлаш орқали давлат иқтисодиёти ва ишлаб чиқаришини самарали режалаштириш, *иккинчидан*, жамоат тартиби ва хавфсизлигини таъминлаш ҳамда жинойатчиликка қарши курашга ёрдам беради.

Ўзбекистон Республикаси фуқароларини Республика бўйлаб ҳаракатланишни ҳисобга олиш Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2011 йил 5 январдаги “Ўзбекистон Республикасида паспорт тизимини такомиллаштиришга доир қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида”ги фармони билан белгиланган[3].

Унга кўра фуқаролар республика бўйлаб доимий ёки вақтинча яшаш жойида рўйхатдан ўтишлари шарт. Вақтинча рўйхатдан ўтказиш шахснинг муайян яшаш

жойида бўлиш муддатида (3 кундан кўпроқ муддатга турадиган бўлса) амалга оширилади.

Ўзбекистон Республикаси ҳудуди доирасида бошқа жойга олти ойдан ортиқ муддатга борадиган фуқаролар аввалги яшаш жойидан рўйхатдан чиқишлари шарт, хизмат сафарига, таътилга, ўқишга ва даволанишга борадиган фуқаролар бундан мустасно.

Фуқарони рўйхатдан ўтказиш ва рўйхатдан чиқариш ички ишлар органи томонидан амалга оширилади. Меҳмонхоналар, даволаш муассасалари, санаторийлар ва дам олиш уйлариининг масъул ходимлари бу ерларга жойлашган, рўйхатдан ўтиши лозим бўлган шахслар бўйича анкета-аризаларни ҳисобга олиш учун бир сутка ичида ушбу муассасалар жойлашган ҳудуддаги манзил-маълумотнома бюросига жўнатишлари шарт.

Ички ишлар идоралари ҳар ойда камида бир марта ҳудудий статистика идораларига фуқароларнинг рўйхатдан ўтиши – рўйхатдан чиқиши ҳақида маълумотнома жўнатади.

Фуқаро яшаши мўлжалланаётган жойга доимий рўйхатдан ўтиши учун қуйидагиларни тақдим этади:

- белгиланган шаклдаги ариза;
- Ўзбекистон Республикаси фуқаросининг паспорти;
- туғилганлик ҳақида гувоҳнома (16 ёшга тўлмаган, ота-онасидан, васийларидан ёки ҳомийларидан алоҳида яшайдиган шахслар учун);
- турар жой ҳужжатлари;
- давлат божи тўланганлиги ҳақида квитанция.

Ҳали 16 ёшга тўлмаган ва ота-оналари (васийлари, ҳомийлари) билан бирга яшайдиган болаларни рўйхатдан ўтказиш туғилганлик тўғрисидаги гувоҳнома бўйича улар ҳақидаги маълумотларни уй дафтарларига (рўйхатдан ўтказиш карточкаларига) киритиш орқали амалга оширилади.

Чегара зонасида жойлашган аҳоли пунктларида рўйхатдан ўтказиш қонун ҳужжатларида белгиланган тартибда амалга оширилади.

Фуқаролар янги яшаш жойига келгандан сўнг уч иш куни мобайнида ҳужжатларини рўйхатдан ўтиш учун келган жойларидаги ички ишлар органларининг бўлинмаларига топширишлари шарт. Бир нечта уйга ёки хонадонга эга бўлган мулкдор улардан фақат биттасигагина доимий рўйхатдан ўтиши мумкин.

Белгиланган тартибда хорижга доимий яшаш учун чиқиб кетган, шунингдек вақтинча хорижда бўладиган фуқаролар Ўзбекистон Республикасининг хориждаги консуллик муассасаларида доимий ёки вақтинча консуллик рўйхатига олинадилар.

Хорижга доимий яшаш учун чиққан ва хорижга доимий яшаш учун чиқишларини белгиланган тартибда расмийлаштирган фуқаролар доимий консуллик рўйхатига олинадилар.

Хорижга хизмат сафарига, ўқиш, даволаниш ва шартнома бўйича ишлашга чиққан ва хорижга вақтинча чиқишларини белгиланган тартибда расмийлаштирган фуқаролар вақтинча консуллик рўйхатига олинадилар. Фуқаро ўзи бораётган мамлакатга қонуний тарзда ва олти ойдан ортиқ муддатга келган тақдирда, у вақтинча консуллик рўйхатига олинади.

Агар фуқаролар доимий яшаш, иш, ўқиш ёки хизмат сафари жойи ўзгариши муносабати билан олти ойдан ортиқ муддатга Ўзбекистон Республикасининг бошқа консуллик муассасасининг консуллик округи ҳудудига кўчиб ўтишса, илгари турган жойларидаги консуллик рўйхатидан (доимий, вақтинча) чиқишлари ва янги келган жойларида консуллик рўйхатига олинди.

Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида фуқароларни рўйхатга олишнинг ўзига хос тартиби мавжуд бўлиб, Ўзбекистон Республикасининг 2011 йил 14 сентябрдаги «Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида доимий прописка қилиниши лозим бўлган шахслар – Ўзбекистон Республикаси фуқаролари тоифаларининг рўйхати тўғрисида»ги қонуни тартибга солинган. Қонун талабларига асосан Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида қуйидаги 12 категориядаги шахслар доимий рўйхатдан ўтиш асосида яшаш ҳуқуқига эга.

Доимий прописка қилиш ички ишлар органлари томонидан амалга оширилади ҳамда жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва ҳуқуқбузарликнинг олдини олиш, шунингдек аҳоли миграциясини ҳисобга олиш мақсадида фуқаронинг Тошкент шаҳри ва Тошкент вилояти ҳудудининг муайян жойида яшаши фактини аниқлашни назарда тутди.

Доимий прописка фуқароларга доимий ижтимоий кафолат (меҳнат қилиш, мулкка эгалик қилиш, пенсия таъминоти, таълим олиш, тиббий хизматдан фойдаланиш) тақдим этади.

Ходимларини 11-банд асосида прописка қилиш учун илтимоснома киритиши мумкин бўлган давлат ҳокимияти органлари, давлат ва хўжалик бошқаруви органлари, республика аҳамиятига молик бошқа давлат ташкилотлари рўйхати Вазирлар Маҳкамаси томонидан тасдиқланган бўлиб, улар бугунги қуйидаги 64 тани ташкил этади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2012 йил 16 февралдаги 41-сон “Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида доимий прописка қилиниши лозим бўлган шахслар — Ўзбекистон Республикаси фуқаролари тоифаларининг рўйхати тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси Қонунини амалга ошириш чора-тадбирлари ҳақида”ги 41-сон қарорига мувофиқ, Ўзбекистон

Республикаси фуқаролари Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида турган жойи бўйича ҳисобдан ўтиш асосида вақтинчалик яшашлари мумкин[4].

Фуқароларни Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида ҳисобга олиш фуқарони доимий яшаш жойидан пропискадан чиқармасдан беш кундан олти ойгача муддатга (ўқиш учун таълим муассасасига келган шахслар учун — ўқиш даврига) амалга оширилади ҳамда бу Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятида турар жой сотиб олиш, шунингдек доимий ишга ва ижтимоий кафолатларга эга бўлиш учун асос ҳисобланмайди.

Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятига беш кундан ортиқ бўлмаган муддатга келган фуқаролар ҳисобга олинмайди.

Ҳисобга қўйилган фуқаро ҳисобга олиш муддатидан ортиқ бўлмаган даврда вақтинча ишга эга бўлиш ҳуқуқига эгадир.

Тошкент шаҳри ёки Тошкент вилоятидаги меҳмонхоналарга, даволаш муассасаларига, санаторийларга, дам олиш уйларига ва шунга ўхшаш бошқа муассасаларга келган фуқароларни ҳисобга олиш ушбу муассасаларнинг маъмурияти томонидан, улар келганларидан кейин уларнинг бу ерда бўлиш муддатидан ва келишининг даврийлигидан қатъи назар, шахсини тасдиқлайдиган ҳужжатлар асосида амалга оширилади.

Тошкент шаҳри ва Тошкент вилоятига келган фуқаролар келган кундан бошлаб беш кун муддатда ўзи вақтинча турган жойдаги туман (шаҳар) ички ишлар бошқармасининг (бўлимининг) миграция ва фуқароликни расмийлаштириш бўлимига (бўлимасига) тегишли ҳужжатларни тақдим этади.

Фойдаланилган адабиётлар рўйхати:

1. <https://aniq.uz/yangiliklar/aholini-ruyxatga-olish-nega-kerak;>
2. <https://lex.uz/docs/4766082>
3. <https://lex.uz/docs/1729272>
4. <https://lex.uz/docs/4672438>

ACADEMIC WRITING IN A DIGITAL SETTING

Gulieva Elnara Fakhretdinovna

*senior teacher of English at the chair of Lexicology and Stylistics of English,
Samarkand State Institute of Foreign Languages, Uzbekistan*

Abstract. Online education of writing encompasses a variety of activities, including email, websites, and synchronous and asynchronous conferencing. Electronic mail can be used to convey student texts to the professor or peer readers, host student journals, and sustain contact between lecturers and students as well as among students on a course. Websites associated with writing centers provide 24/7 access to writing manuals, style manuals, training materials, and occasionally, writing professionals' criticism. Conferencing systems, which let students submit their writings publicly and have public discussions with other students and the course speaker, are the most participatory kind of electronic communication.

Аннотация. Онлайн-обучение письму охватывает целый ряд мероприятий, от электронной почты на веб-сайты для синхронных и асинхронных конференций. Электронная почта может использоваться для ведения общения между преподавателями и студентами, а также между студентами на курсе, как место для студенческих журналов и как средство передачи студенческих текстов лектору или однокурсникам. Веб-сайты, связанные с письмом, предлагают круглосуточный доступ к руководствам по написанию, руководствам по стилю, материалы курса, а в некоторых случаях и отзывы специалистов по написанию. Системы конференцсвязи, которые позволяют студентам публично представлять свои работы и вести публичные обсуждения с другими студентами и докладчиком курса, являются наиболее активным видом электронного общения.

Key words: conferencing software, electronic conferencing, applications of technology, word processing, email, course websites, online writing labs, computer conferences, synchronous and asynchronous learning methods

Ключевые слова: программное обеспечение для конференций, электронные конференции, приложения технологий, обработка текстов, электронная почта, веб-сайты курсов, онлайн-лаборатории письма и компьютерные конференции, синхронные и асинхронные методы обучения

There is no denying that the digital era has had an impact on both schooling and daily life in general. The quick advancement of information and communication technology (ICT), the abundance of Web-based resources available to educational institutions, and the steadily rising technical proficiency of students are all examples of how this is altering how we teach and learn (Arna Peretz, 2005). According to Warschauer (2004), the changes in language teaching are most obvious in written communication, where ICT availability and proliferation have altered both native and

nonnative writers' reasons for writing, the written genres they use, as well as the characteristics of their audiences and authors. In essence, computer-mediated communication (CMC) has changed the genres we write in, how we share and receive information, how we educate and learn, and more (Barker 2002; Warschauer 2002; Warschauer 2004). According to Corich, Kinshuk, and Hunt (2004), the recognition of possible uses of CMC for educational purposes has been facilitated by the adaptability of e-learning and the rise of WEB enabled learning management systems. They concentrate their attention on the educational benefits of CMC technologies in general and of online discussion forums in particular, claiming that the latter foster student cooperation on assignments, increase communication among course participants, and develop higher-order thinking abilities (Corich, Kinshuk, and Hunt 2004).

Technology use as a teaching and learning tool is becoming more and more mandatory. The use of technology to help students take control of their academic writing is discussed in this article. Applications might be straightforward (like text processing) or complicated (such as running an entire course online using conferencing software).

Our goals in this article are to:

- give a general overview of the types of technology that can be used to improve student writing;
- look at how Internet-based resources can improve students' writing;
- look at how electronic conferencing can improve student writing;

The contribution of electronic conferencing to the writing process has a facilitative impact allowing for the quick flow of ideas, information, and resources amongst students as well as interactions between students from other campuses, as well as from various nations and cultures. Most likely, teachers and students are already extremely familiar with several applications of technology, such as word processing and email.

With word processing, you may revise your writing in great detail, and kids could find the grammar, spelling, and word count features helpful. However, students' working styles differ greatly. Some may utilize word processing solely for their final draft after working and revising on paper, while others may write straight on the computer screen. It may be advantageous to require pupils to work on a computer so they do not have to retype their work if you allow or ask them to alter written work in response to comments from you or their peers.

Students can quickly communicate with one another, professors, and exchange materials and ideas using electronic mail. At the moment, email is used for at least four different purposes: private communication, messaging conferencing systems, delivering homework to professors, and sending and receiving messages on the Internet.

Due to the fact that more and more students use email for both personal and academic communication, they may write more extensively and freely while utilizing electronic media. When lecturers start email correspondence with students, they may need to establish certain ground rules since some will send many emails and want a prompt response. Computing departments must be informed if students require unique typefaces or mathematical characters for their writing in order to determine how this might be handled.

So, what writing tools may be found online or set up there?

There are several methods to employ Internet-based materials, and there is a wide range of assistance available for students' authors online, such as course websites, online writing labs, and computer conferences.

Today, a lot of schools post information about their study plans and specific course details online. Due to their simplicity of updating, this reduces time and photocopying expenses. In addition to a writing style guide, advice on suitable academic writing for a course or topic area, sample model essays, and connections to online study resources or journals, some lecturers also include bibliographies, reading lists, and assignment summaries. Additionally, course websites can be designed to enable students to publish versions of their work for others to view and comment on being aware in advance whether the teacher and students have expertise in building and utilizing academic websites.

A conference is a collection of interconnected discussion forums, or "rooms" open to a specific audience and mediated via a computer conferencing system. Any higher educational establishment should have a core conferencing system with sub-conferences for each faculty or academic program, and each of those sub-conferences has further sub-conferences for specific courses. Other places on the system may be designated for people who are interested in a particular academic subject or for more casual conversation amongst students (with little professor participation).

Electronic conferencing can be utilized in many academic fields to replicate the in-person setting of the conventional organized tutorial or seminar. To help students productively exchange, analyze, and synthesize ideas, theories, and research results, the electronic conference is employed as a virtual setting. Either academic writing itself or the transmission of discipline information might be the goal of an electronic conference.

Computer conferencing may be used in one of two ways: synchronous communication, in which all of the students are online at once for a lesson, or asynchronous communication, in which they log on whenever it's convenient and read and answer to messages that have already been posted. As an example, many classes combine synchronous and asynchronous learning methods, conferences are always open for discussion, and some assignments may be spread out over a certain period of

time. An organized tutorial may be held on specific days, or an academic authority from another university may be asked to deliver a presentation and take questions online.

A conference's success depends on its layout and how it is presented to students. Salmon (2000) created a five-stage methodology for organizing student conferences and considering pertinent problems. If the student group is geographically distant, it may be necessary to introduce internet conferencing to students in a delicate manner.

Online writing laboratories provide a variety of services for writers and lecturers, including the ability for students to email writing specialists, the presence of conferencing systems in the majority, and access to writing resources on either the institution's website or through links to other websites. These writing materials may frequently be downloaded (moved on your personal computer) and utilized with students directly, or they can be customized for your unique needs. OWLs also offer in-depth instructions on how to write, as well as examples of academic and other writing styles as well as instructions on grammar, spelling, and punctuation.

On the internet, there are instructions for drafting emails and acceptable conduct (netiquette). These examples are helpful for authors who lack confidence or experience, as well as for students who are learning English as a second language and may need to get familiar with new academic practices. Students and instructors who are enrolled at the host university are only permitted access to certain portions of an OWL (C. Coffin et al. (2003))

Figure 1 explains the distinction between passive and active voice usage to students covering everything from essay format to grammar in relation to student writing.

<p>Using the active voice</p> <p>The bulk of your sentences should be written in active voice rather than passive in the majority of non-scientific writing settings. Even in scientific writing, using the passive voice excessively or in lengthy, complex phrases might make readers uninterested or confused. The active voice tends to be crisper and more direct than the passive voice, however, this isn't always the case.</p>	
<p>Passive Voice Sentences</p> <p>This historical ensemble <i>is visited</i> by millions of tourists every year.</p> <p>That room <i>was not slept in</i>.</p>	<p>Active Voice Sentences</p> <p>Millions of tourists <i>visit</i> this historical ensemble every year.</p> <p>Nobody <i>slept</i> in that room.</p>

Students have been instructed by the teacher to complete their home assignment.	Teacher <i>has instructed</i> her students to complete their home assignment.
--	---

Assessing online information

Search engines on the internet may be used to find subject-specific resources like online journal articles on academic subjects and a multitude of other resources helpful to instructors and students looking for essay ideas (like encyclopedias and discussion forums).

The useful guides on utilizing the Internet for research can be found at <http://www.erin.utoronto.ca/w3lib/pub/evaluate/webevalu.htm>. Online tutorials may be used by Internet newbies to learn how to discover information efficiently. For an example, see the University of California at Berkeley's Teaching Library at <http://www.lib.berkeley.edu/Guides/Internet/FindInfo.html>.

Students must learn to evaluate the material they obtain online, asking questions like: where did it come from, what status does it have, who is the author, and why did he/she write it?

C. Coffin et al. (2003) suggest the following figure for evaluating websites.

Figure 2. Evaluating websites

Checklist for evaluating websites

Authority

- *Who/what organisation* is responsible for this site?

Look for a header or footer that indicates organizational affiliation.

Look for a link to the home page of the website where the document lives.

- Can you find *author’s qualifications on the subject*?

Look for ‘About the author/About us’ links on the page.

- Can you *verify information* (another source, address, phone number in addition to email address)?

Look at domain of the URL.⁷ Example: .gov in the URL means it’s a government site.

Look for name, address, phone number in addition to email address.

Look in another source, e.g. phone book, encyclopedia, or reference book.

Purpose

- What is the *purpose* of the page? *To inform? Persuade? Sell? Entertain?*

Look for ‘About us/Mission/Purpose’ links on the page itself.

Go to the home page of the site (use a link if possible, or back up in the URL) and look for ‘About us/Mission/Purpose’ links there.

- Any potential for *bias, especially if site is trying to provide information as well as sell something*?

Look at content to see if it is just an ‘infomercial’.

Are ads *distinct from informational content*?

Students may master the art of incorporating material from the Internet into their writing by being provided with some instruction and practice utilizing them to improve their comprehension and management of academic writing.

According to C. Coffin et al. (2003), electronic conferencing necessitates instructors and students using the written word as the primary means of communication rather than speaking, unlike face-to-face tutorials and seminars. This type of written discussion may not be as formal as other academic writing styles, but it is still an essential tool for learning to communicate abstract concepts and share opinions on subject-specific information. Due to this fact, it is important to think about the nature of these interactions, their purpose, and how they compare to more conventional, independently created academic text kinds.

In electronic conferencing, writing is employed differently than in face-to-face settings depending on the goal, subject, and relationship of the parties involved. For instance, discussions in virtual cafés, coffee shops, and other informal sub-conferences, where the relationship between peers is typically equal, are more likely than more formal organized conferences to replicate the spoken styles of face-to-face communication. There are frequently fewer complete sentences, less emphasis on punctuation, and a high tolerance for typographical and spelling errors as a result of this informality.

The levels of formality and informality in writing also change depending on where in the teaching and learning process you are. For instance, professors usually spend time educating students on the nature of electronic conferencing during the introduction phases of organized electronic conferencing. At this time, creating a feeling of community inside a virtual environment is another typical goal.

Figure 3 (C. Coffin, M. J. Curry, et al. (2003)) presents some typical methods for creating a feeling of community, following remarks on the implications for writing style.

Figure 3. Strategies for creating an online community

Strategies for creating an online community

- Lecturers and students write a short introductory message covering work, leisure activities, or academic interests.
- Students are divided into pairs or small groups and interview each other (using email or sub-conferences) to find out each other’s hopes and fears about the course and/or the role of electronic conferencing.
- Lecturers send a message suggesting a set of simple ground rules for developing and maintaining manageable and effective online communication.

Each student has to agree or disagree with the message and suggest any additional ground rules that they think would contribute to constructive interaction, e.g. acknowledging previous contributions before adding their own messages or using threads to develop a particular line of thought.

- Lecturers solicit ground rules from students rather than proposing them.

- Lecturers use ground rules to make explicit protocols and conventions of electronic conferencing as a means of highlighting the rather different purposes and styles of online writing compared to more formal writing tasks.
- Lecturers provide models of more and less formal writing from electronic conferencing and ask students to compare the register of these forms of writing with target text types (such as a case study or argument essay) in their discipline area.

The guidelines in Figure 3 might be distributed to students as a handout or by email, and they could be asked which ones would promote more fruitful interaction and learning in their unique situation starting their conversations using the ICR program and making their involvement in online discussion more meaningful and pertinent to them. Finally, a talkative, approachable tone at the beginning of a conference is more likely to persuade students to feel like they are a member of a social group rather than merely an academic one. Students are, therefore, more inclined to offer spontaneous comments not requiring much time and analysis and thinking than do knowledge exchanges that are more closely tied to academics.

LIST OF USED LITERATURE

1. Arna Peretz Teaching Scientific/Academic Writing in the Digital Age. Ben-Gurion University of the Negev, Beer-Sheva, Israel, 2005
2. Barker, P. "On Being an Online Tutor", *Innovations in Education and Teaching International*, Vol 39, No.1 2002
3. Caroline Coffin, Mary Jane Curry, Sharon Goodman, Ann Hewings, Theresa M. Lillis and Joan Swann Teaching Academic Writing: A Toolkit for Higher Education, 2003
4. Corich, S., Kinshuk, and Hunt, L.M "Assessing Discussion Forum Participation: In Search of Quality", *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, [online] http://www.itdl.org/Journal/Dec_04/index.htm 2004
5. Salmon, G. *E-Moderating*, London: Kogan Page, 2000
6. Warschauer, M "Online communication" in *The Cambridge guide to teaching English to speakers of other languages*, R. Carter and D. Nunan (Eds), CUP, Cambridge. 2001
7. Warschauer, M. "Networking into academic discourse", *Journal of English for Academic Purposes*, Vol 1, No.1. 2002
8. Warschauer, M. "Technology and writing" in *Handbook of English Language Teaching*, C. Davison and J. Cummins (Eds.), Kluwer, Dordrecht, Netherlands (forthcoming June 2005, ISBN 1402013329), [online], <http://www.gse.uci.edu/markw> 2004
9. <http://corax.cwrl.utexas.edu/cac/>
10. <http://www.jisc.ac.uk/mle/plagiarism/>
11. <http://gsep.pepperdine.edu/~jolt/about.html>
12. <http://www-jime.open.ac.uk/>

ABDURAUF FITRAT ASARLARIDA BADAN TARBIYASI MASALASI

Jonibekova Dilnoza Mamirjanovna

Guliston shahar 2-umumta'lim maktabi

Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi.

Ismoilov Boymurod Shuxrat o'g'li

Guliston shahar 2-umumta'lim maktabi

Jismoniy tarbiya fani o'qituvchisi.

E-mail: dilnozamamirova933@gmail.com

Annotatsiya: Maqolada Jadid mutafakkirlaridan biri bo'lgan Abdurauf Fitratning keng jamoatchilikka ma'lum bo'lgan asarlarida va keying qilinayotgan ilmiy izlanishlarda ma'lum bo'layotgan badan tarbiyasi, inson jismining tarbiyasi, bolalarning jismoniy tarbiyasi haqidagi fikirlari yoritib berilgan.

Kalit so'zlar: Tarbiya, tobe, asir, qul, zaif, jism tarbiyasi, xorlik, salomatlik, sport, chidamlilik.

ПРОБЛЕМА ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ В ТВОРЧЕСТВЕ
АБДУРАУФА ФИТРАТА

Аннотация: В статье широко пропагандируются идеи Абдурауфа Фитрата, одного из мыслителей джадидов, о физическом воспитании детей, которые становятся известны широкой публике в его работах и в последующих научных исследованиях.

Ключевые слова: Воспитание, подчинение, пленник, раб, слабый, физкультура, унижение, здоровье, спорт, выносливость.

THE ISSUE OF PHYSICAL EDUCATION IN THE WORKS OF ABDURAUF
FITRAT

Annotation: The article promotes the views of Abdurauf Fitrat, one of the Jadid thinkers, on the issues of human education, human body education, and physical education of children, which are known in the works of the general public and in subsequent scientific research.

Keywords: Education, slave, captive, slave, weak, physical education, humiliation, health, sports, endurance.

KIRISH

O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh.M.Mirziyoev O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag'ishlangan tantanali

marosimdagi ma’ruzasida, “Abdurauf Fitratning: “Xalqning aniq maqsad sari harakat qilishi, davlatmand bo’lishi, baxtli bo’lib izzat-hurmat topishi, jahongir bo’lishi yoki zaif bo’lib xorlikkka tushishi, baxtsizlik yukini tortishi, e’tibordan qolib, o’zgalarga tobe va qul, asir bo’lishi ularning o’z ota-onalaridan bolalikda olgan tarbiyalariga bog’liq”, - degan fikrlariga har birimiz, ayniqsa, endi hayotga kirib kelayotgan o’g’il-qizlarimiz amal qilishlarini men juda istar edim”, – degan edi.[1.7]

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYASI

Tadqiq qilinayotgan masala bo’yicha jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri bo’lgan Abdurauf Fitrat o’zining bir qancha chop ettirilgan ishlarida o’z fikir va muloxazalarini bildirgan. Xususan uning Cho’lpon nomidagi nashriyot matbaa uyi tomonidan 2013 yilda nashr etilgan “Oila yoki oila boshqarish tartiblari”[2:5] nomli kitobida tarbiya haqidagi qadimiy fanlar asosida uni uch shaklda: badan tarbiya, aqliy va axloqiy tarbiya deb anglatgan. Biroq ularni bir-biridan ajratib ham bo’lmaydi. Ular o’zaro shunday bog’liqdirki, biriga ziyon yetsa, boshqalarida ham nuqson paydo bo’ladi. Biriga foyda yetsa, boshqalari ham undan bahramand bo’ladi deb yoritadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Bu bejiz emas. Chunki, jadidchilik harakatining yetakchilaridan biri Abdurauf Fitrat o’zining ma’rifiy qarashlarida Vatan, xalq, millat erkinligi, xalq farovonligi to’g’risidagi orzularini, ta’lim-tarbiya haqidagi fikrlarini bayon etgan. Manbalarga ko’ra undan 260 bosma taboqdan ziyod ilmiy meros qoldi. Bu asarlar adabiyotshunoslik, etika, estetika, musiqa, shaxmat, melioratsiya, geodeziya kabi bilim sohalariga bag’ishlangan bo’lib, ular Fitratning qomusiy tafakkur va aql egasi bo’lganligidan darak beradi.[2.428] Aniqrog’i, uning “Munozara”, “Hind sayyohi bayonoti”, “Rahbari najot” kabi asarlari badiiy, diniy, ijtimoiy-siyosiy, ma’rifiy va axloqiy ruhdagi asarlar hisoblanadi. Fitrat o’zbek olimlaridan birinchi bo’lib, professor unvoniga sazovor bo’lgan. U Britaniya entsiklopediyasida o’zbek faylasuf olimi sifatida qayd etilgan birinchi adibdir.

Fitrat barkamol avlod tarbiyasi, uning aqliy, axloqiy, ma’naviy, jismoniy bag’rikenglikka erishishiga bog’liqligi borasida qimmatli fikrlarini qoldirgan.

Abdurauf Fitratning ilmiy merosi adabiyotshunos, tilshunos, tarixchi, faylasuf, pedagog olimlar tomonidan muayyan darajada o’rganilgan. Jumladan, adabiyotshunos olim H.Boltaboev ma’rifatparvarning hayoti va ijodi, xorijda o’rganilganlik holati, ma’rifiy g’oyalarini imkon darajasida o’rgangan. Jadidchilik harakatini yetarli darajada o’rgangan olimlardan B.Qosimov Fitratning hayoti va ijodini o’rgangan, ayrim asarlarini tahlil qilgan.

Faylasuf olim B.Ergashevning ilmiy-tadqiqot ishlarida Fitratning “Yosh buxoroliklar” safidagi faoliyati, uning siyosiy qarashlarini o’rgangan.

Tadqiqotchi M.Qurbonova tadqiqot ishlarida “Fitratning tilshunoslik merosi”, til qoidalari, imlo masalalariga oid muammolarini o’rgangan. Tadqiqotchi

Sh.G‘oibovanning nomzodlik dissertatsiyasida Fitratning falsafiy qarashlarini hamda millatparvarlik va ma‘rifatparvarlik g‘oyalarini tahlil qilgan.

Pedagog olimi D.Axatova “Abdurauf Fitratning ma‘rifiy-pedagogik qarashlari” mavzusidagi tadqiqot ishida ma‘rifatparvarning pedagogik g‘oyalari va uni ahamiyatini batafsil yoritgan.[3.88] Muallifning ta‘kidlashicha, Fitrat “Rahbari najot” asarining “Bola tarbiyasi masalalari” bobida bolalarga turli tarbiya berish va ularni amalga oshirish to‘g‘risida o‘z fikr-mulohazalarini bayon qilgan. Aniqrog‘i, dunyo kurash maydoniga o‘xshaydi. Bu kurashda g‘olib chiqish uchun uch o‘lchov quroliga ega bo‘lish kerak: 1. Salomatlik. 2. Sog‘lom fikr. 3. Axloqiy sano. Bu uchta qurol uchun tarbiya orqali, ya‘ni 1. Jismoniy tarbiya (salomatlik). 2. Aqliy tarbiya (fikr tarbiyasi). 3. Axloqiy tarbiya orqali shakllantiriladi. Har bir kishi uch quroldan birisiz maydonga kirsa, albatta, mag‘lub bo‘lishi tabiiydir. Shu bois, uch tarbiyani doimo birgalikda olib borish lozimligi uqtiriladi.

Abdurauf Fitratning ma‘rifiy qarashlarida shaxsning shakllanishida jismoniy tarbiyaning o‘rniga alohida e‘tibor qaratilgan. Uning fikricha, inson uzoq yashashi va baxtli hayot kechirishi uchun butun a‘zosi salomat va quvvatga ega bo‘lishi lozim. Bola jismonan sog‘lom bo‘lsa, uning ilm o‘rganishi va o‘qishi ham oson kechadi. Fitrat jismoniy tarbiya to‘g‘risidagi qarashlarida quyidagilarni asoslab bergan:

- Bola tarbiyasini u tug‘ilmasdan burun ona qornidayoq boshlashni zaruriyatini;
- Bolaning jismonan sog‘lom bo‘lishida to‘g‘ri ovqatlanish va toza havoda bo‘lishining ahamiyatini;
- Turli harakatli o‘yinlar va jismoniy mashqlarning jismoniy tarbiyadagi ahamiyatini;
- Harakatli o‘yinlarning bola aql-farosati va ilmining rivojlanishiga ta‘siri;
- Harakatli o‘yinlarning bola axloqiy tarbiyasiga ta‘siri;
- Tozalik va pokizalik (shaxsiy gigiena qoidalariga amal qilish)ning jismoniy tarbiyadagi ahamiyati;
- Salomatlik uchun kurash dinning ham talabi ekanligi;

XULOSA

Bugungi kunning asosiy vazifalaridan biri ma‘rifatparvarning jismoniy tarbiya to‘g‘risidagi ushbu g‘oyalarini ta‘lim tizimida oqilona foydalanishdan iborat. Shu bois. Jismoniy tarbiya va sport bo‘yicha mutaxassislarni qayta tayyorlash va malakasini oshirish kurslarida o‘qitilayotgan “Umumkasbiy tayyorgarlik” blokidagi “Trenero‘qituvchining professional kompetentligi va mahorati”, “Sport ta‘limida innovatsion pedagogik texnologiyalar”, “Bolalarda morfofunktsional o‘zgarishlar”, “Bolalar psixologiyasi” kabi o‘quv modullarida Fitratning jismoniy tarbiya to‘g‘risidagi fikr-

mulohazalaridan foydalanish imkoniyatlari yetarli. Bu esa professor-o‘qituvchidan yetarli bilim, tajriba va kreativlikni talab qiladi.[4:66]

Shuningdek, Fitratning ma’rifatparvarlik g‘oyalarini yetarlicha o‘rganish uchun ommaviy axborot vositalarining imkoniyatlaridan oqilona foydalanish;

→ Pedagog va psixolog olimlar tomonidan ma’rifatparvarning g‘oyalari asosida dars ishlanmalari, o‘quv uslubiy qo‘llanmalar va uslubiy tavsiyalar tayyorlanishi lozim;

→ Abdurauf Fitratning ma’rifiy qarashlariga bag‘ishlangan ilmiy-amaliy konferentsiyalarni o‘tkazish maqsadga muvofiq bo‘ladi.

Bu esa barkamol avlodni tarbiyalashdek davlat buyurtmasining bajarilishiga xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Mirziyoev Sh.M O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi qabul qilinganligining 24 yilligiga bag‘ishlangan tantanali marosimdagi ma’ruzasi.
2. Oila yoki oila boshqarish tartiblari / A. Fitrat; tarjimon va izohlar muallifi - Toshkent: Cho‘lpon nomidagi NMIU, 2013 - 144 b.
3. Falsafa qomusiy lug‘ati (tuzuvchi va ma’sul muharrir Q.Nazarov) –T.: Sharq, 2004-y, 496 b.
4. Axatova D.A. Abdurauf Fitratning ma’rifiy-pedagogik qarashlari. 13.00.01 pedagogika nazariyasi va tarixi. Ped.fan.nomz ilmiy darajasini olish uchun diss,-T, 1998 y.
5. Zunnunov A va boshqalar. Pedagogika tarixi. -T.: Sharq, 2002 y, 192 b.

МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ

Уракова Елена Игоревна

Учитель начальных классов

Школа №328 Мирабадский район

Город Ташкент

Аннотация. В статье дана характеристика дидактической игры, представлены особенности применения данного метода обучения в работе педагога с младшими школьниками. Описаны этапы проведения дидактических игр, а также профессиональные качества педагога, необходимые для внедрения метода в педагогическую практику.

Ключевые слова: дидактическая игра, младшие школьники, педагог, метод активного обучения.

Переход на этап младшего школьного возраста связан с решительными изменениями в его деятельности, общении, отношениях с другими людьми. Ведущей деятельностью становится учение, изменяется уклад жизни, появляются новые обязанности, новыми становятся отношения ребёнка с окружающими. Новая социальная ситуация вводит ребёнка в строго нормированный мир отношений и требует от него строгой организованной произвольности, ответственной за дисциплину, за развитие исполнительских действий, связанных с обретением навыков учебной деятельности, а также за умственное развитие. Младший школьник находится на этапе активного включения в учебную деятельность, поэтому так важно в этот момент усилить его познавательный интерес. Любознательность ребёнка постоянно направлена на познание окружающего мира и построение своей картины этого мира. Ребёнок, играя, экспериментирует, пытается установить причинно-следственные связи и зависимости. Младший школьный возраст имеет свои особенности. Это, как определил Н.С. Лейтес «период впитывания, накопления знаний, период усвоения по преимуществу. Успешному выполнению этой важной функции благоприятствуют характерные особенности детей этого возраста: доверчивое подчинение авторитету, повышенная восприимчивость, внимательность, наивноигровое отношение ко многому из того, с чем они сталкиваются». А так как обучение в форме дидактической игры основано на стремлении ребёнка войти в воображаемую ситуацию и действовать по ее законам, то оно отвечает возрастным особенностям младшего школьника. Особенно широко дидактические игры используются на уроках при обучении детей младшего

школьного возраста, поскольку ведущей деятельностью детей до поступления была игра, а с поступлением в школу происходит постепенная смена ведущей деятельности на учебную. Необходимо также отметить, что в условиях применения дидактических игр переход от одной ведущей деятельности к другой происходит менее болезненно, так как игровые формы обучения вызывают большой интерес у детей. Проведение дидактических игр включает несколько этапов. 1. Ознакомление детей с содержанием игры, использование в ней дидактического материала (показ предметов, картинок, краткая беседа, в ходе которой уточняются знания и представления детей). 2. Объяснение хода и правил игры, при этом четкое выполнение этих правил. 3. Непосредственные игровые действия. 4. Определение роли взрослого в игре, его участие в качестве играющего, болельщика или арбитра. 5. Подведение и анализ итогов игры. Для младшего школьного возраста учение – новое и непривычное дело. Поэтому при знакомстве со школьной жизнью игра способствует снятию барьера между «внешним миром знания» и психикой ребёнка. Игровое действие позволяет осваивать то, что заранее вызывает у младшего школьника страх неизвестности, постоянно внушаемое уважение к премудростям школьной жизни, что мешает свободному освоению знаний. Основным типом дидактических игр, используемых при начальных этапах, являются игры, формирующие устойчивый интерес к учению и снимающие напряжённость, которое возникает в период адаптации ребёнка к школьному режиму. Психолого-педагогические особенности проведения дидактических игр с детьми младшего школьного возраста. 1. Во время игры учитель должен создавать в классе атмосферу доверия, уверенности обучающихся в собственных силах и достижимости поставленных целей. Залогом этого является доброжелательность, тактичность учителя, поощрение и одобрение действий обучающихся. 2. Любая игра, предлагаемая учителем, должна быть хорошо продумана и подготовлена. Нельзя для упрощения игры отказываться от наглядности, если она требуется. 3. Учитель должен быть очень внимательным к тому, насколько обучающиеся подготовлены к игре, особенно к творческим играм, где им представляется большая самостоятельность. 4. Следует обратить внимание на состав команд для игры. Они подбираются так, чтобы в каждой были участники разного уровня и при этом, был свой лидер. В процессе проведения дидактических игр учитель должен постепенно воспитывать ведущих из числа лидеров или предлагать роль ведущего поочередно разным обучающимся. Обучающийся начальной школы мыслит наглядно-образно, поэтому необходимо при применении дидактических игр использовать наглядность: карточки, видео, игрушки. В игре детям следует предоставлять большую самостоятельность, в то же время на них нельзя возлагать и большую ответственность. Важно, чтобы ребята сами следили за

выполнением правил, чтобы каждый участник игры чувствовал ответственность перед коллективом. Дидактическая игра – явление сложное, но в ней отчетливо обнаруживается структура, то есть основные элементы, характеризующие игру как форму обучения и игровую деятельность одновременно. Значение игры не ограничивается тем, что у ребенка возникают новые по своему содержанию мотивы деятельности и связанные с ними задачи. Существенно важным является то, что в игре возникает новая психологическая форма мотивов. По результатам психологических исследований можно выделить следующие профессионально важные качества учителя в отношении игровой деятельности детей: – умение наблюдать игру, анализировать её, оценивать уровень развития игровой деятельности; планировать приемы, направленные на её развитие; – обогащать впечатления детей с целью развития их игр; – обращать внимание детей на такие впечатления их жизни, которые могут послужить сюжетом хорошей игры; – уметь организовывать начало игры; – широко использовать косвенные методы руководства игрой, активизирующие психические процессы ребенка, его опыт, проблемные игровые ситуации (вопросы, советы, напоминания) и др.; – создавать благоприятные условия для перехода игры на более высокий уровень; – уметь самому включаться в игру на главных или второстепенных ролях, устанавливать игровые отношения с детьми; – уметь обучать игре прямыми способами (показ, объяснения); – регулировать взаимоотношения, разрешать конфликты, возникающие в процессе игры, давать яркие игровые роли детям с низким социометрическим статусом, включать в игровую деятельность застенчивых, неуверенных, малоактивных детей; – предлагать с целью развития игры новые роли, игровые ситуации, игровые действия; – учить детей обсуждать игру и оценить её. Сложность руководства игрой связана с тем, что она является свободной деятельностью детей. Важно сохранить эту свободу и непринужденность. Продуктивное общение учителя с детьми в условия игры возникает чаще всего в случае принятия взрослым на себя одной из ролей, обращение к детям через свою роль. Дидактические игры кратковременны и обычно занимают 10-20 минут. Важно, чтобы всё это время не снижалась умственная активность играющих, не падал интерес к поставленной задаче. Особенно важно следить за этим в коллективных играх. Нельзя допустить, чтобы решением задачи был занят один ребёнок, а другие бездействовали: при таком развороте событий обучающиеся быстро утомляются от пассивного ожидания и теряют нить урока. Дидактическая игра – отличный способ проявления индивидуального подхода. У учителя появляется возможность обратить внимание при выборе задания на индивидуальные особенности каждого ребёнка: одному дать задание надо легче, другому – труднее, одному стоит задать наводящий вопрос, а от другого потребовать вполне самостоятельного решения.

У учителя появляется возможность создать такие условия, в которых ребенок сможет впервые попробовать ту или иную деятельность, а иногда проявить свои таланты. Учителю важно подмечать в процессе проведения дидактических игр задатки и интересы каждого ребенка в классе, применяя полученные результаты в своей дальнейшей учебной и воспитательной работе. Стоит отметить, что приучать детей к тому, чтобы на каждом уроке они ждали новых игр или сказочных героев, не следует, так как в будущем им предстоит переход к более классическим методам обучения. Необходим последовательный переход от уроков, насыщенных игровыми ситуациями, к урокам, где игра является лишь небольшим элементом. Однако учителю при организации дидактической игры каждого вида необходимо помнить об общей схеме развития педагогического процесса (наличие обязательных смысловых компонентов: мотивационного, целевого, контрольно-коррекционного, диагностического и др.). Кроме того, нужно помнить, что результативность дидактических игр, как отмечает Т.П. Сальникова, зависит от: – систематического использования и целенаправленного построения игровых программ; – сочетания их с обычными упражнениями. Поэтому применение дидактических игр на уроках должно быть подчинено определенной логике и выстроено в систему. Также в независимости от вида используемой дидактической игры ее применение на уроке в начальной школе позволяет делать следующее: 1. Формировать мотивацию на обучение. 2. Оценивать изначальный уровень подготовленности обучающихся. 3. Определять степень владения материалом и умение переводить его из пассивного состояния (знания) в активное – выполнение практических действий. 4. Получать обучающимся собственный опыт учебно-игровой деятельности, отработать имеющиеся и новые умения. 5. Развивать умение анализировать, прогнозировать, делать выводы. Из понимания значения познавательных игр вытекают следующие требования к ним: Каждая игра должна давать упражнения, полезные для умственного развития детей и их воспитания. В игре обязательно наличие увлекательной задачи, решение которой требует умственного усилия, преодоления некоторых трудностей. А.С. Макаренко отмечал: «Игра без усилия, игра без активной деятельности – плохая игра». Дидактизм в игре должен сочетаться с занимательностью, шуткой, юмором. Увлечение игрой мобилизует умственную деятельность, облегчает выполнение задачи. Таким образом, игра направлена на развитие обще-учебных умений и навыков; психического развития и самореализации состояния. Игра способствует созданию хорошего психологического климата в коллективе, преодолению личностных комплексов; нерешительности, застенчивости. Не менее важным является то, что игра является упражнением по формированию самостоятельности, инициативности, коммуникативного общения, она создает равные условия в деятельности,

речевом партнерстве, разрушает барьер между учителем и обучающимся. Проведенный анализ позволяет сделать вывод о том, что дидактическая игра – необходимый элемент в процессе обучения младших школьников. Дидактическая игра помогает учителю сделать процесс обучения более разнообразным и интересным для учеников. Ведь игра способна разрешить некоторые проблемы школьного преподавания, такие как: однообразие процесса обучения и не заинтересованность обучения для ребенка. Ее применение позволяет учитывать возрастные особенности младших школьников.

Литература:

1. Бермус А.Г. Практическая педагогика: учебное пособие. – М.: Юрайт, 2020. – 128 с.
2. Образцов П.И. Основы профессиональной дидактики: учебное пособие для вузов / П.И. Образцов. – 2-е изд., испр. и доп. – Москва: Издательство Юрайт, 2021. – 230 с. – (Высшее образование). – ISBN 978-5-534-07767-4.
3. Пономарев П.А. Основы психологии и педагогики / П.А. Пономарев. – М.: Феникс, 2018.
4. Шерешик Н.Н. Психологические механизмы игры и особенности их функционирования в дидактических играх / Н.Н. Шерешик // Актуальные проблемы гуманитарных и естественных наук. – 2017. – № 5-2. – С. 111-114
5. Ситаров В.А. Теория обучения. Теория и практика: учебник для бакалавров. – Москва: Издательство Юрайт, 2019. – 447 с. – ISBN 978-5-9916-3059-7.

TISH FLYUOROZINI KELTIRIB CHIQUARUVCHI OMILLAR

Xolmo‘minov Nurali Nafas o‘g‘li

Samarqand Davlat Tibbiyot Universiteti

Stomatologiya yo‘nalishlar bo‘yicha

2-kurs magistranti

Annotatsiya: Ushbu maqolada tish flyuorozining kelib chiqishi hamda uning shakllari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tish, emal qavat, karies, flyuoroz, ftorapatit.

Ichimlik suvi yoki oziq ovqat orqali ortiqcha miqdorda ftorni iste'mol qilish, flyuoroz deb ataladigan emal nuqsonlariga olib kelishi mumkin. Ko'pgina mualliflar flyuorozning patogenezini

ftoridlar miqdori ko'pligi bilan bog'lashadi, ftor strukturaviy oqsillar va fermentlar bilan bevosita ta'sir o'tkazishi mumkin va bu albatta oqsillar, aminokislotalar metabolizmga salbiy ta'sir qiladi. Ftoridlarni uzoq muddat ortiqcha miqdorda qabul qilish fosfataza faolligini oshirib, emalning minerallashuv jarayoniga ta'sir qiladi.

Bu yorug'likni aks ettirishni o'zgartiradigan va oq, bo'rli joylarning ko'rinishini yaratadigan hipomineralizatsiyalangan emalning shakllanishiga olib keladi. Tish florozi bilan bog'liq muammolarning aksariyati estetikdir, ayniqsa oldingi tishlar ta'sirlanganda. Tish flyuorozining og'irligi dozaga bog'liq bo'lib, tish rivojlanishining muhim davrlarida ftoridni ko'proq iste'mol qilish yanada og'ir flyuorozni keltirib chiqaradi. Qizig'i shundaki, ftoridni bir xil darajada iste'mol qiladigan odamlar turli darajadagi tish florozini ko'rsatishi mumkin, bu genetik ta'sirni ko'rsatadi. Ta'sirlangan tishlar kariyesga chidamli bo'lib, o'zgargan tish strukturasi sariqdan to'q jigarranggacha rang o'zgarishi zonalariga ega bo'lishi mumkin bo'lgan porlashsiz oq shaffof emal zonolari sifatida ko'rinadi. Ilgari, o'rtacha va og'ir darajadagi emal florozi joylari mottled emal deb nomlangan. Haqiqiy emal gipoplaziyasi kamdan-kam uchraydi, lekin chuqur, tartibsiz va jigarrang chuqurchalar shaklida paydo bo'lishi mumkin. Boshqa omillar emal shikastlanishining shunga o'xshash shakliga olib kelishi mumkinligi sababli, aniq tashxis nuqsonlarning ikki tomonlama nosimmetrik taqsimlanishini talab qiladi, bundan tashqari, emal yoki boshqa to'qimalarda ftoridning haddan tashqari ko'p iste'mol qilinishi yoki ftorid darajasining ko'tarilishi haqida dalillar topilishi kerak. Dastlab, ftoridning kariesni kamaytirish qobiliyati uning rivojlanayotgan emalga qo'shilishi bilan ikkinchi darajali deb hisoblangan, natijada kuchliroq va kislotaga chidamli florapatit kristalli paydo bo'ladi. Ko'pgina tadqiqotchilar hozirda ftoridning

posteruptiv ta'siri ustun ekanligi va tish/bakterial biofilm interfeysida sodir bo'ladigan demineralizatsiya va remineralizatsiya jarayonini o'zgartirish orqali kariesni nazorat qilishiga rozi. Shunga qaramay, florlangan suv muhim dolzarb manba bo'lib qolmoqda.

Ftorid ko'plab stomatologik mahsulotlar, oziq-ovqat va ichimliklar tarkibida mavjud bo'lsa ham, tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, suv floridlanishini to'xtatish tish kariesining taxminan 18% ga oshishi bilan bog'liq. Optimal florlangan suvni iste'mol qilish, odatda yumshoq darajada o'zgargan emalning past chastotasi bilan bog'liq. Biroq, so'nggi yillarda tish florozi tarqalishining ortishi qayd etildi. AQSh Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari ma'lumotlariga ko'ra, 1986 yildan 1987 yilgacha o'smirlarning 22,6 foizi ma'lum darajada flüorozni namoyon qilgan, 1999 yildan 2004 yilgacha shunga o'xshash guruh 40,7 foizni tashkil etgan. Suvni florlash odatda 0,7 dan 1,2 ppm gacha bo'lgan konsentratsiyaga qaratilgan. Issiq iqlim sharoitida tavsiya etilgan konsentratsiya suvning ko'proq iste'mol qilinishi tufayli 0,7 ppm ni tashkil qiladi, ko'proq mo'tadil iqlimi bo'lgan hududlarda esa 1 ppm konsentratsiyadan foydalaniladi. 2011 yilda AQSh Sog'liqni saqlash va inson xizmatlari departamenti ftoridning milliy standartlashtirilgan darajasini 0,7 ppm ni tavsiya qildi.[1]

Tish florozi - bu tish emalining ko'rinishini o'zgartirishga olib keladigan holat. 8 yosh va undan kichik yoshdagi bolalar tishlari paydo bo'lgan davrda muntazam ravishda ftorid iste'mol qilganda paydo bo'lishi mumkin. Qo'shma Shtatlardagi aksariyat tish florozi juda yumshoq yoki yengil bo'lib, tish yuzasida oq dog'lar sifatida namoyon bo'ladi, ular deyarli sezilmaydi va tish funksiyasiga ta'sir qilmaydi. Tish florozi o'rtacha va og'ir shakllari kamroq tarqalgan bo'lib, emalning kengroq o'zgarishiga olib keladi. Noyob, og'ir shaklda tishlarda chuqurchalar paydo bo'lishi mumkin. Og'ir shakli suvdagi ftorid miqdori litriga 2 milligrammdan kam bo'lgan jamoalarda deyarli uchramaydi. Tish florozi tish go'shti ostida hosil bo'lganida uzoq vaqt davomida juda ko'p ftorid olish natijasida yuzaga keladi. Faqat 8 yosh va undan kichik yoshdagi bolalar xavf ostida, chunki bu doimiy tishlarning rivojlanishi; 8 yoshdan katta bolalar, o'smirlar va kattalarda tish florozi rivojlana olmaydi. Vaziyatning og'irligi ftoridni qabul qilishning dozasi (qanchalik), davomiyligi (qanchalik) va vaqtiga (qachon iste'mol qilinganiga) bog'liq. Asosan yengil tish florozi paydo bo'lishining ko'payishi oldini olish uchun ko'proq ftorid manbalari mavjudligi tan olingan. tish chirishi. Bu manbalarga ftoridli ichimlik suvi, ftoridli tish pastasi (ayniqsa yosh bolalar yutib yuborsa) va tabletkalar yoki tomchilardagi parhez qo'shimchalari (ayniqsa, ftorli suv ichadigan bolalarga buyurilgan bo'lsa) kiradi. Tish florozi juda yengil va yengil shakllari - tishlar sochilib ketgan. oq dog'lar, vaqti-vaqti bilan oq dog'lar, ayozli qirralar yoki nozik, dantelli bo'rga o'xshash chiziqlar. Ushbu o'zgarishlar deyarli sezilmaydi va faqat stomatolog tomonidan ko'rish qiyin.[2]

Tish florozining o'rtacha va og'ir shakllari - tishlar kattaroq oq dog'larga ega va kamdan-kam hollarda, qo'pol, chuqurchaga ega. Ichimlik suvingizdagi ftorid konsentratsiyasini bilib oling. Ichimlik suvining asosiy manbasidagi ftorid konsentratsiyasini bilishingiz kerak ayniqsa yosh bolalaringiz bo'lsa. Ushbu ma'lumot boshqa ftoridli mahsulotlarni, xususan, shifokoringiz yoki tish shifokoringiz yosh bolangizga buyurishi mumkin bo'lgan ftoridli planshetlar yoki tomchilarni qo'llash to'g'risida qaror qabul qilishda yordam berishi kerak. Agar ichimlik suvingizda tavsiya etilgan ftorid konsentratsiyasi 0,7 mg/L yoki undan yuqori bo'lsa, ftorid tabletkalari yoki tomchilarini umuman ishlatmaslik kerak. Agar siz CDCning My Water's Fluoride ishtirok etadigan davlatda yashasangiz, suv tizimingizning florlanish holatini bilib olishingiz mumkin. onlayn. Agar siz umumiy suv ta'minoti tizimida bo'lsangiz, suv ta'minoti kompaniyasiga qo'ng'iroq qilishingiz va kommunal xizmatning eng so'nggi iste'molchilar ishonchi hisobotining nusxasini so'rashingiz mumkin. 2 yoshdan kichik bolalar uchun ftoridli tish pastasini ishlatish bo'yicha avval shifokoringiz yoki tish shifokoringiz bilan maslahatlashing. Farzandingizning tishlarini birinchi tish paydo bo'lishi bilanoq tish pastasiz kichik, yumshoq tish cho'tkasi va oddiy suv bilan tozalang. 2 yoshdan 6 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun tish pastasidan ko'p bo'lmagan miqdorda ftoridli tish pastasini qo'llang. cho'tkasi va tishlarini cho'tkalashini nazorat qilib, bolani tish pastasini yutib yuborishdan ko'ra tupurishga undaydi. Taxminan 6 yoshga to'lgunga qadar, bolalar yutish refleksini yomon nazorat qiladilar va tez-tez cho'tkasiga qo'yilgan tish pastasini yutib yuboradilar.[3]

Qo'shimcha yo'l-yo'riqlar uchun "Bolalarning og'iz salomatligi" ga qarang.

Agar asosiy ichimlik suvingizda 2 mg/l dan ortiq ftor mavjud bo'lsa, 8 yosh va undan kichik bolalar uchun muqobil suv manbasidan foydalaning.

Qo'shma Shtatlarning ba'zi hududlarida jamoat suv tizimlari va xususiy quduqlarda 2 mg / L dan ortiq tabiiy ftorid konsentratsiyasi mavjud; Ushbu konsentratsiyada 8 yosh va undan kichik bolalarda tish florozining, shu jumladan o'rtacha va og'ir shakllarining rivojlanish ehtimoli ko'proq. Bu bolalar tavsiya etilgan darajada ftoridni o'z ichiga olgan ichimlik suvining muqobil manbasiga ega bo'lishi kerak. Yosh bolalar tomonidan ftoridli tish pastasidan foydalanish bo'yicha ota-onalarga va g'amxo'rlarga maslahat bering. Ota-onalar yoki g'amxo'rlik qiluvchilarga yosh bolalar, ayniqsa, 2 yoshdan kichik bolalar ftoridli tish pastasini qo'llash bo'yicha maslahat berishlari kerak. 6 yoshgacha bo'lgan bolalarda va ayniqsa 2 yoshdan kichik bolalarda tishlarning florozi xavfi ortadi, chunki ular katta yoshdagi bolalarga qaraganda tish pastasini yutish ehtimoli ko'proq. 2 yoshgacha bo'lgan bolalar uchun ftorid darajasini hisobga olish kerak. jamiyatdagi ichimlik suvi, ftoridning boshqa manbalari va ftoridli tish pastasini ishlatish xavfi va foydasini o'lchashda tishlarning chirishga moyilligiga ta'sir qilishi mumkin bo'lgan omillar. [5]Xavf va foydalarni baholashda bolaning gigiyena qoidalariga rioya qilmasligi, noto'g'ri ovqatlanish yoki

bolada va ularning aka-ukalarida yoki ota-onalarida emirilish tarixi kabi omillar tufayli tishlarning kariysi uchun yuqori xavf ostida bo'lishi mumkinligini aniqlang. Bolalarga maqsadli og'iz chayqash. tishlarning parchalanish xavfi yuqori. Ftoridli og'iz chayqashlari bolalarda tishlarning faqat cheklangan darajada kamayishiga olib kelganligi sababli, ayniqsa, ularning ftoridning boshqa manbalariga ta'siri kuchayganligi sababli, ulardan foydalanish chirish xavfi yuqori bo'lgan shaxslar va guruhlariga qaratilgan bo'lishi kerak. 6 yoshgacha bo'lgan bolalar, ota-onalar birinchi navbatda tish shifokori yoki shifokor bilan maslahatlashmasdan, og'izni floridli yuvish vositasidan foydalanmasliklari kerak, chunki bu chayishlar qayta-qayta yutilsa, tish florozi xavfi mavjud. Ftorid qo'shimchalarini ehtiyotkorlik bilan tayinlang. tishlarning parchalanishi xavfi va ichimlik suvining asosiy manbai past ftorid darajasiga ega. Agar bolalar 6 yoshdan kichik bo'lsa, tish shifokori yoki shifokor qo'shimchalarsiz tishlarning florozini rivojlanish ehtimoli bilan parchalanish xavfini o'lchashi kerak. Ushbu muvozanatni aniqlashda ftoridning boshqa manbalariga, ayniqsa ichimlik suviga kirishni hisobga olish kerak.[4]

Xulosa:

Ota-onalar va bolalarga g'amxo'rlik qiluvchilar ftorid miqdorining foydalari va xatarlari haqida xabardor bo'lishlari kerak. Ftor birikmalari tegishlicha odamlar uchun belgilanishi yoki maktab dasturlarida ishlatilishi mumkin. Amaliy bo'lsa, qo'shimchalar ftoridning ta'sirini maksimal darajada oshirish uchun chaynaladigan tabletkalar yoki pastikalar sifatida buyurilishi kerak. Ftor birikmalarining retsept bo'yicha dozasi Amerika stomatologiya assotsiatsiyasi (ADA) ilmiy ishlar bo'yicha kengashi tomonidan o'rnatilgan tashqi belgi jadvaliga mos kelishi kerak. Qo'shma Shtatlarda uchta turdagi formulasi mavjud: kukunli formulalar, ommaviy yoki bir martalik paketlarda, konsentrlangan suyuqlik va oziqlantirishga tayyor formulalar. Oziqlantirishga tayyor formulada ozgina ftorid mavjud va tish flyuoroziga olib kelmaydi. Suv bilan aralashtirilishi kerak bo'lgan formulalar - kukun yoki suyuq konsentratlar - agar ular bolaning asosiy oziq-ovqat manbai bo'lsa va suv ftorlangan bo'lsa, tish flyuorozi ehtimolini oshirishi mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. D.Shukurova Fakultet terapevtik stomatologiya Toshkent-2013
2. A.Xalilov Stomatologik kasalliklar profilaktikasi Toshkent-2011
3. X.Irsaliyev Stomatologiya Toshkent-2019
4. V.Kozlova Stomatologiya Moskva-2009
5. www.ziyonet.uz

MODERN TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE GAMES IN TEACHING ENGLISH TO SCHOOL LEARNERS

Saparbaeba Bakhitgul Kazakbaevna

English teacher of the school № 41, Chimboy region

Abstract. The article deals with modern technologies and interactive games in teaching English at school. In the process of active learning of pupils at schools, teachers of foreign languages should find ways to increase the level of involvement of pupils in the learning process, increase their motivation to learn languages. The result of the research shows that the use of innovative technologies and interactive games in the classroom helps to develop the creativity, imagination of pupils, increase their cognitive interest in learning foreign languages and improve their communication skills.

Keywords: modern technologies, interactive games, teaching English, foreign language, effectiveness, types, pupils.

In the 21st century, it is fundamentally essential for children to learn English from a young age. English knowledge will help to open many opportunities for them in the future and it will be invaluable in their future careers. However, teaching English to children is not an easy job. But it is also not difficult, if teachers already know how to do it. Many teaching positions involve teaching children - a unique experience that is both challenging and fun [1.5]. Compared to adults, children are more energetic, have shorter attention spans, and learn language according to specific stages of development; these present planning challenges for the teacher. The key to teaching English to children is to understand the principles of language acquisition and apply it in ways that keep children motivated to learn. There are a number of interesting games in the process of teaching English. It is worth mentioning that when teaching language to children, it is necessary to use such games in which all pupils participate equally and learn new things from the lesson. For example, new vocabulary can be memorized, if this process is repeated every day, pupils' vocabulary increases to a higher level.

There are some types of games can be implemented to make learning a foreign language interesting: [4. 46-53].

Board Race

Board Race is a fun game that is used for revising vocabulary. It can be used at the start of the class to get pupils active. It is a great way of testing what pupils already know about the subject about to teach. This is best played with 6 pupils or more - the more, the better.

Why use it? Revising vocabulary; grammar

Who it's best for: Appropriate for all levels and ages

Simon Says

This is an excellent game for young learners. Whether waking them up on a Monday morning or sending them home on a Friday afternoon, this one is bound to get them excited and wanting more. The only danger with this game is that pupils never want to stop playing it.

Why use it? Listening comprehension; Vocabulary; Warming up/winding down class

Who it's best for: Young learners

Word Jumble Race

This is a great game to encourage team work and bring a sense of competition to the classroom. No matter how old we are, we all love a good competition and this game works wonders with all age groups. It is perfect for practicing tenses, word order, reading & writing skills and grammar.

Why use it? Grammar; Word Order; Spelling; Writing Skills

Who it's best for: Adaptable to all levels/ages

These games keep pupils engaged and happy as they learn. Therefore, these games should be implemented in the classroom. Following these kinds of games, there are some benefits of interactive games in the classroom.

- Physical development and motor skills.
- Memory retention and mental development.
- Social skills.
- Relationships and friendships.

Teaching and learning a foreign language using modern technology is one of the most effective ways.

Bennett et al emphasized that the use of computer technology improves teacher education and learners' learning in the classroom. The use of computer technology helps teachers meet the educational needs of learners[3.26-30].

Pourhosein Gilakjani emphasized that the use of technology can create a learner-centered learning environment rather than a teacher who in turn creates positive changes. They assert that with computer technology, the English language class becomes an active place full of meaningful assignments where learners are responsible for their own learning[2].

According to Susikaran, fundamental changes have occurred in the classes along with teaching methods because the method of teaching chalk and speech is not sufficient to teach English effectively.[5.13].

In this process of implementing modern technologies in the classroom, there are some advantages of them for pupils. They are as follows:

- When using computers, pupils can watch and listen to videos, demonstrations, dialogues, movies or cartoons in a foreign language;
- It is possible to listen and watch radio broadcasts in foreign languages and TV programs;
- use of tape recorders and cassettes, which are more traditional methods;
- CD players are available.

The use of these tools will make the process of learning a foreign language more interesting and effective for pupils.

Conclusion. In conclusion, from the foregoing, it follows that the use of modern technologies and interactive games in teaching English make it possible to make pupils active participants in the pedagogical process, to form and develop pupils' cognitive activity. The use of interactive games and modern technologies contribute to the formation of a creative, active personality capable of changing in a changing world. In the course of preparing a lesson based on interactive forms of learning, the teacher is faced with the task of choosing the most effective form of learning for studying a particular topic, it opens up the possibility of combining several teaching methods to solve a problem, which contributes to a better understanding of the material by pupils. These can be implemented in a new way, along with modern technologies and interactive games.

References:

1. Artamonova L.N. Igry na uroke Anliyskogo zhyzka i vo neklassnoy raboty. // English Language, No. 4, 2008 - p. 363. Petrova L.V. Igrovye tehnologii na urokax angliyskogo zhyzka// Angliyskiy yazyk, №11, 2008 - p.5
2. Bruce, B, Levin, J. “Roles for new technologies in language arts: inquiry, communication, construction, and expression”, In Jenson, J, Flood, J., Lapp, D., Squire, J. Eds. The handbook for research on teaching the language arts. NY: Macmillan. 2001
3. Harmer J. The Practice of English Language Teaching. – London., 2001: – 64- pages.
4. Lewis, G. (1999). Games for Children. . Oxford: Oxford University Press.
5. Tyson, A. (2000). How to Choose Games. The internet TESL Journal, Vol. VII, No.5., 13.

TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI SOLIQQA SOLISH

Satvoldiyeva Dildora Mashrabovna

Andijon shahar Andijon 1-son kasb-hunar maktabi

Biznes asoslari fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada tadbirkorlik hamda tadbirkorlik subyektlarini soliqqa tortish haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Tadbirkorlik, biznes, soliq, qonun, ekspert, eksport, mehnat faoliyati va resurs.

Tadbirkorlik (tadbirkorlik faoliyati, bu-biznesdir) — bu o‘z tavakkalchiligi ostida amalga oshiriladigan, mulkka egalik qilish, tovarlarni sotish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatishdan muntazam ravishda daromad olishga qaratilgan mustaqil faoliyatdir sanaladi. Tadbirkorlik faoliyati bilan shug‘ullanuvchi shaxslar, agar qonun hujjatlarida boshqacha tartib nazarda tutilgan bo‘lmasa, qonun hujjatlarida belgilangan tartibda ushbu lavozimda ro‘yxatdan o‘tkazilishi kerak[1]. Tizimda foyda keltirmaydigan tovarlarni sotish, ishlarni bajarish yoki xizmatlar ko‘rsatishning alohida hollari tadbirkorlik hisoblanmasligi aniq.[1]

Tadbirkorlik faoliyatini yuritish uchun tadbirkorning o‘zi tomonidan ham, tashqaridan jalb qilingan mulklar, nomoddiy aktivlari, mehnat resurslari ham qo‘llanilishi lozim. Sarflangan mablag‘lar o‘zini oqlashiga, ishlab chiqarilgan narsa foyda bilan sotilishiga kafolat yo‘q. Bu mulkning to‘liq yoki bir qismini yo‘qotish xavfi bilan bog‘liqdir.

Tadbirkorlik faoliyatining samaradorligi nafaqat foyda miqdori, balki korxonaning qiymatining o‘zgarishi bilan ham baholanishi mumkin (korxonaning bozor qiymati, yaxshi niyatga ham bog‘liq bo‘ladi).

Odatda g‘oyani shakllantirishning quyidagi bosqichlarini ajratib turadi:

Tadbirkorlik g‘oyasini yaratish;

G‘oyaning birinchi ekspert bahosi;

Bozor ma‘lumotlarini olish (talab va taklif o‘rtasidagi bog‘liqlikni aniqlash, narxlarni aniqlash va boshqalar);

G‘oyani amalga oshirish uchun xarajatlarni hisoblash;

G‘oyani amalga oshirish uchun bozor ma‘lumotlari va xarajatlarini ekspert baholash;

Tadbirkorlik qarorini qabul qilish, g‘oyani amaliy amalga oshirishga tayyorgarlik ko‘rish.

Qaror qabul qilish uchun diqqat bilan marketing yoki bozor holatini, raqobatchilar o‘rtasidagi munosabatlarni, talab va taklifning mumkin bo‘lgan o‘zgarishlarining ilmiy

prognozlarini, aholining xarid qobiliyatini o‘rganmasdan turib amalga oshirib bo‘lmaydi. Amaliyot shuni ko‘rsatadiki, yangi g‘oyalarning ko‘plab manbalari mavjud, misol uchun: shartnoma bo‘yicha biznes hamkorlar va kontragentlarning sharhlari, raqobatchilarning mahsulotlari, davlat organlarining nashrlari, patent idoralarning ma‘lumot varaqlari kabilar kiradi.[2]

Tadbirkorlik faoliyati ko‘pincha kichik biznes bilan bog‘liq bo‘lsa, egasi ham yetakchi hisoblanadi. Katta kompaniyada boshqaruv funktsiyalari ko‘pincha yollangan menejerlar tomonidan amalga oshiriladi va egalari daromad olishlari hammaga ma‘lum. Faqatgina vaqti-vaqti bilan umumiy yig‘ilishlarda ovoz berishadi. Ba’zida ijtimoiy tadbirkorlik alohida toifa sifatida ajratiladi.

Soliqlar - davlat tomonidan iqtisodiyotni tartibga solishning eng samarali vositalaridan biri hisoblanadi. Shunga ko‘ra, mamlakatimizda mustaqillikning dastlabki yillaridan boshlab barcha sohalar qatori soliq sohasida ham bir qator islohotlar amalga oshirilib kelmoqda. Bu boradagi ishlar nafaqat soliq va yig‘imlarni undirish, balki soliqlar va boshqa majburiy to‘lovlar bo‘yicha qarzdorlikni qisqartirish hisobiga davlat budjeti daromadlarini shakllantirishga ham qaratilgan. Shu munosabat bilan yurtboshimiz Sh. Mirziyoyev mamlakatimizda soliq tizimida amalga oshirilgan islohotlar bo‘yicha quyidagilarni ta’kidlab o‘tganlar: "Yangi soliq siyosati doirasida ish haqiga soliq yuki 1,5 barobar kamaytirildi. Natijada rasmiy sektorda ishlayotganlar soni yil davomida 500 mingtaga ko‘paydi. Qo‘shilgan qiymat solig‘i stavkasi 20 foizdan 15 foizga tushirildi. Buning hisobidan o‘tgan yili soliq to‘lovchilar ixtiyorida 2 trillion so‘m qoldi. Joriy yilda bu raqam 11 trillion so‘mni tashkil etishi kutilmoqda. Bir yilda tadbirkorlar ixtiyorida shuncha mablag‘ qolishi, albatta, ularga o‘z bizneslarini rivojlantirish uchun juda katta qo‘shimcha imkoniyatlar yaratadi. Islohotlarimiz natijasida o‘tgan yili 93 mingta yoki 2018 yilga nisbatan qariyb 2 barobar ko‘p yangi tadbirkorlik sub‘ektlari tashkil etildi. Jahon bankining "Biznes yuritish" reytingida 7 pog‘ona ko‘tarilib, biznesni ro‘yxatga olish ko‘rsatkichi bo‘yicha dunyoning 190 ta davlati orasida 8-o‘rinni egalladik va eng yaxshi islohotchi davlatlar qatoridan joy oldik". Ma‘lumki, O‘zbekiston Respublikasi Davlat budjeti daromadlarining asosiy qismi soliqlar va yig‘imlar hisobidan shakllantiriladi. Soliqlarning o‘z vaqtida va to‘liq to‘lanishi davlat darajasida amalga oshirilayotgan barcha chora-tadbirlar, ya‘ni budjet va maqsadli jamg‘armalarning o‘z vaqtida sarflanishini moliyalashtirishga xizmat qiladi.[3] Tadbirkorlik subyektlarining iqtisodiy salohiyatini yanada yuksaltirish, ularga kelgusida soliq va yig‘imlar bo‘yicha budjetga tushumlarni ko‘paytirish imkonini beruvchi mexanizmni yaratish, korxonalarining investitsion jozibadorligi va moliyaviy barqarorligini ta‘minlash, asosli takliflar topish va faoliyatini rivojlantirish, amaliy maslahatlar va aniq yechimlarni ishlab chiqish bugungi kunning eng dolzarb masalalaridan biridir. Bu borada soliq va yig‘imlarning o‘z vaqtida va to‘liq to‘lanishini ta‘minlash muhim ahamiyat kasb etadi. Soliqlarning o‘z vaqtida to‘lanishini ta‘minlash

soliq qarzi yuzaga kelishining iloji boricha oldini olish va ular yuzaga kelgandan keyin samarali undirish orqali amalga oshiriladi. Aytish joizki, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida bu masalaga alohida e'tibor qaratilgan bo'lib, uning 51-moddasida "Fuqarolar qonun hujjatlarida belgilangan soliqlar va mahalliy yig'implarni to'lashga majburlar". deb belgilangan. Shu bois soliq to'lovchilarning soliq qarzlarini qisqartirish va yangi qarzlar paydo bo'lishiga yo'l qo'ymaslik, ularni tahlil qilish. Bir qator xorijiy va mahalliy olimlar tomonidan mamlakatimiz moliya va soliq tizimini takomillashtirishning ustuvor yo'nalishlari, jumladan, soliq undirishning ayrim masalalari o'rganildi. Bu borada tadqiqot olib borgan xorijlik olim Margherita Ebraiko mamlakatda soliq va yig'implarni undirishni rivojlantirish va rag'batlantirish bilan birga soliq qarzi bo'lgan soliq to'lovchilarga nisbatan qattiq choralar ko'rish zarurligini ta'kidlagan. Bu undirish bo'yicha soliq qarzlarini kamaytirish va ularning yuzaga kelishining oldini olishga ijobiy ta'sir ko'rsatishi ta'kidlangan. Martin Tompsenning so'zlariga ko'ra, so'nggi yillarda yirik kompaniyalarning soliq to'lashdan bo'yin tovlash holatlari ko'payib bormoqda. Bu mamlakatda soliq yukining yuqoriligi bilan izohlanadi. Korxonalarining soliq to'lovlari bo'yicha qarzdorliklarining mavjudligi ham bevosita soliq yukining yuqoriligi bilan bog'liq hisoblanadi. Masalan, AQShda soliq yuki 29,8 foiz, Buyuk Britaniyada 34,6 foiz, Germaniyada 37 foizni tashkil etadi. Yillar davomida soliq yukining kamayishi kelajakda soliq to'lashdan bo'yin tovlash va soliq qarzlarini kamaytirish imkonini beradi. O'zbek iqtisodchilaridan I.Niyozmetov, "QQS va mol-mulk solig'i yuki asosan sanoat korxonalarini zimmasiga yuklanganligi, bu soliq yukining notekis taqsimlanishiga, sanoat korxonalariga nisbatan og'ir soliq yuki tushishiga olib kelishini ta'kidladi. Bu xo'jalik yurituvchi subyektlarning soliqlarni to'lashini osonlashtiradi. Bu soliq yukining shunchalik og'irligidan, soliq to'lovchilarning moliyaviy faoliyatiga umumiy belgilangan tartibda salbiy ta'sir ko'rsatayotganidan dalolat beradi.[4]

Xulosa:

Shu bilan birga, A.G'iyosov o'z ilmiy tadqiqotlarida davlat soliq xizmati organlari tomonidan asosiy hisobraqamga qo'yilgan inkasso topshiriqnomasi bir oy muddatda to'liq bajarilmagan taqdirda, xo'jalik yurituvchi subyektning barcha hisobraqamlariga qaratilishini belgilab qo'yish tartibini joriy etish orqali soliq to'lashdan qochishni oldi olishini hamda soliq qarzdorligi ma'murchiligini takomillashtirish uchun birinchi navbatda soliq madaniyati darajasini oshirishga yo'naltirilgan soliqqa oid qonun hujjatlarining normalarini takomillashtirish zarurligini ta'kidlagan.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. A.V.Vahobov soliq va soliqqa tortish Toshkent-2009.[1]
2. A.S.Jo'rayev soliq va soliqqa tortish Toshkent-2010[2]
3. U.Inayatov tadbirkorlik va iqtisodiyot Toshkent-2004[3]
4. www.ziyonet.uz [4]

BIOLOGIYA FANINI O'QITISHDA TA'LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO'LLARI

Musayeva Muborak Maribjanovna

Andijon shahar 1-son kasb-hunar maktabi

Biologiya fani o'qituvchisi

ANNOTATSIYA. Ushbu maqolada biologiya fanini o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirish yo'llari haqida fikr yuritilgan. Hozirgi ta'lim tizimida bilimlarni egallashning yangi kontsepedagogik texnologiyasi va biologiya fanini o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishning yo'llari tahlil etilgan.

Kalit so'zlar: biologiya, yangi kontsepedagogik texnologiyasi, texnologiya, metod, bilish faoliyati, zamonaviy ta'lim.

АННОТАЦИЯ. В этой статье рассматриваются способы повышения эффективности обучения биологии. Анализируются новая концептуальная педагогическая технология получения знаний в действующей системе образования и способы организации учебной деятельности студентов с целью повышения эффективности обучения при преподавании биологии.

Ключевые слова: биология, новая концептуальная педагогическая технология, технология, метод, познавательная деятельность, современное образование.

O'zbekiston mustaqillikka erishgandan so'ng, ta'limga et'ibor yanada oshdi. Hozirda zamonaviy ta'lim tizimidan foydalanilib, biologiya fanida zamonaviy ta'lim bu - darslarni noan'anaviy tarzda tashkil etish bo'lib, uning muhim belgisi aniq, natijali maqsadga erishishdir. Noan'anaviy ta'lim texnologiyasi an'anaviy ta'lim texnologiyasidan farq qilib, o'quvchilarning bilish imkoniyatlarini rivojlanishiga sharoit yaratadi, mustaqil ishlashlariga alohida e'tibor beriladi, bilish faoliyatlari izlanuvchan va ijodiy harakterga ega bo'ladi. Biologiyadan ma'lumki, ta'limni pedagogik texnologiyalar asosida takomillashtirish xususida ajdodlarimiz ham bir qancha izlanishlar olib borganlar. Sharqning buyuk allomalari Muso al-Xorazmiy, Ahmad al-Fargo'niy, Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Mirzo Ulugobek kabi qomusiy olimlar o'z asarlarida maktab va madrasalarda insonni aqliy kamolotga yetkazishda o'qitishning turli usullari va vositalaridan foydalanishga katta ahamiyat berganliklarini ta'kidlab o'tishgan. Hozirgi ta'lim tizimida bilimlarni egallashning yangi kontsepedagogik texnologiyasi - noan'anaviy ta'lim texnologiyalarining uslublarini qo'llashni taqazo etmoqda. Noan'anaviy ta'lim texnologiyasi: Hamkorlikda o'rganish, modellashtirish, tadqiqot(loyiha) texnologiyalariga bo'linadi va u yaxlit

uzviy tizim asosida olib boriladi. Pedagogik texnologiyaning asosiy tushunchasi, soʻzsiz, oʻquv jarayoniga tizim sifatida yondashishdir. Noanʻanaviy taʼlim berish usuli taʼlimiy maqsadni amalga oshirish boʻyicha taʼlim beruvchi va taʼlim oluvchi bilan hamkorlik faoliyatining asosi hisoblanadi. Usullar: taʼlim oluvchi bilishi, udallashi va qadrlashi lozim boʻlgan koʻzlanayotgan natijalarga erishishni taʼminlaydi. Bunda taʼlimtarbiyada ishtirok etuvchi barcha narsa va hodisalar oʻzaro funksional bogʻliqda boʻlib, bir butunlikni, yaʼni pedagogik jarayon majmuini tashkil qiladi.

Biologiya fanini oʻqitishda taʼlim samaradorligini oshirish yoʻllarini tahlil etib oʻrganar ekanmiz. Biologiya mutaffakirlarimiz taʼlim jarayonini samarali yoʻllarini tashkil etishni quyidagicha izohlashgan: Ibn Sino bolani maktabda oʻqitish va tarbiyalash masalasiga katta ahamiyat berib, «Tadbir ul manozil» asarining maxsus boʻlimini ana shu masalaga bagʻishlagan. Kitobning «Bolani maktabda oʻqitish va tarbiyalash» boʻlimida bolani maktabga jalb qilish haqida toʻxtalgan. Uning taʼkidlashicha, maktabga barcha kishilarning bolalari jalb etilishi va hamma bolalar birga oʻqitilishi va tarbiyalanishi lozim. U bolani uy sharoitida yakka oʻqitishga qarshi boʻlgan, bolani maktabda jamoa bilan oʻqitishning foydasini quyidagicha ifodalagan:

1. Agar bolalar birga oʻqisa, zerikmaydi, ularda fanni egallashga qiziqish yuzaga keladi, bir-biridan qolmaslik uchun harakat qilishadi, musobaqalashish istagi rivojlanadi. Bularning hammasi oʻqishning yaxshilanishiga yordam beradi.

2. Oʻzaro suhbatda bolalar bir-birlariga kitobdan oʻqib olganlarini, kattalardan eshitganlarini hikoya qiladilar.

3. Bolalar birga toʻplanganlarida bir-birlarini hurmat qila boshlaydilar, doʻstlashadilar, oʻquv materiallarini oʻzlashtirishda bir-birlariga yordamlashadilar, bir-birlaridan yaxshi odatlarni oʻrganadilar. Ibn Sino oʻz asarlarida oʻquvchiga taʼlimtarbiya berishda quyidagi tamoyillarga amal qilish kerakligini taʼkidlaydi: birdaniga darslik bilan band qilib qoʻymaslik; yengildan ogʻirga oʻtish; jamoa boʻlib oʻqitishga eʼtibor berish; bilim berishda bolalarning mayli, qiziqishi, qobiliyatini hisobga olish va hokozolar haqida oʻz fikrini yozib qoldirgan. Burxoniddin az-Zarnujiy «Taʼlim oluvchiga taʼlim berish va taʼlim berish yoʻllari» risolasida ilm va kasb-hunar oʻrganishning asosiy shartlari sifatida oʻquvchida jiddiy istak, kayfiyat boʻlishi lozimligini, shundan keyin yaxshi muallim hamda yetarlicha vaqt zarurligini yozgan. Yapon olimi T. Sakamoto tomonidan “oʻqitish texnologiyasi - bu oʻqitishning maqbulligini taʼminlovchi yoʻl-yoʻriqlar tizimi bilan bogʻliq bilimlar sohasi” ekanligi eʼtirof etiladi. Rus olimasi N.F.Talizina texnologiyani “belgilangan oʻquv maqsadiga erishishning oqilona usullarini aniqlashdan iborat” deb tushuntiradi pedagogik texnologiyani fan sifatida eʼtirof etish. K.K Selevko tomonidan ham maʼqullandi: “Pedagogik texnologiya oʻqitishning birmuncha oqilona yoʻllarini taqdim qiluvchi fan sifatida ham taʼlimda qoʻllaniladigan usullar, printsiplar va regulativlar sifatida ham,

real o‘qitish jarayoni sifatida ham mavjuddir”. Olimning ta’kidlashicha “pedagogik texnologiya” tushunchasi ta’lim amaliyotida ierarxik darajada ishlatiladi.

Ta’lim jarayonida o‘quvchi o‘qituvchining bevosita rahbarligida, ta’lim mazmuni, metodlari, vositalari va shakllari yordamida organik olamning qonuniyatlari, hodisa va voqealarning mohiyati, o‘ziga xos xususiyatlarini o‘rganadi va bilim, ko‘nikma hamda malakalarni egallaydi. Biologiya fanini o‘qitishda ta’lim samaradorligini oshirishda o‘quvchilarning bilish faoliyatini tashkil etishning quyidagi yo‘llari ko‘rsatilgan:

1. Bilimlarni o‘zlashtirish jarayonida o‘quvchilarning bilish faoliyati quyidagi bosqichlarda tashkil etiladi:

- o‘quv materiali bilan dastlabki tanishish;
- o‘quv materiallarini o‘rganish;
- o‘zlashtirilgan bilimlarni awal o‘zlashtirilgan bilimlar bilan taqqoslash;
- bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- o‘zlashtirilgan bilimlarni yangi holatlarda qo‘llash

2. O‘quvchilarning bilish faoliyatini mustaqil ish asosda tashkil etish:

- muammoli vaziyatlarni keltirib chiqarish;
- o‘quv topshiriqlarining maqsadini aniqlash;
- mustaqil izlanish orqali savollarga javoblar topish;
- nazariy bilimlar va amaliy ko‘nikmalar asosida javoblarning to‘g‘riligini

tekshirib ko‘rish;

- bilimlarni tizimga solish va mustahkamlash;
- bilim, ko‘nikma va malakalarni yangi vaziyatlarda qo‘llash.

3. O‘quvchilarning bilish faoliyatini ko‘nikmalarni shakllantirish maqsadida tashkil etish:

- o‘quv faoliyatini amalga oshirish maqsadi, borishini aniqlash;
- o‘quv faoliyatning modelini tuzish;
- jaoliatni bajarish namunasini ko‘rsatish;
- o‘quvchilar tomonidan ishni bajarish;
- Faoliyatni takrorlash va xatosiz bajarishni o‘rganish.

4. O‘quvchilarning bilish faoliyatini axloqiy sifatlarni shakllantirish maqsadida tashkil etish:

• o‘qituvchining ko‘rsatmasi yoki tavsiyasiga binoan, tavsiya etilgan adabiyotlarni topish;

- qo‘shimcha o‘quv adabiyotlar bilan tanishish;
- o‘rganilgan axborotlarni tahlil qilish va baholash;

• adabiyot muallifning jamiyatning ma’naviy-ma’rifiy sohasida yoki fan rivojiga qo‘shgan hissasini aniqlash va baho berish;

• o'quvchilarning o'z xulqi va axloqiy sifatlarini rivojlantirish yuzasidan umumiy xulosasi.

Biologiya fanini o'qitish jarayonining samaradorligini oshirishda quyidagilar e'tiborga olinishi lozim: - O'qitish jarayonining maqsadiga erishish uchun uning mazmuniga mos holda, vosita, metod va shakllarini tanlash. Ularning tahsil oluvchilarining motivi, ehtiyoji, qiziqishiga uyg'unligi. - O'qitish jarayonini loyihalash, o'qitish mazmuni va maqsadga erishish vositalarini tanlash, o'quv materialini turli usullar yordamida yetkazish va ongli o'zlashtirishga erishish. - Tahsil oluvchilarning o'quv operatsiyalarini bajarish, o'qituvchi va tahsil oluvchilarning o'quv ishlarini samarali tashkil etish.

lashtirish jarayoniga tegishli o'zgartirishlar kiritish va o'z-o'zini nazoratini amalga oshirish. - Tahlil va o'z-o'zini tahlil qilish, o'qitish natijasini baholash. - Darsni, o'qitishning boshqa shakllari (darsdan, sinfdan, maktabdan tashqari ishlar, ekskursiyalar) bilan uyg'unlikda tashkil etish.

Xulosa o'rnida shuni aytish joizki, biologiya fanini o'qitishda ta'lim samaradorligini oshirishda o'qituvchi va o'quvchi ya'ni tahsil oluvchining o'ri birdekdir. Hozirgi zamon ta'lim-tarbiya jarayonida o'z hukmronligini saqlab kelayotgan an'anaviy ta'lim, o'quvchilarni yalpi o'qitishni va o'quvchilarning bilish faoliyati passiv tinglovchi sifatida tashkil etishni nazarda tutadi. O'qitish ishlarini tashkil etishda o'rta saviyali o'quvchi nazarda tutiladi, o'quvchilarning mustaqilligi e'tibordan chetda qoladi, o'quv faoliyati o'qituvchi tomonidan boshqariladi.

Adabiyotlar

1. Ochilov M. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Qarshi: Nasaf, 2000.
2. Sayidaxmedov N. Yangi pedagogik texnologiyalar. - Toshkent: Moliya, 2003.
3. Tolipova J.O., G'ofurov A.T.. Biologiya ta'limi texnologiyalari. - T.: O'qituvchi, 2002.
4. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. Pedagogika oliy o'quv yurtlari talabalari uchun darslik. - T.: Moliya-iqtisod, 2007.
5. Tolipova J.O., G'ofurov A.T. Biologiya o'qitish metodikasi. O'quv-metodik qo'llanma. - T.: «Bilim» 2004.

MANJETLI MANJETLI MANJETSIZ YENG UCHLARINI ISHLASH

Xaliqulova Mashxura Valibekovna

Forish tuman kasb-hunar maktabi

Ishlab chiqarish ta'limi ustasi

Annotatsiya: Gazlamada igna hosil qilgan qo'shni teshiklar orasida iplar chalishuvining bitta tugallangan sikli qo'lda bajarilgan bo'lsa, qaviq deyiladi, mashinada bajarilgani esa baxya deyiladi. Ketma-ket takrorlangan baxyalardan baxyaqator, qaviqlardan esa qaviq qator hosil bo'ladi. Qaviqlar tuzilishi jihatidan quyidagi xillarga bo'linadi: to'g'ri qaviq, qiya qaviq, iroqisimon qaviq, halqasimon qaviq, halqa qaviq.

Kalit so'zlar: Gazlama, andoza detallar, asosiy bo'lak, manjet, qaytarma, qotirma

Libos yaratish jarayonida tikuv ustaxonasida ishlash muhim o'rinni egallaydi. Eskizdagi g'oyani ro'yobga chiqarish bir qator o'ziga xos jarayonlarni o'z ichiga oladi. Shular qatorida eskizdagi modelni taxlil qilish, materiallarni tanlash, eskiz asosida model konstruksiyasini tayyorlash, buyumga texnologik ishlov berish usullarini tanlash, pardoqlash ishlarni bajarish.

Yeng kiyimlarda manjetli va manjetsiz yenglariga ishlov berishni o'rganish, bukma yengni, ulanma manjetli yengni, qaytarma manjetli yengni tikish ko'nikmalarini shakllantirish.

Bukib tikiladigan yeng

Bukib tikiladigan yeng uchlari andoza yordamida yoki andozasiz burmalanadi. Bunda yengning qiyama qirqimida chok haqiga 1,2-1,5 sm chiqarib, yeng uzunligi o'lchab olinadi. Shu uzunlikda yeng uchini bukish chizig'i belgilanadi, yeng uchidagi notekis joylar burlab olinadi va qirqib tashlanadi. Yeng uchi qirqimi teskariga 0,7-1,0 sm bukiladi va bukish chizig'i bo'ylab yana bukib, bukilgan ziyidan 0,1-0,2 sm kenglikda universal mashinada bostirib tikiladi yoki yeng qirqimi yopiq qirqimli qilib maxsus buklagich yordamida bukib tikiladi. Ipak yoki jun gazlamalardan tikiladigan kiyimlarning yeng uchi yopiq qirqimli qilib bukiladi va yashirin bahyali mashinada bukib tikiladi yoki qo'lda yashirin qaviqlar bilan tikiladi. Qalin materialdan tikiladigan yenglarning qirqimlari oldin maxsus mashinada yo'rmalanadi keyin belgi chiziq bo'ylab bukiladi va maxsus yashirin bahyali mashinada tikiladi yoki yashirin qaviqlar bilan qo'lda gir aylantirib tikiladi yoki har 3-4 sm oraliqda ba'zi joylari chatib qo'yiladi. Yeng uchi qaytarmali bo'lsa yeng uchini belgilashda shu belgi chiziq qaytarma kengligidan ikki barobar ortiq kenglikda chok haqi qo'shib belgilanadi. Yeng qirqimi teskariga belgi chiziq bo'ylab bukiladi va sirma qaviq bilan kuklanadi yoki ko'klamay maxsus ignalar bilan qadam qo'yiladi. Bukish haqining ochiq qirqimi 0,5-0,7 sm kenglikda teskariga bukiladi va bukilgan ziyidan 0,1-0,2 sm kenglikda yengga bostirib tikiladi. Qalin gazlamalardan tikiladigan yeng uchining qirqimi oldin maxsus

mashinada yoʻrmlanadi, keyin universal mashinada qoʻyma chok bilan tikiladi. Bunda yeng uchini tikishda maxsus buklagich yordamida bukib tiksa ham boʻladi. Yengning qaytarma qismini yeng oʻngiga qaytarib choklar ustida qaytarmaning yuqori ziyidan 1 sm oraliqda qoʻlda yashirin qaviq bilan chatib qoʻyiladi.

Yeng uchidan bukish haqi qoldirmay bichiladigan yenglarning uchiga magʻiz qoʻyib tikiladi. Yengning oʻngiga magʻizning oʻngi qoʻyiladi va 0,5-0,7 sm kenglikda agʻdarma chok bilan tikiladi. Chok haqi magʻiz tomonga qaytariladi va yeng uchiga ulangan bahyaqatoridan 0,1-0,2 sm oraliqda magʻizga bostirib tikiladi. Material qalin boʻlsa, magʻiz qirqimi bukilmay, oldin yoʻrmlanadi, keyin yashirin bahyali maxsus mashinada gir aylantirib tikiladi yoki qoʻlda yashirin qaviqlar bilan har 3-4 sm oraliqda chatib qoʻyiladi. Yeng uchi taqilmali boʻlib, magʻiz qoʻyib tikiladigan boʻlsa izmaga moʻljallangan shnur qirqimlarini yeng qirqimiga qaratib qoʻyiladi va universal mashinada belgi chiziqlar boʻylab petlani yengga bostirib tikiladi. Yengning oʻyigʻiga magʻizning oʻyigʻini qoʻyib, yeng uchi va taqilma uchlariga agʻdarma chok bilan tikiladi. Taqilma burchaklarida chok haqidani 0,2-0,3 sm qoldirib, ortiqchasi qirqib tashlanadi. Magʻiz yengning teskarisiga agʻdarib oʻtkaziladi, ichki qirqimlari yuqorida aytilgandek tikiladi. Yeng uchida asosiy boʻlakdan 0,1-0,2 sm kenglikda kant hosil qilib, yeng uchun dazmollanadi va taqilma chap tomoniga petlyalarga moslab tugma qadaladi.

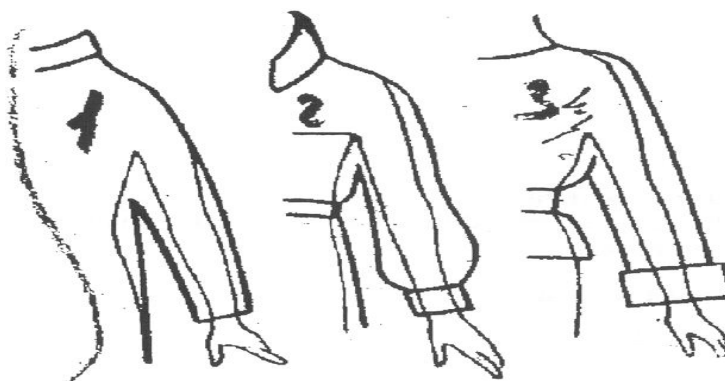
Manjetli yengni tikish

Yeng manjeti ulanma va qaytarma boʻlib, asosiy boʻlak bilan birga bichilishi mumkin.

Ulanma manjet taqilmali boʻlib, bu taqilma yeng chokining davomida boʻlsa, manjet boʻlakni oʻngini ichkariga qaratib uzunasiga bukib, yon tomonlari agʻdarma chok bilan tikiladi. Burchakdagi chok haqidani 0,2-0,3 sm qoldirib, ortiqchasi qirqib tashlanadi va manjet oʻngiga agʻdariladi. Tayyor manjetning oʻngini yeng teskarisiga qaratib juftlandi va 0,7-1,0 sm kenglikda chok bilan ulanadi. Yengda burma yoki taxlamalar moʻljallangan boʻlsa, kertimlarga moslab taxlama hosil qilinadi yoki maxsus tepki yordamida manjetni ulayotganda burma hosil qilinadi. Manjetning ochiq qirqimi 0,5-0,7 sm ichkariga bukiladi va manjet ulangan chokni 0,1-0,2 sm yopadigan qilib, bukilgan ziydan 0,1-0,2 sm oraliqda bostirib tikiladi. Qalin materiallardan tikiladigan ulanma manjet yeng oʻngidan ulanadi. Manjetning ichki qirqimi maxsus mashinada yoʻrmlanadi. Manjet ulangan chokdan 0,1 sm oraliqda boʻlak oʻngidan bahyaqator yuritganda manjetning ochiq yoʻrmlangan tomoni shu bahyaqator bilan ulanadi. Taqilmasiz ulanma manjetlarni maxsus mashinada ulash paytida qirqimlarini yoʻrmas ketish ham mumkin. Modelda moʻljallangan boʻlsa, maxsus tepki yordamida burma hosil qilib, bir yoʻla manjet ulanadi, qirqimlari yoʻrmlanadi. Yeng manjet uzunligiga moʻljallab bichilgan boʻlsa, yengning choklari tikilgandan keyin yeng uchini belgilashda uchta belgi chiziq chiziladi. Birinchi belgi chiziq boʻylab bukish haqi yeng teskarisiga bukiladi. Yengning ochiq qirqimi atrofidan ikkinchi belgi chiziq boʻylab bukiladi va shu bukilgan ziyani uchunchi belgi chiziqqa toʻgʻrilab, modelda koʻrsatilgan kenglikda bostirib tikiladi.

Qaytarma manjetni tikish

Yeng manjeti bitta bo'lakdan iborat bo'lsa, uni o'ngini ichkariga qaratib yon tomoni biriktirib tikiladi. Choklar yorib dazmollanadi, ip gazlamada qo'lda yorib to'g'rilanadi. Manjet o'ngiga ag'dariladi va ikki bukib dazmollanadi. Manjet qirqimlarini yeng uchi qirqimlariga to'g'ri keltirib, manjetni yengining teskarisiga qo'yib ulanadi, chok qirqimlari yo'rmalanadi. Chok haqini yeng tomonga bukib, biriktirma chokdan 0,1-0,2 sm masofada yengga bostirib tikiladi. Manjet ustki va ostki bo'lakdan iborat bo'lsa, ularning o'ngini ichkariga qaratib qo'yiladi va yuqori tomoni 0,5-0,6 sm kenglikdagi ag'darma chok bilan tikiladi. Manjetning yon tomoni biriktrik tikiladi, choklar yorib dazmollanadi yoki tekislab dazmollanadi yoki tekislab qo'yiladi va o'ngiga ag'dariladi-da, ustki bo'lak manjet bo'lakdan 0,1-0,2 sm kenglikda kant chiqarib dazmollanadi. Tayyor manjet yuqorida aytilgandek yengga ulanadi, yeng uchi dazmollanadi.

1-rasm. Yenglarning chizmali ko'rinishi.

1. Bukish texnologiyasi; 2-ulanma manjet; 3-qaytarma manjet.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Hasanboyeva G.K., Krimova O.I. Kiyim modelini ishlash va konstruksiyasini tayyorlash. -Toshkent: O'qituvchi, 1990.
2. Янчевская Е.А., Тимашева З.Н. Конструирование и особенности изготовления женских платьев сложных форм. - М.: Легпромиздат, 1986. костюмов. - М.: Легпромиздат, 1985.
3. M.K. Rasulov “Tikuv buyumlarini ishlab chiqarish texnologiyasi ”
4. Q.M.Abdullayeva “Tikuv buyumlarini loyihalash, modellash va badiiy bezash ”
5. Tikuvchilik ishlab chiqarish bo'yicha o'quv qo'llanma” (O'quv modullari)

XALQARO MENEJMENT (Coca Cola kompaniyasi misolida)

Ermetova Iroda Ziyadulla qizi

Toshkent Davlat Iqtisodiyot Universiteti

Iqtisodiyot fakulteti MRB-01 2-bosqich talabasi

Annotatsiya. So'nggi yillarda globallasuv sezilarli darajada oshdi. Aksariyat tashkilotlar ko'proq mijozlarni qidirish uchun xalqaro bozorga qo'shildi. Shu sababli, bugungi kunda biznes tashkilotlari menejerlari dunyoning turli burchaklarida boshqaruv qobiliyatiga ega bo'lishlari kerak. Menejer o'zi boshqarayotgan mamlakatlarning turli madaniyatlarini tushunishi kerak. Turli xalqlarning turli madaniyatlarini tushunmaslik menejer uchun o'z mamlakatidan farqli bo'lgan mamlakatda ishlashni tog'li vazifaga aylantiradi. Globallasuv xalqaro savdning rivojlanishiga va ko'p millatli tashkilotlarning paydo bo'lishiga olib keldi. Bu, shuningdek, menejment atamasining xalqaro menejmentga kengayishiga olib keldi, bunda menejerdan bir nechta mamlakatlarda faoliyat yurituvchi tashkilotni boshqarish talab etiladi.

Kalit so'zlar: globallasuv, xalqaro biznes, biznes operatsiyalari, Strategik menejment, xalqaro agentlar, integratsiyalash, transmilliy korporatsiyalar.

KIRISH

Xalqaro biznes, asosan, bir nechta mamlakatlarni o'z ichiga olgan tijorat operatsiyalarini anglatadi. Globallasuv biznes tashkilotlari va davlatlarga bunday operatsiyalarni amalga oshirish imkonini berdi.

Biznes menejerlari foyda olish va yo'qotishlarni kamaytirish uchun bir nechta muhim rollarni bajarishlari kerak. Transchegaraviy operatsiyalar keng ko'lamli operatsiyalarni talab qilganligi sababli, boshqaruv juda qiyin bo'ladi. Shu sababli, xalqaro menejment yillar davomida katta ahamiyatga ega bo'ldi.

Xalqaro menejment bozorlarga xizmat ko'rsatuvchi va bir nechta mamlakatlarda faoliyat yurituvchi tashkilotdagi biznes operatsiyalarini boshqarishdir. Bu mahalliy bozor va raqobat sharoitlari, huquqiy va moliyaviy muhit bilan tanishish, ko'p valyutali operatsiyalarni amalga oshirish va chegaralar orqali boshqarish kabi oddiy biznes kutganidan tashqari bilim va ko'nikmalarni talab qiladi.

Ushbu ta'rif milliy chegaralar ichida boshqarishdan ko'ra ancha ilg'or ko'nikmalar to'plami zarurligini ta'kidlaydi. Bu mahalliy sharoit va moslashuvchanlik haqida keng bilim talab qiladi.

Mavzuni dolzarbligi. Strategik menejment va menejment nazariyalarida bo'lgani kabi, xalqaro menejment ham marketing, moliya va odamlar/tashkilot kabi ko'proq funktsional sohalar bo'ylab amalga oshiriladi deb tasavvur qilish mumkin.

Xalqaro menejment bir qancha narsalarni anglatishi mumkin: vaqti-vaqti bilan boshqa mamlakatlarga eksport qilish; yanada mustahkamlangan eksport strategiyasiga ega bo'lish; bir qator mamlakatlarda xalqaro agentlar, hamkorlar yoki, ehtimol, to'g'ridan-to'g'ri savdo kuchlariga ega bo'lish; hatto chet elda ta'minot va ishlab chiqarish quvvatlariga ega bo'lishi; korxonalar xorijda ham sotib olishlari mumkin, bu butunlay yangi to'p o'yini bo'lib, unda xavflar yaxshi murakkablashishi mumkin.

ADABIYOTLAR TAHLILI VA METODOLOGIYA

Coca-Cola butun dunyoga mashhur bo'lgan xalqaro brendlar qatoriga kiradi. Kompaniya boshqa raqobatchilardan tashqari ichimliklar sanoatida gullab-yashnadi. Ushbu muvaffaqiyatga erishish uchun kompaniya uchun katta xalqaro strategiya va xalqaro menejmentning amaliy nazariyalari qabul qilindi.

Shubhasiz, Coca-Cola o'zining xalqaro korxonasida qabul qilgan strategiya muvaffaqiyatli bo'ldi, chunki u kompaniyaga yuksak marralarni zabt etishga yordam berdi. Kompaniyaning muvaffaqiyatga erishish yo'li oson bo'lmadi, chunki u ko'plab qiyinchiliklarga duch keldi. Biroq, Coca-Cola har doim chiqish yo'lini topdi. Misol uchun, Coca-Cola mahsulotlari ko'plab mamlakatlarda taqiqlangan, chunki bu mahsulotlar ommaviy iste'mol uchun sog'lom emas va ular semirishni rag'batlantiradi (Johnson & Peppas 2003).

Kompaniya ko'plab sud jarayonlariga duch keldi, ba'zida bolalar mehnatini terlashda va o'z xodimlariga sog'liqni saqlash imtiyozlarini taqdim etishda kamsitishda ayblanadi. Ushbu qiyinchiliklarga qaramay, kompaniya g'alaba qozonish strategiyasini qabul qila oldi. Uning strategiyasining asosini tashkil etuvchi beshta asosiy omil mavjud: uning muvaffaqiyati me'morlari. Bu omillar butun dunyoda tan olingan o'ziga xos brend, sifatli ishlab chiqarish, yaxshi marketing strategiyasi, global mavjudlik va izchil innovatsiyalardir.

NATIJALAR

Bu ularga tashkilotning kuchli tomonlarini va ularni yaxshilashga harakat qilish uchun zaif tomonlarini tushunishga imkon beradi. Samarali biznes darajasidagi strategiya har qanday ko'p millatli kompaniyaning muvaffaqiyati uchun juda muhimdir.

Coca-Cola o'z tovarlarini xalqaro bozorga chiqara oldi va bu strategiya orqali muvaffaqiyatga erishdi. Ushbu strategiya mahsulotni kompaniyaning bozor segmentlarida mashhur qilish va odamlarni uni sotib olishga ishontirishga qaratilgan. Coca-Cola menejrlari ushbu strategiyani qabul qildilar va butun dunyo bo'ylab kompaniya uchun ijodiy va innovatsion marketing dasturlarini taqdim eta oldilar. Bu kompaniya muvaffaqiyatiga katta hissa qo'shgan strategiya.

So'nggi bir necha yil ichida globallashuv hukmron bo'lib, global iqtisodiyot bir butun sifatida integratsiyalashgan. Bu xalqaro savdoning, shuningdek, transmilliy korporatsiyalarning paydo bo'lishiga olib keldi. Ko'p millatli kompaniyalar

muvaffaqiyatga erishish imkoniyatlarini oshirish uchun o'z mahsulotlarini xalqaro bozorda yoki ular faoliyat yuritayotgan mamlakatlarda ishlatishlari kerak. Coca-Cola mahsulotlari odatda shishaga solinadi va dunyoning barcha burchaklariga tarqatiladi.

Shu sababli, mijozlar ushbu mahsulotlarga qayerda bo'lishidan qat'i nazar, osongina kirishlari mumkin (Isdell & Beasley 2012). Mijozlarning sodiqligini qozonishga yordam beradigan omillardan biri bu mahsulotlarning doimo to'g'ri joyda va kerakli vaqtda bo'lishini ta'minlashdir. Bu mijozlarning qulayligini va ularning tashkilotga sodiqligini oshiradi. Yakuniy natija shundaki, kompaniya katta iste'molchi bazasini yaratishi va uning raqobatdosh ustunligini oshirishi mumkin.

MUHOKAMA

Yaxshi marketing strategiyasi. Xalqaro maydonda marketing ko'p millatli tashkilotlar menejerlari oldida turgan eng qiyin vazifalardan biridir. Ko'p millatli tashkilotlar xalqaro bozorda raqobatbardosh ustunlikka erishish uchun samarali marketing strategiyalariga ega bo'lishi kerak (Shimp, 2010). Har qanday tashkilot uchun yangi mamlakatga kirish va iste'molchilarning qalbini zabt etish qiyin. Kompaniya xalqaro miqyosda yaxshi natijalarga erishish uchun har qanday imkoniyatni ta'minlash uchun strategik boshqaruv amaliyotini va strategik raqobatbardoshligini qayta ko'rib chiqishi kerak. Samarali strategiyani ishlab chiqishdan oldin menejerlar tashkilotning ichki va tashqi muhitini bilishlari kerak (Dahlén & Lange, 2008).

Coca cola kompaniyasi korporativ dunyoda ichimliklar sanoatida yetakchi hisoblanadi. Coca Cola kompaniyasining jahon bozoridagi bunday hukmronligi ichimliklar sanoatida yetakchilikni ochib beradi. Coca-cola kompaniyasining qadriyatlari, ayniqsa, etakchilik, hamkorlik, sifat, xilma-xillik, ishtiyoq, javobgarlik va halollik bilan bog'liq. Coca-cola kompaniyasining etakchilik fazilatlarini muhokama

qilishda yaxshiroq shaklga ega bo'lish uchun jasoratni rivojlantirishdir. Kompaniya dunyoning eng buyuk brendida tashabbus ko'rsatish ruhi va qadriyatlariga alohida e'tibor qaratdi.

Coca Cola kompaniyasining ijrochi rahbariyatining sayohatida daromadli va barqaror o'sish kompaniyasiga aylang. Boshqaruv tuzilmasi markazlashtirilgan qarorlar qabul qilish asosida ishlab chiqilgan, har bir xodim esa tashkiliy jarayonni rag'batlantirishda rahbarlik yo'nalishiga amal qiladi. Coca-cola kompaniyasi boshqaruv strukturasi rivojlanishi bozorda tashqi kuchlarning ta'sirini keskin oshirdi. Bunday e'tibor yuqori mahsuldorlik, yuqori tezlik va samaradorlik xususiyatlariga ega bo'lgan tashqi kuchlarga qaratiladi.

XULOSA

Coca-Cola yillar davomida doimiy ravishda yangi mahsulotlar ishlab chiqaradi. U bozor tendentsiyalarini kuzatishi va mijozlarga kerakli narsalarni ishlab chiqarishi mumkin. Masalan, kompaniya semirib ketish xavfini kamaytiradigan shakarsiz Coke Zero ichimlikni ishlab chiqardi, chunki u semirish xavfini oshiradigan mahsulotlar uchun tanqid qilindi. Shunday qilib, u bozorda o'z hukmronligini saqlab qoldi va raqobatbardosh bo'lishni davom ettirdi. Kompaniya shuningdek, turli madaniyatlar alkogolsiz ichimliklarning turli xil ta'mini talab qilishini tushunadi; shuning uchun u o'z ichimliklarida ushbu afzalliklarni taklif qila oldi. Bu yillar davomida Coca-Cola xalqaro o'sishida yuqori samarali bo'lgan strategiyadir.

FOYDANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Ahlstrom, D & Bruton, GD 2010, Xalqaro menejment: Rivojlanayotgan dunyoda strategiya va madaniyat , Janubi-G'arbiy Cengage Learning, Adelaida.
2. Bilgin, FZ & Wührer, G 2014, International marketing compact , Linde International, Wien.
3. Chakravarthy, B & Coughlan, S 2012, "Rivojlanayotgan bozor strategiyasi: mahsulotlar va yetkazib berish tizimlarini yangilash", Strategiya va etakchilik , jild. 40, yo'q. 1, 27-32-betlar.
4. Lopez, D 2012, Coca-Cola kompaniyasining brend rivojlanishi (Buyuk Britaniya): Coca-Cola kompaniyasi (Buyuk Britaniya) uchun yangi brending imkoniyatlarini o'rganish , GRIN Verlag GmbH, Myunxen.
5. Isdell, EN & Beasley, D 2012, Inside Coca-Cola: dunyodagi eng mashhur brendni yaratish bo'yicha bosh direktorning hayotiy hikoyasi, Sent-Martin Griffin, Nyu-York, NY
6. <https://www.accaglobal.com/vn/en/member/discover/cpd-articles/business-management/international-management.html>

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СКАЗОК НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ПРИЕМ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ

*Сурхандарьинская область, город Термез
16 учитель русского языка в школе IDUM
Абдулазимова Рано Амановна*

Занимаясь русским языком посредством лингвистических сказок, дети начинают приобщаться и к самому предмету. При помощи лингвистических сказок уроки русского языка становятся яркими, эмоционально окрашенными, развивают детскую фантазию и воображение. Таким образом, лингвистические сказки помогают преподать материал в доступной, интересной и образной форме, способствуют лучшему усвоению знаний, вызывают интерес к предмету русского языка и повышают орфографическую грамотность учащихся. Научно-методическая статья посвящена анализу учебно-воспитательных возможностей лингводидактической сказки при обучении русскому языку. В исследовательской работе уточняется понятие «лингвистическая сказка», рассматриваются условия формирования мотивации познавательной деятельности, приводятся конкретные примеры обучающих сказок, написанных авторами статьи и учениками. Авторами предпринята попытка систематизировать основные направления работы с лингвистической миниатюрой на уроках русского языка.

Ключевые слова: лингвистическая сказка, лингводидактическая сказка, дидактическая сказка, лингвистическая миниатюра, мотивация познавательной деятельности, игровая деятельность на уроках русского языка, элементы занимательности.

ВВЕДЕНИЕ

Проблема сегодняшней школы – падение интереса учащихся к русскому языку и снижение грамотности, неумение правильно, логично выразить мысль. Как заинтересовать ребят изучением русского языка? В чем причина равнодушия учеников к урокам? Как заставить детей слушать на уроке, с помощью каких средств и методов зажечь в их глазах пытливым огонёк жажды знаний?

Психологами доказано, что знания, усвоенные без интереса, не окрашенные собственным положительным отношением, эмоциями, не становятся полезными – это «мёртвый» груз. Даже трудный материал запоминается без особого труда, если при его объяснении на уроке использовать принцип занимательности и создавать разнообразные игровые моменты, вызывающие у учеников

положительную мотивацию к изучению русского языка. Всегда легче запомнить то, что интересно.

Известный педагог В.А.Сухомлинский писал: «...Если вы хотите, чтобы воспитанник ваш стал умным, любознательным, сообразительным, если у вас есть цель утвердить в его душе чувствительность к тончайшим оттенкам мысли и чувств других людей, - воспитывайте, пробуждайте, одухотворяйте, вдохновляйте его ум красотой слова, мысли, а красота родного слова, его волшебная сила раскрывается, прежде всего, в сказке».

Мудрый педагог имел в виду сказку в общепринятом смысле слова. Однако сила и значение ее оказались так велики, что лингвисты решили взять этот жанр на вооружение. Несколько десятилетий назад появились первые сказки Ф. Д. Кривина о языке, и с тех пор они стали одним из испытанных средств формирования интереса школьников к родному языку.

Следствием угасания интереса школьников к изучению русского языка является снижение их правописной (орфографической и пунктуационной) грамотности и неумение правильно излагать свои мысли. Психолингвисты объясняют этого отсутствием у большинства учащихся бюджетных муниципальных учреждений мотивации познавательной деятельности и высказывают предположение о том, что одним из главных условий успешного обучения русскому языку является внутренняя (интринсивная) мотивация, связанная не с внешними обстоятельствами, а с самим содержанием учебной деятельности. Осознавая это, учителя-словесники в процессе обучения русскому языку применяют такие методические приемы: – привлечение необычного дидактического материала; – использование нестандартных заданий, которые позволяют вызвать интерес и к содержанию учебного материала, и к самим формам работы на уроке; – вовлечение школьников в игровую деятельность; – организация исследовательской деятельности учащихся, предполагающая самостоятельный поиск ими путей решения поставленных задач. Не отрицая действенности этих приемов, авторы статьи одним из путей формирования у обучаемых внутренней познавательной мотивации считают использование на уроках русского языка сказочных лингвистических историй. Чтение, слушание и сочинение лингвистических сказок рассматривается в данной статье как эффективный методический прием, способствующий активизации мыслительной деятельности обучаемых и повышению их познавательной мотивации. В школьной практике лингводидактическая миниатюра наиболее востребована во внеклассной работе словесника, например, при проведении олимпиад и недель русского языка. Однако опыт применения лингвистических сказок в классно-урочной деятельности не систематизирован, используемые сюжеты далеко не всегда способны заинтересовать школьников настолько,

чтобы сформировать устойчивую интринсивную мотивацию познавательной деятельности, что и определяет актуальность данного исследования. Цель данной статьи – описать различные варианты использования лингвистических сказок на уроках русского языка для повышения внутренней мотивации учащихся и продемонстрировать наиболее удачные примеры произведений данного жанра. Новизна работы состоит в том, что в ней не только теоретически обосновывается один из способов формирования интринсивной мотивации, но и демонстрируются оригинальные тексты лингвистических сказок, сочиненных как авторами данного исследования, так и самими школьниками. Практическая значимость заключается в том, что сказочные сюжеты на языковые темы, представленные в статье, могут использоваться практикующими учителями-словесниками для того, чтобы школьникам было легко и интересно познавать основные законы и правописные нормы русского языка. Практический материал, презентуемый в данной работе, предназначен для работы с учащимися младшего школьного возраста, а также со школьниками 5-х – 6-х классов, поскольку в лингводидактике распространено мнение о том, что сказка наиболее эффективна при обучении русскому языку детей дошкольного и младшего школьного возраста.

ОСНОВНАЯ ЧАСТЬ

В силу своих психолого-физиологических способностей дети этого возраста очень подвижны. Им довольно сложно долго слушать объяснение учителя и много писать. Поскольку одним из главных инструментов познания мира для них является сказка, то использование сказочных сюжетов, помогающих легко усвоить лингвистические понятия и овладеть правописными нормами, может стать эффективным средством обучения русскому языку. Как чтение, так и сочинение школьниками сказок способствует более глубокому пониманию теоретических сведений и легкому усвоению правил правописания, потому что в них изучаемый материал подается в яркой и образной форме. Лингвистическая, или лингводидактическая (обучающая русскому языку), сказка – это небольшой по объему вымышленный рассказ, назначение которого состоит в том, чтобы учащиеся могли получить образное представление об изучаемых языковых явлениях. Сказочные лингвистические истории предполагают не только передачу учебного материала, но также формирование мировоззрения и творческого мышления. В миниатюрах на лингвистические темы символы, знаки, понятия и правила, к которым нужно вызвать интерес, оживляются и живут в сказочном мире, хорошо знакомом школьникам с самого раннего детства. Эффективность использования сказочных лингводидактических историй в процессе обучения русскому языку объясняется тем, что такой путь максимально приближен к игре, вызывает у обучаемых живой эмоциональный

отклик, чем и определяется прочное запоминание теоретического материала, а также увлеченность учебной деятельностью, которую довольно сложно вызвать изучением теории, изобилующей не совсем понятными, потому и неинтересными школьнику терминами. Одним из наиболее удачных примеров сказочных историй на языковую тему, по мнению авторов, является лингвистическая сказка Л. В. Бурмистровой «Чудесные приключения в стране Словографии» [3]. В ней в занимательной форме рассказывается о структуре и законах русского языка, раскрываются способы обучения детей чтению и письму. Изучение букв и звуков становится увлекательным путешествием-игрой по волшебной стране русского языка Словографии, населенной буквятами. По мнению Л.В. Бурмистровой, эта сказка поможет: – ученикам начальной школы легко запомнить сложную классификацию букв и звуков, охарактеризовать любой звук русского языка; – пятиклассникам в занимательной форме повторить и обобщить фонетические знания, полученные в младших классах; Как правило, композиционная схема, по которой строится сюжет на лингвистическую тему, такая же, как и схема построения фольклорной сказки: присказка, зачин, сказочное действие и концовка. Отличие лингвистической сказки от фольклорной в том, что ее сюжет построен таким образом, что в процессе его разворачивания перед читателями или слушателями раскрываются определенные лингвистические понятия или нормы правописания. Примером тому могут служить лингвистические сказки, написанные Аржанцевой Т.В. С помощью первой сказки учащиеся младших классов имеют возможность ознакомиться с фонетическими законами. С помощью второй – усвоить правила правописания. Две сказки о чудесных приключениях брата Ы и сестриц И и Й. Первая сказка В сказке рассказывается о том, почему мягкость согласных на письме обозначается буквой И, но не может обозначаться буквой Ы. Жила себе поживала в десятой квартире алфавита многозначительная буква И. Почему многозначительная? Потому что работа у нее была очень важная и ответственная. Буква И была не только буквой, но еще и соединительным союзом: соединяла между собой однородные члены и части сложного предложения. По соседству с ней, в одиннадцатой квартире, обитала ее сестрица Й. Сестры были настолько похожи, что иногда их даже путали. Особенно иностранцы, которым приходилось изучать русский язык. Чтобы людям проще было их различать, сестрица Й всегда ходила с кокетливым бантиком на макушке. А еще сестрички И и Й были такими веселыми, что никто не мог даже имен их произнести без улыбки. Если кто-то хотел позвать сестричек, то есть произнести звуки [и] или [й], которые они обозначали, должен был непременно улыбнуться. А еще у букв И и Й был братец Ы. Домик его находился в самом конце алфавита. Но несмотря на внешнюю похожесть, все они были очень

разные. Например, у сестренки И характер был очень мягкий, поэтому все согласные, рядом с которыми она в словах стояла, тоже приобретали мягкость. Их так и называли – мягкие согласные. У братца Ы, в отличие от сестры И, характер был очень твердый и нрав крутой. Стоило только братцу Ы занять то же место в слове, которое до него занимала сестрица И, как мягкие согласные сразу становилось твердыми, и даже слова от такой твердости преображались и совершенно изменяли свое значение. Вот как это выглядело: пил – пыл, бил – был, мило – мыло, забил – забыл, слить – слыть, вилы – выли. Такие интересные превращения происходили только потому, что изменялась в слове всего-навсего одна-единственная буква. Но это еще далеко не все чудеса, которые могли совершать братец И и его сестрица Ы. Хотите знать, что творили эти проказники? Тогда читайте следующую сказочную историю из жизни И и Ы. (Т .В. Аржанцева) Вторая сказка В ней рассказывается о том, почему жи и ши нужно писать с буквой И, а не с буквой Ы. Однажды братец Ы, перебегая из одного слова в другое, наступил на ногу букве Ш и не извинился. Она разозлилась и зашипела, словно змея: – Ишшш ты, какой шшшустрый! Бегаешшшь и не смотришшшь под ноги! Не видишшшь, что буква на твоём пути? Кашшшшмар какой! Какой кошшшшмар! – Осторожжжне нужно быть! Осторожжжжне! Неужжжели невозможжжно ходить по свободным линиям тетрадного листа, а не по чужжжим ногам? – поддержала подругу буква Ж. Братцу Ы нужно было бы сразу принести свои извинения. Но он, как мы знаем, был нравом тверд и очень упрям. Не в его правилах было проявлять мягкость по отношению к рядом стоящим согласным. Он насупился, даже расплакался, но все равно продолжал твердо стоять на своем: – Ыыыыыы, – размазывал он по щекам слезы, но при этом все равно упирался. – Не буду я ни перед кем извиняться! Не буду! – Как жжже так можжжно!? Как можжжно быть таким невежжжливым!? – возмущалась буква Ж. И такой начался по этому поводу переполох в алфавите! В конце концов буквы Ж и Ш так разгневались на братца Ы, что сестрице И с огромным трудом удалось предотвратить настоящую драку. Как ни уговаривала миролюбивая И обидевшихся Ж и Ш успокоиться и простить ее неуклюжего братца, они оставались непреклонными. Потому-то и стали их называть твердыми согласными. Ни при каких условиях Ж и Ш мягкими не бывают. Даже в том случае, когда за ними стоит мягкий знак, обычно обозначающий мягкость предыдущего согласного. И уже никого больше не удивляет то, что в словах думаешь, знаешь, пишешь звук [ш] твердый. И в словах отрежь, намажь звук [ж] тоже твердый. В этих словах даже мягкий знак утрачивает способность обозначает мягкость. Занимая позицию после буквы Ш, он может показывать только то, что глаголы думаешь, знаешь, пишешь и им подобные употреблены в форме 2-го лица единственного числа: ты думаешь, ты знаешь, ты пишешь. А все

потому, что сестры И и Й, чтобы избежать конфликта, уговорили братца Ы никогда не подходить близко к непримиримым шипящим Ш и Ж. С тех пор в русском языке не стало ни одного слова, в котором братец Ы встретился бы с буквами Ш и Ж. Обиженные Ш и Ж оставались настолько твердыми в своем решении не идти ни на какой компромисс, что даже буква И не смогла смягчить их сердца. Из-за этого в тех словах, где И стояла после Ж и Ш, их звучание оставалось твердым: шишка, рыжий, шиповник, жираф, машина, ложись, жизнь. Вот почему в этих словах после букв Ш и Ж мы слышим звук [ы], а пишем букву И. Это правило стало настолько строгим, что у него нет ни одного исключения. Писать нужно только -ШИ- и только -ЖИ-, но никак иначе. Учителя русского языка очень строго следят за выполнением этого правила. Как только напишет ученик после Ж или после Ш букву Ы, они берут ручку с красной пастой и исправляют ошибку. Вот и стараются малыши никогда не нарушать данное правило, иначе может снова вспыхнуть большой скандал. Буквы Ш, Ж и братец Ы непримиримы. И ты, будь, пожалуйста, внимателен. ЖИ и ШИ пиши с буквой И. (Т. В. Аржанцева) Кроме обучающего назначения, сказочная лингвистическая миниатюра может использоваться и в воспитательных целях. Через конфликтные ситуации, возникающие между героями, учащиеся осмысливают нравственные ценности и идеалы. Воспитательный потенциал дидактических сказок использовался К. Д. Ушинским, В. А. Сухомлинским, Л. Н. Толстым. Не теряют интереса к данной проблеме и современные психологи, и педагоги. В их числе Г. Н. Волков, Т. Д. Залетова, А. В. Запорожец, Т. Д. Зинкевич-Евстегнеева, Л. Д. Короткова, Н. М. Погосова, Л. Б. Фесюкова. Примером, иллюстрирующим воспитательные возможности сказочных лингвистических историй, может служить вымышленный сюжет о мягком знаке, цель которого не только объяснить отсутствие этой буквы в сочетаниях -чк-, -чн-, -нч-, -щн-, -нщ-, но и раскрыть нравственную ценность дружбы. Сказка о невидимке мягком знаке Жили-были в некоторых словах буквосочетания -чк-, -чн-, -нч-, -щн-, -нщ-. Они встречались друг с другом довольно часто, например, в таких словах: девочка, скучно, закончить, мощный, каменщик. Буквы в этих сочетаниях были не разлей вода, а еще они очень дружили с мягким знаком. И вот однажды приключилась с их другом такая история. Гулял мягкий знак по тетрадным линейкам, весело перепрыгивал с одной на другую. А за окошком сидел, нахохлившись, серенький воробышек на высоковольтных проводах и наблюдал, как озорной мягкий знак скачет с одной линейки на другую. Последовав его примеру, воробей тоже стал перелетать с провода на провод, но вскоре ему это надоело. Нужно сказать, что воробей был маленький, но очень задиристый. Не жилось ему спокойно, все время хотелось кого-нибудь задеть или клюнуть. Оттого и друзей у него не было. Прочиркал воробышек мягкому знаку: – Эй, буква, лети ко мне! Будем вместе

по проводам скакать, хвостиками вертеть и весело чирикать. – Как же я полечу? – спросил мягкий знак. – У меня и крыльев-то нет, чтобы взлететь, и клюва нет, чтобы чирикать, да и вертеть мне, в общем-то, нечем, так как хвоста у меня тоже нет. – Зачем же ты тогда такой нужен – бескрылый, бесхвостый и бесклювый? Даже у мошек есть крылья, а у тебя – нет! Фу, таким быть! – презрительно прочирикала птица. – Твоя правда, воробей. Нет у меня ни крыльев, ни хвоста, ни клюва. Но зато у меня есть друзья – -чк-, -чн-, -нч-, -щн- и -нщ-. А это поважнее, чем крылья, хвост и клюв, – гордо парировал мягкий знак. – Ха-ха-ха! Нашел чем похвастаться! Крылья в жизни намного важнее друзей, потому что с их помощью можно улететь от врагов. И клюв важнее друзей, потому что с его помощью можно заклевать врагов! А хвостом можно весело вертеть, сидя на проводах. – Зато с друзьями можно поиграть и поработать, погрустить и посмеяться. – А вот я сейчас тебя склюю, и никакие друзья тебе не помогут. Тогда и увидим, что важнее. Стремительно слетел воробей с проводов на тетрадку, и тут увидел мягкий знак, какой он огромный. Это только издалека казалось, что воробышек совсем крошечный. Вблизи он оказался огромной серой птицей. Достаточно ему было всего один-единственный разочек клюнуть – и все, не стало бы мягкого знака. Кто бы тогда обозначал мягкость предыдущего согласного? Как знать, справились бы без него буквы И, Й, Е, Е, Ю, Я или не справились бы. Оценив всю меру нависшей над ним опасности, бросился мягкий знак за помощью к своим друзьям -чк-, -чн-, -нч-, -щн- и -нщ-. Пять смелых буквосочетаний не бросили своего друга мягкого знака в беде. Мужественно стали они на его защиту. Закрыли, что называется, собой, собственным, можно сказать, телом. Всматривается задиристый воробей в слова и не может рассмотреть в них мягкого знака. Видит только его друзей – -чк-, -чн-, -нч-, -щн- и -нщ-: -чк-: ночка, тучка, дочка, штучка, цветочки, полочка; -чн-: конечно, нарочно, срочно, прочно, праздничный; -нч-: закончить, стаканчик, дачник; -щн-: мощный, сущность, овощной; -нщ-: каменщик, оценщик, оконщик. Все глаза проглядел, а клевать-то некого. Стал он вслух читать эти слова. Слышит, что звуки-то в них слышатся мягкие, значит, должен быть мягкий знак, а увидеть его не может. Надежно скрыли буквы своего друга. Так и улетел воробей обескураженный и удивленный. Понял он, что друзья в жизни иногда бывают намного важнее, чем собственные крылья, клюв и хвост, и улетел искать себе друзей. Только ты, дружок, пожалуйста, не выдавай букву мягкий знак и никогда-никогда не пиши его в буквосочетаниях -чк-, -чн-, -нч-, -щн-, -нщ-. Вдруг воробей вернется, увидит мягкий знак и склюет его. (Т. В. Аржанцева) С другими сказками того же автора можно познакомиться на сайте «Свои сказки детям», в разделе «Умные сказки» [8]. Вариантов использования лингвистических сказок на уроках русского языка достаточно много. С их

помощью можно в занимательной форме провести объяснение нового материала и закрепление усвоенного ранее. Они могут использоваться в качестве дидактического материала. Большую ценность имеет сочинение детьми собственных лингвистических сказок при изучении той или иной темы. Для того чтобы создать сказочный сюжет, необходимо глубоко вникнуть в содержание материала, который послужит основой для вымышленной истории, хорошо понять его. О том, насколько эффективным может стать задание сочинить лингвистическую сказку, свидетельствуют миниатюрные сюжеты, созданные школьниками самостоятельно. Королева Морфология Жила-была королева Морфология. И правила она всеми частями речи. Царил там мир и покой. Но однажды случился страшный шторм, из-за которого все части речи перепутались. Чувствуя, что они не на своем месте, части речи сообщили об этом Морфологии. Королева незамедлительно приняла мудрое решение. Она поделила все части речи на самостоятельные и служебные. Самостоятельные части речи были наделены каждый своим признаком и вопросом, а служебные – специальными функциями, которые помогали связывать слова и предложения, а также придавать им дополнительные значения. Все прояснилось в королевстве. И теперь части речи знали: что бы ни случилось, они всегда найдут дорогу домой. (Эмирсалиева Камилла, ученица 5-Д класса МБОУ «Школа-лицей» № 3)

Страна Глаголия Давным-давно в царстве Грамматика жил-был царь Глагол со своим глагольным людом. В этом царстве не любили ленивых и спокойных, так как весь день что-то делали: бегали, прыгали, читали, мастерили, строили. Глаголяне всегда были там, где учились, работали, помогали. Царь Глагол – великий труженик, потому что делает и сделает так, как всем надо. А еще царь не любил частицу НЕ, поэтому никогда не стоял с нею рядом. Также у царя было два сына – 1-е спряжение и 2-е спряжение. Царь Глагол может то, что не может другая часть речи – изменяться по временам. Но временами бывает так, что глагол теряет свое лицо, когда ВЕЧЕРЕЕТ, СМЕРКАЕТСЯ, ДУЕТ в окно и ХОЧЕТСЯ сесть у теплой печки и ПОМЕЧТАТЬ. Вот такая мечтательная страна Глаголия. (Полосухин Максим, ученик 5-Д класса МБОУ «Школа-лицей» № 3)

Корни Гор и Гар В тридесятом государстве жила королева Орфография и было у нее два сына-близнеца, которых звали Гор и Гар. Чем взрослее они становились, тем сложнее их было различить. Как-то раз позвала королева своих подданных – суффиксы, приставки, корни и ударения – и поставила перед ними задачу сделать так, чтобы она смогла различать своих сыновей. Первым за дело принялся корень. И так он пытался и сьяк, но ничего у него не получилось. Следующим пошел суффикс. Тоже ничего не вышло. На третий раз рискнуло ударение. Вскочило оно что было сил, стало над буквой А. Обрадовались все придворные, хлопали они ударению. Королева поблагодарила ударение и щедро наградила за

выполненную задачу. С тех пор как увидит царица над корнем ударение, то уже знает, что это сын Гар, а без ударения – Гор. (Суворова Кристина, ученица 5-А класса МБОУ «Школа-лицей» № 3) Сочиняя лингвистические сказки, школьники учатся образно мыслить, композиционно оформлять плоды своего воображения. Творческий процесс создания сказочных сюжетов способствует развитию фантазии учащихся, совершенствованию их монологической речи, повышению орфографической и пунктуационной грамотности. **ВЫВОДЫ** На основании проведенного исследования можно сделать следующие выводы: – преобразование научных сведений в сказочные образы и сюжеты и использование этих сюжетов на уроках русского языка способствуют развитию познавательной активности, творческих способностей учащихся, формированию интереса к русскому языку и внутренней мотивации к его изучению; – чтение и прослушивание лингводидактических сказок позволяют объединить учащихся совместной познавательной деятельностью, что улучшает микроклимат в классе; – в процессе слушания или чтения сказок повышается уровень положительных эмоций, что содействует произвольному усвоению теоретического материала; – лингводидактические сказки способствуют концентрации внимания учащихся, стимулируют протекание мыслительных процессов; – сочинение школьниками собственных сказок обуславливает более глубокое понимание теоретического материала, помогает им отыскать новые связи и отношения между языковыми единицами, представленными в виде сказочных героев или объектов, обогащает словарный запас, позволяет осмысливать и запоминать сложную учебно-научную информацию, развивает творческий потенциал личности.

Список литературы

1. Белоусов В. Л. Сочинение-сказка в V классе / В. Л. Белоусов // Русский язык в школе. – 1975. – № 1. – С. 28–31.
2. Волина В. В. Русский язык. Учимся играя / В. В. Волина. – М.: Новая школа, 1994. – 448 с.
3. Информационно-образовательный форум «Педагогическая практика» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://metodika.rusff.ru/viewtopic.php?id=211>. – Дата доступа: 16.12.2016.
4. Короткова Л. Д. Технология использования авторской дидактической сказки / Л.Д. Короткова. – Москва: Перспектива. – 176 с.
5. Смелкова З. С. Как работать с лингвистической миниатюрой / З. С. Смелкова // Русский язык в школе. – 1999. – № 2. – С. 17–22. .

FIZIKA FANI RIVOJLANISH TARIXINI O‘RGANISHNING DIDAKTIK JIHATLARI

Usmanova Dilbar Xaitmuratovna

Surxondaryo viloyati Termiz shahar 16 IDUM

maktabining Fizika fani o‘qituvchisi

Annotatsiya: Mazkur maqolada fizika fanini rivojlanish tarixi o‘rganish bosqichlari, vazifalari, rivojlanishidagi fanlar bilan bog‘liqligi va rivojlanish tarixining davrlari borasida so‘z yuritiladi. Bundan tashqari, o‘quv darslarida fizika fani tarixini o‘qitishning ahamiyati va samaradorligi tahlil etilgan.

Kalit so‘zlar: rivojlanish tarixi, tarixiy fakt, analitik ma‘lumot, astronomiya, tabiatshunoslik, ishlab chiqarish, jamiyat qonunlari, ilmiy kashfiyot.

Fizika har kuni sodir bo‘ladigan hodisalar haqidagi fandir. Biz uning ko‘p qonunlarini tushunamiz, lekin ko‘pincha tushuntirib berolmaymiz. Buning sababi odatiy darsliklarda mavzuni taqdim etishda juda abstraktdir (va har bir o‘qituvchi qiziqarli izoh bera olmaydi). Fizikani har xil yo‘llar bilan o‘rgatish mumkin - barcha usullar o‘z-o‘zidan yaxshi (lekin barchaga bir xil berilmaydi). Maktab o‘quv dasturi barcha hodisalar va jarayonlar to‘g‘risida to‘liq tushuncha bermaydi (va qabul qiladi). Buning sababi amaliy bilimlarning etishmasligi, chunki o‘rganilgan nazariya aslida hech narsa bermaydi (ayniqsa, kichik fazoviy tasavvurga ega odamlar uchun). Insoniyat o‘zi yashayotgan olam to‘g‘risidagi bilimlarni to‘satdan va tayyor tugallangan holda ololmaydi. Oddiy, misol: Nyutonning qonunlari degan nom bilan ataluvchi hozirgi maktab o‘quvchisiga ham tanish bo‘lgan harakat qonunlarini tushunish minglab yillarni talab qilgan. Yana ko‘p yuz yillar davomida bu qonunlarning har doim ham har qanday holatlar uchun ham qo‘llab bo‘lmasligini tushunildi[1]. Ya‘ni juda katta tezlikdagi va juda kichik o‘lchamdagi zarrachalar harakatiga bu qonunlarni qo‘llab bo‘lmasligi aniqlandi. Insoniyat bilmaslikdan bilishga bo‘lgan uzoq va mashaqqatli masofani bosib o‘tdi. Bunda u unchalik aniq va to‘liq bo‘lmagan bilimlarni aniq va to‘liq tushunchalar bilan almashtirib bordi. Hech bir ish yo‘q joydan boshlanmaydi, balki har bir yangi avlod o‘zidan avvalgi o‘tganlar to‘xtagan joydan ishni boshlaydi va o‘zi amalga oshirgan ishlarni keyingi keluvchilarga topshiradi. Bu yerda I. Nyutonning quyidagi so‘zlarini eslash muxim ahamiyat kasb etadi. “Agar men boshqalarga nisbatan uzoqni ko‘ra olgan bo‘lsam, buning sababi, men buyuk kishilarning yelkalarida turganligim uchundir”[2]. Yevklid va Arximedlarsiz Nyuton, Nyutonsiz Eynshteyn yoki Bor, Xorazmiy va Forobiysiz Beruniy yoki Ibn Sino, Umar Xayyom va Umar Chag‘moniysiz Ulug‘bek, bularsiz Qozizoda Rumi (zamonasining Aflotuni) yoki Ali Qushchi bo‘lmas edi. Ya‘ni, har bir avlod o‘zidan avval o‘tganlar merosini

o‘rganib, ular qoldirgan ishlar zaminida fan va texnikaning kelgusi rivojini amalga oshiradi. Har qanday bilimning rivojlanish jarayonini o‘rganish alohida bir fan - tarix fanining asosiy masalasini belgilaydi. Shu jumladan fizika fani rivojlanish tarixi, fan tarixining bir bo‘lagini tashkil qilib, u fizika fanining rivojlanishi jarayonini o‘rganadi. Har qanday fanning asosiy vazifasi shu fan shug‘ullanayotgan sohada amalda bo‘lgan qonunlarni ochishdan iborat bo‘lganligi kabi fizika tarixi fanining ham vazifasi fan rivojlanishini boshqaruvchi qonunlarni yaratishdan iborat. Yuzaki qaraganda bunday qonunlarning bo‘lishi mumkin emasdek ko‘rinadi. Oldindan Farobiy, Beruniy, Ibn Sino, Arximed, Nyutonlarning dunyoga kelishini bilib bo‘lmaydi, olimlar fikri va tafakkurini boshqarib bo‘lmaydi. Tashqaridan bir ko‘rishda fan tarixi buyuk daholarning nazorat qilib bo‘lmaydigan faoliyatlari natijasiga o‘xshab ketadi. Albatta ular faoliyatini tabiatda yuz beruvchi biror harakat qonunlariga o‘xshash qolipdagi qonunlarga o‘xshatib bo‘lmaydi[3]. Mubolag‘asiz aytish mumkinki, fan bu insoning murakkab tafakurri va ijodiy faloiyat mahsulidir. Biroq fan rivoji muhim o‘rin tutuvchi ma‘lum bir tarixiy sharoitlarda amalga oshadi. Bu narsani esa, albatta, ilmiy tahlil qilish mumkin. Tarixan ma‘lumki ilm-fan rivoji iqtisodiy rivojlanish bosqichlariga bog‘liq. Qaysi joyda ishlab chiqarish, sanoat, madaniyat rivojlanishi yuqori bo‘lsa o‘sha joyda fan rivojlanishi ham yuqori darajada bo‘ladi. Hozirgi kunda bu yanada yaqqol namayon bo‘lib bormoqda. Chunki, ilm fan hozirgi davr rivojida juda katta ijtimoiy mablag‘ni talab qiladi. Fizika fanini rivojlanish tarixi o‘rganish bir qator bosqichlarda amalga oshiriladi: –ma‘lumotlar yig‘ish –analitik ma‘lumotlar orasidagi bog‘lanish va sabablar - analitik natijalarni umumlashtirish va fandagi asosiy qonunlarni ochish. Fanning rivojlanish tarixi bu umumiy fizikaviy bilimlarning ajralmas bir qismidir, chunki fizika fanning o‘rganish bilan uning tarixi ham o‘rganib boriladi, bu fanning qonun qoidalarning ochilishi, ushbu qonun ochishda olimlarning tutgan o‘rnidir[4]. Fizika tarixini bilish uchun asosan shu qonunlarning yozilishini, asl nusxasini o‘rganish uchun asil ma‘nosini o‘rganishda muhim o‘rin egallaydi. Har qanday fanning tarixini o‘rganishda, bu fan aslida qanaqangi fan, bu fan o‘z taraqqiyotida umumbashariy rivojlanishda jamiyat taraqqiyotida qanaqangi o‘rin tutadi va qanday metodlar bilan o‘rganilishi kerak. Shu nuqtai nazardan qaragan fizika tarixi o‘rganish, jamiyat taqqiyotining bosqichini o‘rganishda tabiatshunoslik fanning yetakchilari bilan bir qatorda tutgan o‘rni muhimdir. Chunki fizika atrofimizni o‘rab olgan tabiat qonunlarni o‘rganish bilan bog‘liqlikligi tufayli, uni o‘rganish tarixi ham juda qadimiy bo‘lib, hozirgi kungacha 2000 yildan ortiq vaqtni o‘z ichiga oladi[5]. Fizika fani o‘tgan XX asr davomida shunchalik o‘zgarib ketdiki, fizika fani o‘rganishda uning oddiy fizik xodisalardan boshlab uning hozirga kundagi murakkab taraqqiyotda davom etayogan taraqqiyotini inson ongiga singdirib borish uchun ham fizikani fan tarixi bilan biog‘lab o‘rganish muximdir. Fizika tarixi fani fizikaviy bilimlarning ajralmas bir qismidir. Shu sababli fizika fanini o‘rganish fizika

o‘qituvchilaridan fizikani chuqur o‘rganish, uni analiz qilish, qonunlarining bir biriga bog‘liqligini ochib berish, o‘quvchilarga uni bir-biri bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatib berish, qonunlarni mohiyatini tushuntirish, fanning jamiyat taraqqiyotida tutgan o‘rnini ochib berilishidan iboratdir. Fizikaning rivojlanish tarixini o‘rganishda quyidagi vazifalarni amalga oshiriladi: - Tarixiy faktlarni topish va oydinlashtirish; - Tarixiy faktik materiallarni analiz qilish, uning mohiyatini ochish; - Fizikaviy umumiy qonunlarni o‘zaro bog‘liqligini ochish. Dunyo taraqqiyotidagi barcha fanlar tarixi asosiy imkoniyat yo‘nalishidagi vazifani hal qiladi: 1. Tabiat qonunlari tarixi; 2. Jamiyat qonunlari tarixi. Tarixiy fanlar shuni ko‘rsatadiki, fizika fani o‘z rivojlanishida boshqa fanlar bilan birinchi navbatda tabiatshunoslik fani tarixi bilan uzviy bog‘liqdir, fizika fani esa bu fanlarning rivojlanishida o‘zining munosib xissasini qo‘shadi. Shuning uchun ham ko‘pgina fanlar rivojlantirgan olimlarni ham ko‘p qirrali deb qarashimiz mumkin. Bular fizika, astronomiya, ximiya, biologiya, matematika va h.k. fanlarning rivojlanishiga kattagina hissa qo‘shgan olimlar Abu Rayxon Beruniy, Mirzo Ulug‘bek, Ibn Sino, R. Boel, E. Mariott, G.Kavendesh va boshqalar shular jumlasidandir. Fanlar tarixini o‘rganar ekanmiz qadimda bu fanlarning barchasi falsafiy qarashlardan kelib chiqqanini ko‘rishimiz mumkin. Qadimda olimlarning “Donolik ishqibozlari” deyilgan[6]. So‘ngra fanlar o‘rganilib qonuniyatlarning ochilishi natijasida barchasi alohida fan sifatida shakllana bordi. Fizika fani ham o‘z rivojlanishida ko‘pgina fanlar bilan bog‘liqdir. Masalan fizika fani o‘z rivojlanish tarixida matematika fani bilan uzviy bog‘liqdir, chunki matematikasiz fizik qonunlari tushuntirish mumkin emas. Matematikani ilmiy metod sifatidagi ahamiyati fizikani o‘qitishda juda keng va yaxshi o‘z aksini topdi. Ular matematika formulalarida ifodalanadi, bular esa fizik qonunlardan xulosaalar chiqarishda ayrim holatlarni isbotlashda va fizik masalalarni echishda ishlatiladi. Fan tarixida minglab yillar davomida astronomlar osmon “Talqin va tadqiqotlar” Respublika ilmiy-uslubiy jurnali №7 175 xodisalari to‘g‘risida faqat ko‘zga ko‘rinadigan yorug‘lik vastasida olinadigan informatsiya bilan cheklanib keladilar. Ular bu xodisalarni elektromagnit nurlanishlarning keng spektridagi torgina tirqishi orqali o‘rganar edilar deb aytish mumkin. 1965- yillar radiofizikasining rivojlanishi tufayli radioastronomiya vujudga keldi va bizning koinot haqidagi tasavvurlarimiz xaddan tashqari kengayib ketdi. So‘ngi yillarda muxim o‘zgarishlar bo‘ldi. Astronomiyadagi astrofizika ko‘proq ahamiyat kasb eta boshladi va ishlab chiqarishni rivojlantirishda, ishlab chiqarish jamiyatning moddiy farovonligining o‘rishiga olib keladi[7]. Demak, fanning rivojlanishi ishlab chiqarishni boshqarar ekan, ishshlab chiqarish fizikaning yangi qonunlar ochishiga har doim ta‘zyiq o‘tkazib turadi. Masalan, Gyugensning mayatnik nazariyasi – mexanik soatning ixtiro qilishga olib keldi. Termodinamikadan S.Karno stikli bug‘ mashinsining ixtiro etinlishiga asos bo‘ldi. A.S.Popov tomonidan radioning kashf etilishi radiofizikaning rivojlanishiga olib keldi va hako‘zolar. Shuningdek fizika

fanining rivojlanish tarixi nazar solsak, fanning taraqqiyoti bevosita ishlab chiqarishni rivojlantirish tarixi bilan bog‘liqligini ko‘ramiz. Chunki fizik fanining yutuqlari bevosita texnika va texnologiyalarda qo‘llanib, u esa o‘z navbatida ishlab chiqarish kularini rivojlantirishda muxim o‘rni egallaydi. Fizika fanining rivojlanishi jamiyatning ijtimoiy tuzilishiga ham bog‘liqdir. Chunki fanning rivojlanishida jamiyatning iqtisodiy siyosiy tuzilishi ham muhim rol o‘ynaydi. Masalan: Quldorlik tuzumi davridan keyingi ilk feodalizm davrida fan taassurotlar bilan rivojlanmadi, chunki o‘sha davrdagi quldor ham, feodal ham ishlab chiqarishni rivojlantirishi bilan qiziqmas edi. Fizika faqat ishlab chiqarish bilan bog‘liq bo‘libgina qolmay, u barcha tabiiy fanlar bilan ham bog‘liqdir. Buni qanning tarixi o‘rganishimizda ko‘rib boramiz. Fizika fani rivojlanish tarixini quyidagi davrlari uning rivojlanishiga qarab o‘rganib boriladi. 1. Qadimgi zamon fizikasi (fizik tushunchalarning shakllanish davri) a) antik davr fizikasi (eramizdan oldingi III asrga qadar bo‘lgan davr) b) O‘rta asr fizikasi (III-X asr) v) Geliostentrik sistema uchun kurash (X-XVI asr) 2. Klassik fizikaning asosiy yo‘nalishlar shakllanishi davri a) Ilmiy inqilobning tugallanishi (XVIII asr). b) Fizikaning asosiy yo‘nalishlarining rivojlanishi (XIX asr). 3. Fizikada ilmiy inqilobning asosiy yo‘nalishlari (zamonaviy fizika shakllanish davri) a) Elektron nazariya va elektrodinamikaning rivojlanishi. b) Eynshteyning nisbiylik nazariyasi v) Atam va yadro fizikasining rivojlanishi. g) Fizikaviy inqilobning birinchi bosqichi Rezerford-Bor nazariyalar, kvant mexikaning rivojlanishi. d) yadro fizikasining rivojlanishi 1918 – 1938 yillar. Fizika fani mazmuni fizikaning rivojlanish bosqichlari bo‘yicha tanlansa, maqsadga muvofiq bo‘ladi[8]. Chunki fizika fanining rivojlanishi jamiyatning iqtisodiy va siyosiy rivojlanishi bilan birgalikda qaralishi lozim. Ma’lumki, har qanday fanning rivojlanishi jamiyat ehtiyojlarini qondirish bilan uzviy bog‘liqdir. Shunday qilib fizika fani rivojlanish tarixini o‘rganish o‘quv jarayoni va tarbiyaning ko‘pgina muammolarini hal etish bilan birgalikda, fizika fanini o‘qitish uslubining ham rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Tarixiy hujjatlardan dars jarayonida quyidagi shakllarda foydalanish tavsiya etiladi: - tarixiy voqeya va hujjatlar asosida kirish so‘zi bilan muammoli vaziyatni yuzaga keltirish orqali darsning samaradorligini oshirish; - o‘tilgan mavzuni yakunlashda o‘quvchilar bilimni bir tizimga keltirish maqsadida tarixiy hujjatlardan foydalanish; - o‘quvchilar bilimining ishonarli bo‘lishiga erishish uchun buyuk kashfiyotlar, fundamental tajribalar tarixini bayon etish; - o‘quvchilar shaxsini takomillashtirish, milliy mafkura va tarbiyani amalga oshirish maqsadida buyuk olimlar hayoti va ilmiy faoliyatidan ayrim lavhalarini keltirish; - tarixiy mazmundagi masalalardan dars jaryonida foydalanish. Tarixiy hujjatlarni ushbu shaklda bayon etish shartli bo‘lib, ba’zan, bir necha usullar birgalikda qo‘llanilishi mumkin[9]. O‘tilayotgan mavzu ishonarli bo‘lishi uchun tarixiy tajribalar, kashfiyotlar, chizmalar, grafiklar, rasmlar, modellar orqali tushuntiriladi. Xuddi shuningdek, moddiy va abstrakt modellar, kinofilmlardan foydalanish ham mumkin.

O‘rta maktab fizika kursida 100 dan ortiq fizik olimlar nomi qayd etiladi. Ushbu olimlarning hayoti va ilmiy kashfiyotlari qanchalik darajada va qanday tartibda berilishi kerak. Albatta, o‘quv rejasida keltirilgan vaqt davomida barcha olimlarning hayoti va ilmiy faoliyatini to‘la yoritishning imkoniyati yo‘q. Shu sababli ba‘zi olimlar hayotidan ayrim lavhalarni, jumladan, dars mavzusiga mos kelganlarini tanlab olish maqsadga muvofiqdir. Ba‘zan olimlar tomonidan aytilgan hikmatli so‘zlar, masalan, T.Yung aytganidek, «Odam qilgan ishni boshqa odam ham bajara oladi» yoki olimlar tomonidan aytilgan hazil-mutoyibalar darsning qiziqarli o‘tishiga sabab bo‘ladi. Buyuk olimlar hayotidan lavhalar keltirish orqali yoshlarda mehnatsevarlik, halollik, vatanparvarlik kabi tuyg‘ularni shakllantirishga erishiladi. Masalan: alXorazmiy, Ibn Sino, Beruniy, Forobiy, Ulug‘bek, Qori Niyoziy, R.Bekjonov, A.K. Otaxo‘jayev kabi olimlarimizning hayoti va ilmiy faoliyatini yoritish orqali milliy g‘urur, iftixor, mustaqillik, ozodlik g‘oyalarini o‘quvchilar ongiga singdirish imkoniyati yaratiladi. Olimlar hayoti bilan tanishish jarayonida ularning faqat ijobiy tomonlari olinmasdan, balki, turmushda va ilmiy izlanishda yo‘l qo‘ygan xato va kamchiliklari to‘g‘risida ham to‘xtash maqsadga muvofiqdir. Masalan V. Tomson va Klauziuslarning «Olamning issiqlik halokati» to‘g‘risidagi fikri yoki "Efir", "teplorod" nazariyasi tarafdorlarining noilmiy fikrlari darsning qiziqarli bo‘lishiga xizmat qiladi. Xulosa qilib shuni aytish mumkinki, dars jarayonida buyuk fizik olimlarning dunyoqarashi va ilmiy kashfiyotlari haqida ma‘lumotlar berish orqali darsni qiziqarli o‘tish va uning samaradorligini oshirish kabi bir qator didaktik vazifalarni amalga oshirish mumkin.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Kudryavsev P.S. Kurs istorii fiziki. M. 1989;
2. Ziyaxanov R.F., Mirzayev A.T., Astronomiya va fizika tarixi, I qism, Toshkent, 2008;
3. Pannekuk A, Istoriya astronomii, M., Nauka, 1966;
4. Mirzayev A.T. Astronomiya tarixi. (ma‘ruzalar matni). T. O‘zMU. 2000;
5. Mamadazimov M.M. Astronomiya va fizika tarixi. (ma‘ruzalar matni), T. TDPU, 2001;
6. Mamadazimov M.M. Ulug‘bek va uning rasadxonasi, T. O‘zbekiston, 1994;
7. Gorbatskiy V.G., Leksii po istorii astronomii. SPgu, 2002;
8. Astronomicheskiye dati i otkritiya, <http://astro.websib.ru/istor/istor.htm>;
9. http://naturalhistory.narod.ru/Page_1.htm.

SHAHAR ATROFI XO'JALIGINING IQTISODIY GEOGRAFIK JIHATLARI (Kattaqo'rg'on shahri misolida)

Qahramonova Iroda Nabijon qizi

SamDU Geografiya va ekologiya fakulteti 2-kurs talabasi

SamDU dotsenti: Usmanov M.R

Annotatsiya: Ushbu maqolada shahar atrofi xo'jaligining iqtisodiy geografik jihatlari ko'rsatib o'tilgan. Mamlakatimizning bozor iqtisodiyotiga o'tish davrida ba'zi bir mintaqalar xo'jaligi jumladan, shahar atrofi xo'jaliklarining hududiy tashkil etilishi va rivojlanishi jarayonlarni ilmiy asosda o'rganish xozirgi davrning eng muhim masalalaridan biridir. Bu metodologik jihatdan shaharsozlik qabul qilingan tizim tarkib yondashuviga ham to'g'ri keladi, Sababi, qadimdan shaharlar takomillashuvida shahar atrofi xo'jaligining ahamiyati benihoya katta bo'lgan.

Kalit so'zlar: iqtisodiy, geografik, sanoat, qishloq xo'jaligi

Kirish. Shahar atrofi xo'jalik tarmoqlarini tabiiy, ijtimoiy-iqtisodiy omillarini hisobga olgan holda hududiy tashkil qilish, shahar aholisini oziq-ovqat mahsulotlari va rekreatsiya resurslari, sanoatni esa xomashyo bilan ta'minlash hamda ekologik muvozanatni yaxshilashda muhim ahamiyatga ega. G.M. Lapping (1997) fikricha, shaharning atrof hududlar bilan o'zaro ta'siri ularni o'rganishda hududiy yondashuvni taqozo qiladi chunki, bunday yondashuv shaharlar hududining xo'jalik differensiyasi natijasi va omili sifatida tahlil qilish imkonini beradi. Hududiy yondashuvsiz shaharning mohiyatini, uning nima sababdan aynan shu yerda paydo bo'lgani, bajardigan funksiyalarini rivojlanish yo'nalishlari va istiqbollari anglash qiyin. Shu bois, shaharlarni uning atrof hududidan ajralgan holda o'rganish ham, loyihalashtirish ham mumkin emas. Tahlillar shuni ko'rsatadiki, Respublikamizda yirik shaharlar va sanoat markazlari atrofida qishloq xo'jaligini ixtisoslashtirish hozirgi kunga qadar yetarlicha tadqiq etilmagan. Bu o'z navbatida, shahar va shahar atrofi aholisini meva, sabzavot, poliz, go'sht, sut, quritilgan va konservalangan mahsulotlar, ishchi kuchi, toza suv, havo bilan to'laroq ta'minlash nuqtai nazardan ham muhimdir. Bu borada I.Tyunenning izlanishlari diqqatga sazavor. U birinchi bo'lib Shahar atrofida qishloq xo'jaligi tarmoqlarini hududiy joylashtirish tizimini yaratdi. I.Tyunen iste'mol markazi atrofida yerdan unumli foydalanish maqsadida qishloq xo'jaligining turli tarmoqlarini halqasimon joylashtirish lozim, degan g'oyani ilgari surdi. Shahar atrofi xo'jaliklari ko'pgina yirik markazlar atrofida shakllangan bo'ladi. Ma'lumki, Kattaqo'rg'on shahri respublikamizdagi yirik shaharlardan biri hisoblanadi shunday ekan shahar atrofi xo'jaligini alohida o'rganish muhim ahamiyat kasb etadi. Shuningdek shahar atrofi xo'jaligining hududiy tashkil etish mintaqaning relyefi va

tabiiy sharoitiga ham bog'liq. Kattaqo'rg'on shahri viloyat markazidan 80 km uzoqda joylashgan. Umuman olganda Kattaqo'rg'on shahri atrofi xo'jaligining shakllanishiga bir nechta agroiklimiy ko'rsatkichlar ta'sir etadi. Bunday omillardan biri havo harorati bo'lib. Kattaqo'rg'on shahri 1868 yil tashkil topgan. Maydoni 0,1463 ming.km. Aholisi 90 ming 561 kishi. Samarqand temir yo'l qurilishi bilan shahar sanoati rivojlana boshladi. 1890-yil bug' dvigateli bilan ishlaydigan paxta tozalash va 1896-yil pressli yog' zavodlari ishga tushdi.

Kattaqo'rg'onda yog'-moy, go'sht, sut-moy, non, un kombinatlari, paxtachilik uchun mashinalar ishlab chiqaradigan "Paxtamash" zavodi, g'isht, paxta tozalash zavodlari, meva konservalash, qandolatchilik, mahalliy sanoat korxonalari, ohak, mebel, badiiy kulolchilik sexlari, madaniy, savdo va maishiy xizmat ko'rsatish shoxobchalari ishlab turibdi. Shaharda bir qancha qurilish tashkilotlari, avtokorxonalar, 18 umumiy ta'lim, musiqa maktablari, pedagogika, tijorat va tibbiyot kollejlari, transport, kasb-hunar va milliy hunarmandchilik litseylari, teatr, 6 madaniyat uyi, klublar, 15 kutubxona, madaniyat va istirohat bog'i, muzey, kasalxona, tug'ruqxona, poliklinika va dorixonalar xizmat ko'rsatmokda. Kattaqo'rg'on dan Toshkent, Sirdaryo, Jizzax, Samarqand, Buxoro va Zarafshon vodiysining boshqa shaharlari, Xorazm viloyati va Qoraqalpog'istonga avtobuslar qatnab turibdi. Toshkent – Nukus, Andijon – Dushanba temir yo'l yo'nalishlari shahar orqali o'tadi. Kattaqo'rg'on yaqinida Kattaqo'rg'on suv ombori qurilgan. Kattaqo'rg'on shahar Davlat xizmatlari markazi ham yangi, barcha qulayliklarga ega binoga ko'chdi. Viloyatdagi boshqa markazlar singari ushbu maskanda ham Davlat xizmatlaridan foydalanish uchun tashrif buyurgan fuqarolar nafaqat tezkor va sifatli xizmat olishlari, balki markaz xodimlarining muomala madaniyatini ham baholash imkoniyatiga egadirlar. Shuningdek, markaz operatorlariga maxsus uskunalar — raqamli imzo planshetlari o'rnatildi.

Sanoat mahsuloti □ 118,8 mlrd so□m.

-Eksport 3,962 mln. AQSH dollari

-Import 7,237 mln. AQSH dollari

Shaharda qo'shimcha 2 ta Consulting xizmatlarini ko'rsatadigan korxonalar va 3 ta yuqori darajada kompyuter xizmatlari banner tayyorlash va boshqa kompyuter xizmatlari ko'rsatadigan korxonalar bor. Xususan, Kattaqo'rg'on shahrining 2018-yildagi ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishini tahlil qiladigan bo'lsak hududiy dasturlar asosida jami 65 ta loyiha amalga oshirilgan va 700 ga yaqin yangi ish o'rin yaratilgan. Shuningdek yangi turdagi sanoat mahsulotlari ishlab chiqarish yo'lga qo'yilishi orqali eksport salohiyati yanada oshirilib shaharning eksport geografiyasi kengaytirilib va eksport ko'rsatkichi qariyb 2,0 mln. AQSH dollarga yetkazildi. Kattaqo'rg'on hududidagi ichki va xo'jaliklararo yo'llarini ta'mirlashga ham alohida e'tibor qaratilmoqda. Samarqand viloyati hokimi E.Turdinov tashabbusi va ko'magi bilan Ingichka

qo'rg'onida tabiiy sanatoriya bo'limi binosi ta'mirlandi. Bugungi kunda Kattaqo'rg'on shahrida 4,8 ga yer maydonida zamonaviy istirohat bog'I barpo etilib Shahar qiyofasiga ko'rk bag'ishlab turibdi. Mazkur istirohat bog'iga «Billur Baraka» MCHJ tomonidan Xitoydan 15 turdagi katta 7 turdagi kichik attraksionlar keltirib o'rnatilgan. Shuningdek bog' hududidan bugungi kunda savdo majmuasi, akvapark va mehmonxona qurish ishlari olib borilmoqda. Bir so'z bilan aytganda, Kattaqo'rg'on shahri bugungi kunda yanada obod hududga aylanmoqda.

2015 йил 1 январ ҳолатига

Маҳсулот тури	Ўлчов бирлиги	Бир кишига йиллик эҳтиёж	Худуд бўйича йиллик эҳтиёж	Аҳоли эҳтиёжини қондирилиш даражаси,%
Картошка	кг	50,4	4163	33,9
Сабзавот	кг	113,9	9408	17,6
Мева	кг	54,6	4510	22,5
Узум	кг	13,9	1148	32,3
Полиз	кг	20,9	1726	3,9
Гўшт	кг	40	3304	63,2
Сут	кг	140	11564	70,2
Тухум	дона	121	9995	43,0

Foydalanilgan adabiyotlar

- 1.Respublikasi ilmiy-amaliy anjumani materiallari-T. 2002-b 37
- 2.O'zbekiston hududlari mustaqillik yillarida-T. Sharq 1996-2003.
- 3.«O'zbekiston Respublikasining kodeksiga o'zgartirish va qo'shimchalar kiritish to'g'risidagi» O'zbekiston Respublikasining qonuni» Xalq so'zi 2006 y.7-iyun.

MAKTABLARDA MATEMATIKA FANI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI MASHG'ULOTLARNI TASHKIL QILISH

Nilufar Nazarova Bahodirovna

Andijon viloyati Xo'jaobod tuman 1-umumta'lim maktabi

Matematika fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada maktablarda matematika fani darslarida sinfdan tashqari mashg'ulotlarni tashkil qilish, o'quvchilarning darslarida og'zaki hisoblashlarga doir usullarni rivojlantirish haqida batafsil bayon qilingan.

Kalit so'zlar: og'zaki hisoblash, yozma hisoblash, arifmetik amallar, tenglama, masala.

Kirish:

Ta'lim samaradorligini oshirishda o'quvchining fanga qiziqishini tasavvur qila olish qobiliyatini kengaytirish fikrlash qobiliyatini o'stirish asosiy omillardan biri hisoblanadi. Bu omillarni shakllantirishda matematika fanidan sinfdan tashqari ishlarni tashkil etishni o'zni beqiyosdir. Matematika murakkab fan, shuningdek, bu fandan ta'lim samaradorligi pastroq. O'quvchi fanning murakkabligidan zerikadi va ularning qiziqishlari pasayadi. Natijada o'zlashtirish past ko'rsatgich beradi.

Arifmetik misollarni yechilishini o'rganishdan avval o'quvchilar ongiga uning ma'nosini, mazmunini yetkazish joiz. Bu ish predmetlarning turli xil to'plamlari bilan amaliy ishlar bajarish asosida o'tkaziladi. O'quvchilarni qo'shish va ayirish amallarining ma'nosi bilan tanishtirish ikki to'plam elementlarini birlashtirishga doir va berilgan to'plamdan uning qismlarini ajratish kabi amaliy munosabatlar orqali amalga oshiriladi.

Adabiyotlar tahlili va metodologiya:

Qo'shish amali sonlarni ko'paytirish amallari uchun asos bo'lib xizmat qiladi. Ko'paytirish uning komponentlari bilan natijalari orasidagi bog'lanishlarni o'rganish o'z navbatida bo'lish amalini o'rganish uchun asos bo'lib xizmat qiladi. O'quvchilarning og'zaki hisoblash malakalari turli xil mashqlarni bajarishlari jarayonida rivojlanadi.

Sinfdan tashqari ishlarning eng asosiy vazifalardan biri, o'quvchining ana shu istaklarini qondirish, ularning matematikaga qiziqishlarini mustahkamlash va takomillashtirishdan iborat. Matematika to'garagida o'rganiladigan materiallarning mohiyatini va hajmini chegaralab qo'yish qiyin. To'garak mashg'ulotlarini o'tish vaqtida sofizm, fokuslardan foydalanish o'quvchi qiziqishlarini oshirishda asosiy omil hisoblanadi.

Og'zaki hisoblash malakalarini tekshirish niyatida sinfning hamma o'quvchilari bilan misol va masalalar yechishda qo'llaniladi. O'qituvchi misolni aytadi, o'quvchilar

ogʻzaki yechib, daftaridagi taalluqli raqam toʻgʻrisiga faqat javoblarini yozib qoʻyadilar. Bunday topshiriqni har bir darsda 7–10 minut davomida oʻtkazish maqsadga muvofiq.

Natijalar:

Matematika fanidan sinfdan tashqari ishlar deyilganda oʻquvchilarning matematik bilimlarini kengaytirish, chuqurlashtirish maqsadida tashkil qilingan darsdan tashqari, qatnashish ixtiyoriy boʻlgan mashgʻulotlarni, yaʼni matematika dasturining oʻrganish majburiy boʻlgan qismiga kiritilmagan nazariy materiallarni, amaliy ishlarni oʻrganish va dasturning materiallarini yanada chuqurroq oʻrganish maqsadida oʻtkaziladigan mashgʻulotlar tushuniladi.

Oʻquvchilarni fanga qiziqishi, dastlab dars jarayonini tashkil etishga bogʻliqdir. Shu bilan birga, yaxshi tashkil etilgan sinfdan tashqari tadbirlar yordamida ham oʻquvchilarning matematikaga qiziqishlarini ancha orttirish mumkin. Matematika faniga qiziquvchi oʻquvchilarga matematika darsida olgan bilimlari kamlik qiladi. Ular matematikaga oid koʻproq bilim olishni, matematikaning turmushda qanday qoʻllanilishini bilishni, qiziqarli va murakkab masalalarni koʻproq yechishni, matematika tarixiga doir materiallar bilan tanishishni, fanning yangi yutuqlaridan xabardor boʻlib turishni xohlaydilar.

Muhokama:

Matematika toʻgaragi sinfdan oʻtkaziladigan darsdan mazmun jihatdan emas, oʻtkazish usuli bilan ham farq qiladi. Mashgʻulotlar: maʼruza, murakkab masalalar yechish, turli xil musobaqalar tashkil qilish bilan qiziqarli boʻladi. Matematik oʻyinlar oʻquvchi fikrlash qobiliyatini va diqqatini oʻstiradi. Sinfdan tashqari mashgʻulotlarda matematika fanidan devoriy gazeta tayyorlash ham oʻquvchini fanga qiziqishini oshirishga yordam beradi.

Maʼlum mavzu, boʻlim yoki matematikaga tegishli qiziqarli savollar boʻyicha ogʻzaki yoki yozma ravishda matematik viktorinalar tashkil etish bilan birga oʻquvchilarning mantiqiy fikrlash qobiliyatlarini oʻstirishda, ularning matematik bilimlarini kengaytirib matematik adabiyotlar ustida mustaqil ishlash va ulardan kerakli masalani ajrata olishga oʻrgatishda muhim ahamiyatga egadir.

Xulosa:

Xulosa oʻrnida shuni aytish mumkinki, arifmetik amallarni oʻrganishdagi masalalardan biri ogʻzaki va yozma hisoblash usullarini ongli oʻzlashtirish, hisoblash malaka va koʻnikmalarini shakllantirish bilan bogʻliqdir. Ogʻzaki hisoblash usullari ham, yozma hisoblash usullari ham amallar xossalari va ulardan kelib chiqadigan natijalarni amallar komponentlari bilan natijalari orasidagi bogʻlanishlarni bilganlikka asoslanadi. Ammo ogʻzaki va yozma hisoblash usullarining farq qiluvchi xossalari ham mavjud.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Bikbayeva N.U, R.I.Sidelnikova, G.A.Adambekova. Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasi. Toshkent. —"O'qituvchi" 2003.
2. A.Nurmetov, I.Qodirov Matematikadan sinfdan tashqari va fakultativ mashg'ulotlar. –T: O'qituvchi, 2000.
3. Jumayev M.E, Bolalarda matematik tushunchalarni rivojlantirish nazariyasi va metodikasi. Toshkent. "Ilm Ziyo" 2005.
4. Jumayev M.E, Boshlang'ich sinflarda matematika o'qitish metodikasidan praktikum. Toshkent. —"O'qituvchi" 2004.
5. M.Ahadova O'rta Osiyoning mashhur matematiklari. –T: O'qituvchi, 2003.

FOSFORLI O‘G‘ITLARNING ISHLATILISHI

Tojimirzayev Jamshidbek Mirzoxid o‘g‘li

Namangan Davlat universiteti tabiiy fanlar fakulteti

KIM_CU_21 gurux talabasi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Fosforli o‘g‘itlar, ularning ishlatilishi hamda ahamiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Fosforli o'g'itlar, rudalar, apatit, qo'sh superfosfat, organik moddalar, qishloq xo'jaligi, fosforit.

Tarkibida fosfor bo‘lgan mineral va organik moddalar; o‘simliklarning fosfor bilan oziklanishini yaxshilash uchun ishlatiladi. O‘simliklar o‘zlashtirgan fosforning tuprokdagi jamg‘armasini to‘ldirishning birdanbir manbaidir. Fosforli o‘g‘itlar tarkibida fosfor bo‘lgan rudalar — apatit va fosforitlarni qayta ishlab olinadi. Bulardan tashqari, metallurgiya sanoati chiqindilari marten fosfatshlak hamda organik moddalar, suyak uni, tung va boshqalar fosforli o‘g‘itlar sifatida ishlatiladi. Qishloq xo‘jaligiga yetkazib beriladigan fosforli o‘g‘itlar tarkibidagi fosfor ortofosfat kislota H_3PO_4 ning ortofosfat tuzlari shaklida bo‘ladi. Ayrim fosforli o‘g‘itlar esa polifosfat superfosfat kislota, shu jumladan, metafosfat kislota asosida olinadigan murakkab o‘g‘itlardir. Fosforli o‘g‘itlar sanoat yo‘li bilan olingan birinchi mineral o‘g‘itlardan hisoblanadi 1842 yilda Buyuk Britaniyada superfosfat ishlab chiqarila boshlagan. Eruvchanlik darajasiga qarab fosforli o‘g‘itlar ni 3 asosiy guruhga ajratish mumkin: suvda eriydigan (oddiy, qo‘shaloq va ammoniydashgan superfosfat, ammos, diammos) fosforli o‘g‘itlar Bu o‘g‘itlarda fosfor bir asosli kaltsiy fosfat $Ca(H_2PO_4)_2 \cdot 2H_2O$ holida bo‘ladi; suvda erimaydigan (pretsipitat yoki kaltsiy gidrofosfat, tomasshlak, marten fosfatshlagi, ftorsizlangan fosfat va boshqa termik fosfatlar) Fosforli o‘g‘itlar; bu o‘g‘itlarda fosfor 2 asosli kaltsiy fosfat — $CaHPO_4 \cdot 2H_2O$ yoki tetrakaltsiy fosfat — $Ca_4P_2O_5$ holida bo‘ladi. Ammoniy sitrat, limon kislota eritmalarida eriydigan bu o‘g‘itlar shudgorlashda asosiy o‘g‘it sifatida yoki kultivatsiya vaqtida qo‘llaniladi; qiyin eriydigan yoki suvda va kuchsiz kislotalarda erimaydigan (fosforit uni va suyak uni) fosforli o‘g‘itlar ularda fosfor kaltsiy fosfat — $Ca_3(PO_4)_2$ holida bo‘ladi. Bunday o‘g‘itlar qiyin eriydigan fosfatlarni o‘simliklar o‘zlashtira oladigan shaklga keltiruvchi nordon bilvosita o‘g‘it sifatida yuqori dozalarda solinadi. Fosforli o‘g‘itlarni ishlatish xususiyati ularning eruvchanlik darajasiga bog‘liq. Suvda eriydigan fosforli o‘g‘itlar kukuni va dona dor holda limon kislota va ammoniy nitratda eriydiganlari kukun holida, qiyin eriydiganlari juda mayda kukun holida qo‘llaniladi. Sug‘orma dehqonchilik zonalarida, odatda, suvda eriydigan fosforli o‘g‘itlar qo‘llaniladi. Ularning barchasi nam tortmaydi, mostlashib qolmaydi.

Survoha tuproklarda fosforli o‘g‘itlar tarkibidagi fosfor, azot va kaliy nisbatlari 1:0,7:0,3; o‘tloqi voha tuproqlarda 1:0,8:0,5 qilib qo‘llanganda yaxshi samara beradi. Fosfor suvda kam eriganligi sababli yuvilib ketmay tuproqning yuqori qatlamida to‘planadi. Tuproqqa solingan fosforli o‘g‘itlar tarkibidagi fosforning 20—25% solingan yili, 40—60% 2—3 yil o‘simliklar tomonidan o‘zlashtiriladi. Fosforli o‘g‘itlar o‘simlik rivojlanishi uchun zarur o‘g‘itdir. Fosforli o‘g‘itlar ta‘sirida hosil pishishi tezlashadi, hosildorlik ortadi, mahsulot sifati yaxshilanadi, kartoshkada kraxmal, qand lavlagi tarkibidagi qand miqdori ko‘payadi fosfor yetishmaganda o‘simlik barglarining cheti qorayib quriydi, o‘simlik nimjon bo‘lib o‘sadi. Fosfor hayot uchun eng muhim element bo‘lganidan, azot va kaliy singari katta ahamiyatga egadir. Fosfor hujayralar protoplazmasi tarkibiga, xromosoma, va fermentlar tarkibiga kiradi, o‘simlik va hayvonlar organizmida fosfor bo‘ladi. Fosfor – hayot va tafakkur elementi deb yuritiladi. Fosfor elementi noma‘lum bo‘lgan vaqtlarda yer go‘ng va kul bilan o‘g‘itlangan, o‘simlikning fosfarga bo‘lgan ehtiyoji shu yo‘l bilan bir qadar ta‘min etilgan. Fosforli o‘g‘itlar masalasini rus olimlari A.N.Engelgardt, V.V. Dokuchayev P.A.Kostichev, D.N.Pryanishnikov hal qildilar va bu o‘g‘itlar mamlakatimizda keng ishlatila boshladi.

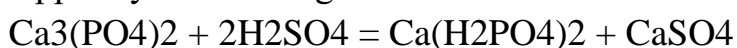
Qishloq xo‘jaligida quyidagi fosforli o‘g‘itlar ishlatiladi:

1. Fosforit talqoni $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$

Fosforning tabiiy birikmasi fosforitning boyitilgan kukuni. Fosforit talqoni suvda juda oz eriydi. Shuning uchun kislotali muhitdagi tuproqlarga solinadi. Bu o‘g‘it eng arzon fosforli mineral o‘g‘it bo‘lganligi uchungina bo‘z va torfli tuproqlarda o‘sadigan o‘simliklarga solish uchun ishlatiladi.

2. Oddiy superfosfat $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2 \cdot \text{CaSO}_4 \cdot 2\text{H}_2\text{O}$

Appatit yoki fosforitga sulfat kislotasi ta‘sir ettirish yo‘li bilan olinadi:

Bu fosforli mineral o‘g‘it suvda eriydi, shuning uchun ham har qanday muhitdagi tuproqlarda o‘sadigan o‘simliklar uchun qo‘llash mumkin. Oddiy superfosfatni tayyorlash uchun bir necha bo‘lak hayvon suyagini olib, organik moddalari kuyub ketgunicha kuydiring. Kuygan, tozalangan suyakni bolg‘a bilan mayda – mayda bo‘laklarga bo‘ling va bu bo‘laklarni xovonchada kukunga aylanguncha maydalang. 50 gramm suyak kukuniga 3 – 5 gramm bor talqonini aralashiring. Aralashmani kimyoviy stakanga solib, ustiga 20 gramm 70 % li sulfat kislotani sekin – asta qo‘shing. Aralashmani shisha tayoqcha bilan aralashirib turing. Sodir bo‘lgan kimyoviy jarayon natijasida aralashma isib ketadi. Aralashma sovuganda hosil bo‘lgan kukun oddiy superfosfat ya‘ni, CaSO_4 aralashgan $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$ dir.

Oddiy superfosfat nam ta‘sirida qotib qolmasligi uchun hozirgi kunda grammlar, ya‘ni, donador holda ishlab chiqarilmoqda. Oddiy superfosfatda 14 – 20 % P_2O_5 bo‘ladi.

3. Qo‘sh superfosfat $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$

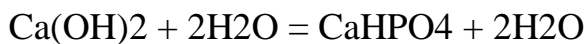
Bu o‘g‘it konsentrlangan mineral o‘g‘it hisoblanadi. Suvda yaxshi eriydi.

Qo‘sh superfosfatda 40 – 50 % P_2O_5 bo‘ladi.

4. Pretsipitat $\text{CaHPO}_4 \times 2\text{H}_2\text{O}$.

Pretsipitat ham konsentrlangan mineral o‘g‘it bo‘lib, suvda oz eriydi.

Pretsipitalarda 30 – 35 % P_2O_5 bo‘ladi.

5. Ammofos $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$, $(\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$ va $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4$ lar aralashmasi.

Bu o‘g‘it kompleks o‘g‘itlarga kirib, tarkibida azot va fosfor tutadi. Suvda yaxshi eriydi. Fosforli mineral o‘g‘itlar ichida eng ko‘p ishlatiladi.

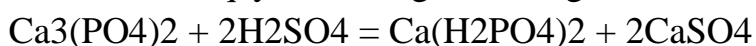
Fosforli o‘g‘itlar tarkibidagi ozuqa elementi P_2O_5 ko‘rinishida bo‘ladi.

6. Fosforbakterin – bakterial o‘g‘it.[4]

Tarkibida fosfor organik birikmalarni o‘simliklar o‘zlashtira oladigan shaklga o‘tkazish qobiliyatiga ega bo‘lgan mikroorganizmlar sporasi bor. Fosforbakterin yuqtirilgan urug‘lik bilan tuproqqa kirgan bakteriyalar o‘simliklarning ildiz atrofida rivojlanadi. Fosforbakterin suyuq yoki quruq holda bo‘ladi. Ekish oldidan bir gektar yerga ekiladigan urug‘likka 100 ml suyuq yoki 250 gramm kukunli fosforbakterin sarflanadi. Fosfororganik birikmalar tarkibidagi fosfor atomi uglerod atomiga bevosita yoki geteratom – kislorod, azot, oltingugurt orqali birikkan organik birikmalar sinfi. Fosfordan P_2O_5 , H_3PO_4 olishda, organik sintezlarda, gugurt ishlab chiqarishda foydalaniladi. Qizil fosfor, surma (III)-sulfid, temir surigi (kvars aralashgan tabiiy temir (III)-oksid va yelimdan aralashma tayyorlab, gugurt qutisining yon sirtlariga surtiladi. Gugurt kallagi asosan bertole tuzi, maydalangan shisha, oltingugurt va yelimdan tarkib topgan bo‘ladi. P, As, Sb, Bi qotishmalar tarkibiga kiradi. Fosfor birikmalari yuvuvchi vositalar (fosfatlar va polifos-fatlar), biologik faollikka ega bo‘lgan elementorganik birikmalar sintez qilish uchun (PCl_3 , PCl_5 , POCl_3 , PH_3), fosforli o‘g‘itlar: fosforit talqoni - $\text{Ca}_3(\text{PO}_4)_2$ (tabiiy), bu suyaklarni kuydirib ham olinadi, oddiy superfosfat - $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2 + 2\text{CaSO}_4$, qo‘sh superfosfat $\text{Ca}(\text{H}_2\text{PO}_4)_2$, presipitat - $\text{CaHPO}_4 \times 2\text{H}_2\text{O}$, ammofos - $\text{NH}_4\text{H}_2\text{PO}_4 + (\text{NH}_4)_2\text{HPO}_4$. So‘ngi yillarda O‘zbekiston Fanlar Akademiyasi Umumiy va noorganik kimyo instituti olimlari tomonidan fosfor organik birikmalar asosida yangi murakkab o‘g‘itlar, defoliantlar va o‘stiruvchi moddalar sintez qilindi. Fosfat kislota bilan monoetanolamin suvdagi eritmasining o‘zaro kimyoviy ta’siri natijasida olingan yangi modda etanolamin fosfat stimulyatori shular jumlasidandir. Mineral o‘g‘itlar ishlab chiqarish tarmog‘i kimyo sanoatining asosiy sohalaridan biri hisoblanadi. Respublikamiz paxta yetishtiruvchi asosiy mintaqa bo‘lgani sababli, mineral o‘g‘itlarning paxtachilikdagi roli juda katta.

Hosildorlikni oshirishda asosiy omillardan biri hisoblanadi. Umuman, qishloq xo‘jaligini yalpisiga kimyolashtirishda asosiy rol o‘ynaydi.[3]Ma‘lumki o‘simlik tarkibi, asosan 10 ta elementdan tashkil topgan bo‘lib azot, fosfor, kislorod, kaliy, magniy, temir, oltingugurt, kalsiy, uglerod, vodorod ularning 90 % ini uglerod, vodorod, kislorod tashkil qiladi. O‘simlik o‘shish davrida bu elementlarni havodan va yerdan qabul qiladi. Shu sababli hosildorlik yuqori bo‘lishi uchun shu elementlarning yerdagi miqdori yetarli bo‘lishi kerak. Bu elementlardan ayniqsa kerakligi azot, fosfor va kaliy hisoblanadi, shu sababli bu elementlarni ozuqa moddasi yoki mineral o‘g‘itlar deb ataladi. Deyarli barcha mineral o‘g‘itlar agronomik rudalarlgm kimyo sanoatida ishlab chiqariladi. Shuningdek, tabiiy tuzlar, natriyli selitra chili selitrasi, sanoat chiqindilari ham ishlatiladi. Mineral o‘g‘itlar XIX-asrdan tarqalaboshlagan. XX-asr o‘rtalaridan mineral o‘g‘itlarni ishlab chiqarish va qo‘llash tez o‘sdidi. Shungacha o‘g‘it sifatida, asosan, go‘ng, kul va boshqa chiqindilar ishlatilgan. mineral o‘g‘itlar tuproqqa uning fizik, kimyoviy va biol. xususiyatlariga kuchli ta‘sir qiluvchi vositadir; ular tuproqni oziq elementlari bilan boyitadi, tuproq eritmasi reaksiyasini o‘zgartiradi, mikrobiologik jarayonlarga ta‘sir etadi va h.k. [2]O‘simliklar, asosan, ildizi orqali oziqlanishi tufayli mineral o‘g‘itlar tuproqqa solinganda o‘simliklarning o‘shishi va rivojlanishiga, binobarin, dalalar, utloqlarning umumiy mahsuldorligiga fa‘ol ta‘sir qiladi. Mineral o‘g‘itlar ekin hosilini oshiradi, sifatini yaxshilaydi: paxta, kanop, zigir va lub tolali ekinlari tolasining texnologik xususiyatlarini, qand lavlagi, uzum tarkibidagi qand, kartoshkadagi kraxmal, dondagi oqsil miqdorini ko‘paytiradi. Mineral o‘g‘itlar organik o‘g‘itlar bilan qo‘shib ishlatilsa, yanada yaxshi natija beradi. Agronomik maqsadlarga ko‘ra mineral o‘g‘itlar bevosita va bilvosita ishlatiladigan o‘g‘itlarga bo‘linadi. Bevosita ishlatiladigan o‘g‘itlar tarkibida o‘simliklar oziqlanishi uchun zarur azot, fosfor, kaliy, shuningdek, magniy, bor, rux, mis, molibden, marganets, oltingugurt kabi elementlar bo‘ladi. Bu guruhga kiradigan o‘g‘itlar, asosan, bir oziq elementli, mas, azotli, fosforli yoki kaliyli va kompleks, ya‘ni aralash va murakkab o‘g‘itlardan iborat. Aralash mineral o‘g‘itlar zavodda yoki xo‘jalikning o‘zida bir necha xil o‘g‘itni aralashtirib, murakkab o‘g‘itlar esa zavodda tayyorlanadi. Bevosita ishlatiladigan mineral o‘g‘itlar (ohakli o‘g‘itlar, gips va boshqalar) asosan, tuproqning agrokimyoviy va fizik-kimyoviy xususiyatlarini yaxshilashda qo‘llaniladi, mineral o‘g‘itlar qattiq, ya‘ni kukunsimon, donador hamda suyuq — ammiakli suv, suyuq ammiak, ammiakatlar holida ishlab chiqariladi. Shunday qilib mineral o‘g‘itlarni 3 gruppaga bo‘lish mumkin: fosforli, azotli va kaliy o‘g‘itlar. O‘simlik hayoti uchun zarur bo‘lgan (ozgina miqdorda bo‘lsa ham) elementlar (Mn, Ni, Co, Br, Zn) bor o‘g‘itlar mikro o‘g‘itlar deb ataladi. Qishloq xo‘jaligida mineral o‘g‘itlar bilan bir qatorda organik o‘g‘itlar ham qo‘llaniladi. Qishloq xo‘jalik zararkunandalari bilan kurashuvchi moddalar pestitsidlar deb ataladi. Yovvoyi o‘tlar bilan kurashuvchi moddalar esa gerbitsidlar deb ataladi. Fosfor o‘simlik uchun asosiy ozuqa

moddalaridan biri hisoblanadi. Fosfor o‘simlik hayoti uchun zarur bo‘lgan moddalar tarkibiga kiradi (fermentlar, vitaminlar va boshqalar). Ayniqsa o‘simlik donida, urug‘ida oqsil-nukleoprotein sifatida 1,6 % ga qadar P₂O₅ uchraydi. Fosfor bilan muntazam oziqlantirilgan donli o‘simliklar hosildorligi oshadi, kraxmal va qand miqdori ko‘payadi. Respublikamizda, asosan suvda eruvchan o‘g‘itlar qo‘llaniladi, bular jumlasiga oddiy va qo‘shsuperfosfat kiradi. Fosforli o‘g‘itlar tabiiy minerallar - fosforit va apatitdan olinadi. Markaziy Osiyo mamlakatlarida fosforitlar Janubiy Qozog‘istonda Kara-Tau konida uchraydi. Shu kunlarda O‘zbekistonning Qizilqum fosforit konlaridan ham foydalanilmoqda. Hozirgi kunda deyarli hamma zavodlar fosforli o‘g‘itlarni Kara-Tau fosforitlaridan ishlab chiqarmoqdalar. Oddiy superfosfat kulrang, mayda kukun yoki donalar holida bo‘lib, tarkibida 14-18 % P₂O₅ ega bo‘lgan suvda eruvchan o‘g‘itlardir. Oddiy superfosfat ishlab chiqarish texnologiyasi o‘zining oddiyligi va arzonligi bilan farq qiladi. Ishlab chiqarish jarayoni tabiatdagi fosforitlarni sulfat kislotasi bilan qayta ishlashga asoslangan:[1]

Hosil bo‘lgan aralashma, ya‘ni monokalsiy fosfat va gipsdan tashkil topgan mahsulot oddiy superfosfat deb ataladi. Tabiatdagi fosforit tarkibida qator aralashmalar bo‘lishi mumkin.

Xulosa qilib aytganda; Organik va Noorganik kimyo sohasida o‘g‘itlar ishlab chiqarishda keng ko‘lamda ishlar olib borilmoqda. Hozirgi kunda yangi-yangi zavodlar qurilib yuksak darajali kaliyli, azotli, fosforli va meniral o‘g‘itlar ishlab chiqarilmoqda yangi texnologiyalar asosida ishlab chiqarilayotgan bunday o‘g‘itlar o‘ta sifatlidir. Shuni aytib o‘tish kerakki fosforli o‘g‘itlar ham juda katta ahamiyatga ega bo‘lib qishloq xo‘jaligi uchun juda ham zarur bo‘lgan o‘g‘it hisoblanadi. O‘z vaqtida kerakli joy o‘g‘itlansa tuproq unumdorligi oshib mo‘l hosil olishga va hosilni tez yetilishiga zamin yaratiladi. Ammo bunday o‘g‘itlarni keragidan ortiq yerga berish yaramaydi. Meyoridan ortiqcha solingan o‘g‘it yerni meniral holatini buzibgina qolmay balki hosildorlikni anchagina pasaytiradi. Agar tuproq unumdorligi past joylarga 1-gektar joyga 40-60 kg gacha berilsa bunday yerlar o‘z samarasini bermasdan qolmaydi. O‘simliklar fosforlarni qabul qilish harorat omiliga bog‘liq. Tuproqning haroratini pasayishi bilan fosforning sabzavotlarni yemishi kamayadi. Ular 10-12 ° C darajasida etishmasligidan azob chekmoqda. Fosfor past haroratlarda ildizlar tomonidan so‘ralishi mumkin, ammo yuqori joylarga ko‘chib o‘tmaydi va har bir madaniyat uchun normal harorat darajasiga singib ketmaydi. Agar havo harorati tuproqning haroratidan yuqori bo‘lsa, unda fosfor ildizdan tashqari oziqlantirishda o‘simliklar tomonidan yaxshiroq so‘riladi. Olingan hosildorlik bilan turli sabzavotlar fosforgia uncha ta‘sir qilmaydi. Uning pomidoriga 0,8, bodring - 0,7, karam - 0,9, sabzi - 1,0, kartoshka - 1 kg. Foydalanilgan xlorli o‘g‘itlar sabzavotlarda fosforni kamaytiradi. Osimliklardagi normal hayot faoliyati davomida ildizlar va havo qismlari o‘rtasida

fosforli birikmalarning jadal almashinuvi doimo yuz berishi kerak. Aks holda, to'xtashi va boshqa o'sish buzilishi muqarrar. Shu asosda tuproqdagi doimiy fosforli o'g'itlar konsentratsiyasini saqlab qolish ulardan foydalanishning eng yaxshi shartidir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. X.Komilov Kimyo texnologiya Toshkent-2011[1]
2. „Umumiy Kimyoviy texnologiya" T.A Otaqo‘ziyev, Q.M Ahmedov, S.M Turobjonov 2009.[2]
3. „Kimyoviy texnologiya" N.Kattayev 2008.[3]
4. www.ziyonet.uz[4]

МАГНИТОЛАЗЕРНАЯ ТЕРАПИЯ ПОВРЕЖДЕНИЙ НИЖНЕАЛЬВЕОЛЯРНОГО НЕРВА, ВОЗНИКШИХ ПРИ ПЕРЕЛОМАХ НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ

Жабборова Зарнигор Бозорбой кизи
Самаркандский государственный медицинский университет
Азиз Кубаев Сайдолимович

Аннотация: В данной статье подробно рассказывается о магнитолазерной терапии повреждений нижних альвеолярных нервов, вызванных переломом нижней челюсти, оценка эффективности магнитолазерной терапии в комплексном лечении невропатии после дентальной имплантации.

Ключевые слова: нижние альвеолярные нервы, дентальный имплантат, магнитолазерная терапия, клинические проявления, невропатия.

Введение:

Настоящее исследование основано на результатах анализа клинических, инструментальных и лучевых исследований 27 больных с посттравматической нейропатией нижнего альвеолярного нерва. Диагноз повреждения нижнеальвеолярного нерва ставили на основании клинических проявлений невропатии. Исследование чувствительности кожи нижней губы и подбородка в сегменте дисфункции нижнеальвеолярного нерва и в симметричном сегменте проводили с помощью сенсорных тестов.

Работа основана на результатах анализа клинических, инструментальных и лучевых исследований 27 больных с посттравматической нейропатией нижнего альвеолярного нерва. Методы диагностики включают объективные и субъективные методы, в том числе нейросенсорное тестирование. Диагноз повреждения нижнеальвеолярного нерва ставился на основании клинических проявлений невропатии.

Анализ литературы и методология:

Противовоспалительное, обезболивающее, антиоксиданты, комплекс В группы витаминов. Магнитолазерная терапия включена в комплекс консервативного лечения больных. Большинство пациентов после имплантации предъявляли жалобы на боли различной степени, снижение или отсутствие чувствительности нижней губы, кожи подбородка, слизистой оболочки альвеолярного отростка нижней челюсти, парестезии или гиперестезии.

Имплантация зубов, получившая сейчас широкое распространение, является достаточно популярным видом ортопедической помощи при частичной или полной адентии. В то же время известно, что у 5-26% пациентов после

дентальной имплантации развиваются осложнения, сопровождающиеся комплексом функциональных и структурных нарушений. Одним из хирургических осложнений дентальной имплантации является повреждение нижнечелюстного канала при остеотомии или установке дентального имплантата и послеоперационная непрямая травма вследствие гематомы, вторичной ишемии и термических раздражителей.

Полученные результаты:

Проявляется посттравматической невропатией, характерной клиникой болевого синдрома от легкой парестезии до полной анестезии, сопровождается эмоционально-стрессовыми расстройствами и значительно ухудшает качество жизни больного. Наиболее частым результатом повреждения нерва является потеря чувствительности губ, подбородка. В результате повреждения нерва нарушаются многие функции, такие как речь, прием пищи, питье и др.

Для оценки тяжести повреждения нижнего альвеолярного нерва Jalbout и Tabougian классифицировали три категории нейросенсорных изменений во время установки имплантата на основании динамики во времени и полноты восстановления чувствительности. Диагностика нарушений чувствительности нижнего альвеолярного нерва основывается на субъективных клинических сенсорных тестах и объективных сенсорных тестах.

Клинические сенсорные тесты до сих пор остаются наиболее популярными в повседневной практике, основанные на стимуляции через кожный контакт и включающие тактильную и температурную дискриминацию. В настоящее время существуют различные методы лечения повреждений нижнеальвеолярного нерва, применение медикаментозных средств, иглорефлексотерапия, местная физиотерапия.

Магнитотерапия считается относительно безопасной альтернативой, не имеющей значительных побочных эффектов. Научных публикаций, в которых оценивается влияние магнитолазерной терапии на лечение невропатии после имплантации, немного. Поэтому эффективность магнитолазерной терапии в лечении невропатии нуждается в изучении.

Обсуждение:

Диагноз повреждения нижнеальвеолярного нерва ставился на основании клинических проявлений невропатии. При сборе данных пациентов оценивали изменения чувствительности кожи губ и подбородка, слизистой оболочки полости рта. Для установления диагноза было проведено рентгенологическое исследование для уточнения локализации имплантата.

Пациентов, обратившихся с жалобами на боль, попросили записать баллы боли с помощью бумажной визуальной аналоговой шкалы, чтобы указать интенсивность боли. Результаты лечения показали, что комплексное лечение с

применением магнитолазеротерапии сокращает сроки восстановления чувствительности губ и кожи подбородка, а также облегчает болевую чувствительность и снижает эффективность лечения. Магнитолазерная терапия способствует увеличению кровотока за счет вазодилатации, а также уменьшает отек.

Вывод:

В заключение, если нерв поврежден, обследование и лечение следует начинать сразу же после повреждения, чтобы получить хороший прогноз. Магнитолазерная терапия может быть рекомендована в качестве немедикаментозной альтернативы пациентам с легкой и умеренной болью на следующий день после повреждения нерва, эффекты зависят от степени повреждения нерва. При этом применение магнитолазеротерапии не вызывает побочных эффектов и позволяет добиться стойкого долгосрочного результата.

Использованной литературы:

1. Иваничев Г. А. Комплексный регионарный болевой синдром — регионарная скелетно-мышечная боль / Г. А. Иваничев // Международный неврологический журнал. — 2012.
2. Ешиев А. М. Профилактика и лечение воспалительных осложнений открытых переломов нижней челюсти с применением гидроокиси апатита — коллапанового геля / А. М. Ешиев, Н. Мырзашева // Молодой ученый. — 2013.
3. Закишева С. М. Регионарное введение препаратов в комплексном лечении переломов нижней челюсти / С. М. Закишева, А. Т. Токбергенова // Современные проблемы науки и образования. — 2013.
4. Медведев Ю. А. Тактика лечения пациентов с переломами нижней челюсти в пределах зубного ряда / Ю. А. Медведев, Д. Ю. Милюкова // Стоматология. — 2012.

SOTSIAL HAYOT VA SOTSILOGIYA

Kamolov Ravshan Kamol o'g'li

Eshonqulov Javlon Abduzokir o'g'li

*Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
Samarqand filiali Kompyuter injiniringi ATS-Servis
3-kurs talabalari*

Bozorov Bahrom Qaxramon o'g'li

*Toshkent Axborot Texnologiyalari Universiteti
Samarqand filiali Kompyuter injiniringi Kompyuter injiniringi
3-kurs talabasi*

Annotatsiya: Ushbu maqolada ijtimoiy hayot tushunchasi, sotsial munosabatlarning jamiyatdagi ahamiyati, sotsiologiyaning o`rganilish asoslari muhokama etiladi.

Kalit soʻzlar: sotsial hayot, ijtimoiy munosabatlar, jarayon, jamiyatshunoslik.

KIRISH

Mamlakatimizda amalga oshirilayotgan keng qamrovli ijtimoiy-iqtisodiy islohotlar jamiyat hayotining barcha sohalarini chuqur qamrab olib, davlatimizni rivojlangan mamlakatlar safidan tezroq oʻz munosib oʻrnini egallashiga hizmat qilmoqda. Albatta, ushbu ijtimoiy jarayonning bir tekisda kechishi muayyan qiyinchiliklarga duch kelmoqda. Mazkur qiyinchiliklar ijtimoiy munosabatlarning alohida turi boʻlgan milliy mafkurani yaratish harakatlarida koʻproq namoyon boʻlayotgani biz jamiyatshunoslarni koʻproq tashvishga solmoqda. Chunki, milliy mafkura mustaqil davlatning asosiy maʼnaviy poydevorlaridan hisoblanadi. U siz hech bir davlat barqaror rivojlanish xususiyatiga ega boʻla olmaydi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Sotsial munosabatlar tushunchasining oʻzi hali sotsiologiya fanida aniq va bir ilimiy taʼrifi hozircha oʻz ifodasini topgani yoʻq. Avvalambor, shuni taʼkidlash zarurki, sotsial munosabatlar koʻpincha ijtimoiy munosabatlar tushunchasi bilan tenglashtiriladi yoki sotsial munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning bir xususiy koʻrinishi deb talqin qilinadi. Mavjud adabiyotlarni chuqurroq tahlil qilinadigan boʻlsa, shunday xulosaga kelish mumkinki, yuqorida koʻrsatilgan fikrlarda qimmatli asoslar borligini bilsa boʻladi.

Sotsial munosabatlar tushunchasi koʻpgina adabiyotlarda 2 xil darajada: keng va tor maʼnoda talqin qilingan. Keng maʼnoda tushunish – sotsial munosabatlarni butun bir ijtimoiy munosabatlar tizimi bilan tenglashtirishdir va ular orasidagi farqlarga koʻp eʼtibor bermaslik bilan bogʻliqdir.

Tor ma’noda sotsial munosabatlar ijtimoiy munosabatlarning bir muhim elementi va turi deb interpretatsiya qilinadi. Sotsial munosabatlar keng ma’noda quyidagicha ta’rif bilan belgilangan.

Sotsial munosabatlar bu tabiat hodisalaridan o‘laroq bo‘lib, unda ijtimoiy munosabatlarning butun bir tizimi mujassamlashgandir.

O.Kont o‘zining pozitivistik ta’limotida sotsial munosabatlar muammolarini xuddi biologik hodisalar metodi bilan o‘rganish prinsiplarini keng targ‘ib qiladi. Pozitivistik-naturalistik yo‘nalishning ashaddiy raqibi bo‘lgan fenomenologik sotsiologiya sotsial hayot va sotsial munosabatlarni bunday usulda talqin qilganligi uchun O. Kont va uning izdoshlarini keskin tanqid qiladi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI VA EMPIRIK TAHLIL

Albatta, bu ijtimoiy fikrlar vujudga kelgandan beri ancha vaqtlar o‘tdi, yangi jug‘rofiy-siyosiy maqomlar paydo bo‘ldi. Eng muhimi esa totalitar tuzum barham topib, yangi davlatlar vujudga keldi, yangi jamiyatda bir partiyaviylik hukmronligi yemirildi va mustaqil suveren davlatlar barpo bo‘ldilar. Endi esa jamiyatdagi jarayonlarni, jumladan sotsial munosabatlar muammolarini keng plyuralistik prinsip orqali tadqiq qilish davri keldi. Bu tamoyil orqali, sotsial munosabatlarning muammo va vazifalarini turlicha tahlil qilish imkoniyati tug‘ildi. Ushbu ijobiy imkoniyatlarning hosili sifatida respublikamizda sotsial munosabat muammolari jahon ilmiy tafakkurining har-xil yo‘nalish natijalari asosida tadqiq qilinayotganligini ajratib ko‘rsatish mumkin.

Iqtisodiyot sotsiologiyasi ishlab chiqarish va mehnat jarayonini, taqsimot munosabatlari, moddiy ta’minot, aholining moddiy turmush darajasi va shu kabi jamiyatning iqtisodiy rivojlanish sohasidagi qonuniyatlarni o‘rganadi. Jamiyatning ijtimoiy rivojlanishi, eng avvalo, uning iqtisodiy asoslari bilan bog‘liq bo‘ladi. Ijtimoiy rivojlanish darajasi qanchalik yuqori bo‘lsa, ijtimoiy hayotdagi boshqa sohalarning rivojlanish darajasi ham shunga mos ravishda taraqqiy qilib boradi. Masalan, AQSh, Yaponiya, Janubiy Koreya, Yevrupo mamlakatlarining iqtisodiy rivojlanganligi va aholining turmush darajasi madaniyati, xizmat ko‘rsatish sohasining taraqqiyotini belgilab beradi.

Sotsiologiyada milliy munosabatlar iqtisodiy, siyosiy va ma’naviy-mafkuraviy munosabatlardagi o‘zaro uzviy aloqadorlik nazarda tutilgan holda konkret etnik muhit doirasida, ijtimoiy jamoalardagi, oiladagi, hududiy tartibdagi munosabatlar doirasida olib qarab o‘rganiladi. Shuningdek, millatlararo munosabatlarning jamiyat ijtimoiy hayotiga ta’siri va ularning ijtimoiy oqibatlari tadqiq etilmoqda.

XULOSA VA MUNOZARA

Xulosa qilib aytganda, jamiyat ijtimoiy tarkibini sotsiologiya doirasida o‘rganish, uning rivojlanish is-tiqbollari, o‘ziga xos xususiyatlarini, mavjud ijtimoiy

muammolarini tadqiq etishda va zarur ilmiy-amaliy tadbirlar ishlab chiqishda muhim ahamiyagta egadir.

Sotsial munosabatlar muammosini yangi, yuqori ilmiy darajada tadqiq qilish imkoniyatlari vujudga keldi. Endi bu muammoni konkret sotsiologik tadqiqot bilan o‘rganish joizdir. Chunki sotsiologiya nafaqat bu muammonigina emas, balki butun ijtimoiy hayot jarayonlarni keng qamrovda kompleks harakterda va amaliy natijalar asosida chuqur tadqiqot qiladi.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Weber M. Asarni tanlash. Moskva: taraqqiyot. 2010 yil
2. G‘aniyeva M.X. Etnosotsiologiya. Talabalar uchun darslik. oliy ta'lim muassasalari. - Toshkent: “Universitet”. 2016 yil
3. Garaj. IN VA. Din sotsiologiyasi. - Moskva.: "Infra-M". 2015 Giddings E. Sotsiologiya. – Toshkent: 2012 yil
4. Zamonaviy G'arb sotsiologiyasi. Lug'at. Moskva: taraqqiyot. 2010 yil.
5. Kravchenko A.I. Sotsiologiya. - Moskva.: "PERSE-Logos". 2016 yil
6. Sotsiologiya // Quv qullanma. Ubaydullaeva R.A., Bekmurodov M.B., Ota Mirzaev O.B. va xo'jayin. –Toshkent: A. Qodiriy nomidagi xalq merosi. 2012 yil

MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI MASHG'ULOTDAGI FAOLIYATLARINI BAHOLASH MEZONLARI

Haydarova Kamarbasta

Andijon davlat pedagogika institutining

Ta'lim va tarbiya nazariyasi

Maktabgacha ta'lim 2- kurs magistranti

Annotatsiya. Mazkur maqolada maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalar ta'limiy faoliyatini tashkil etishning maqsad va vazifalari, maktabgacha yoshdagi bolalar faoliyatlarini baholash mezonlari xususida so'z yuritiladi.

Tayanch tushunchalar: maktabgacha yosh, mashg'ulotlar, o'yin, faoliyat, ta'lim, tarbiya...

Maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish, moddiy-texnika bazasini mustahkamlash, maktabgacha ta'lim muassasalari tarmog'ini kengaytirish, malakali pedagog kadrlar bilan ta'minlash, bolalarni maktab ta'limiga tayyorlash darajasini tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini tatbiq etish maqsadida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining “2017-2021 yillarda maktabgacha ta'lim tizimini yanada takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida”gi Qarorida ham ilg'or xorijiy tajribani hisobga olgan holda bolalarni har tomonlama intellektual, axloqiy, estetik va jismoniy rivojlantirish sharoitlarini yaratish, maktabgacha ta'lim sifatini oshirish, maktabgacha ta'lim tashkilotlarida bolalarni maktabga sifatli tayyorlashni tubdan yaxshilash, ta'lim-tarbiya jarayoniga jahon amaliyotida keng qo'llaniladigan zamonaviy ta'lim dasturlari va texnologiyalarini joriy etish uchun asosiy vazifalari belgilab berildi.

Turli yosh guruhlarida maktabgacha yoshdagi bolaning mustaqilligi, moslashishi ancha oshib boradi. SHunga muvofiq tarzda ta'lim-tarbiyaviy ishlarning vazifalari, mazmuni, vositalari o'zgaradi. Bolalarning maktabgacha yoshning oxiriga borib erishgan rivojlanish darajasi ular bilan olib boriladigan ta'lim-tarbiya ishini murakkablashtirish imkonini beradi.

Ijtimoiy-tarixiy tajribani o'zlashtirish faol ish jarayonida yuz beradi. Faollik bolaga xos xususiyatdir. Tarbiya jarayonidagi faollik asosida faoliyatning har xil turlari shakllanadi. Ulardan asosiylari: munosabatda bo'lish faoliyati, bilish, buyumlar bilan bo'ladigan faoliyat, o'yin, oddiy mehnat va o'quv faoliyatlaridir. Ta'lim-tarbiya orqali amalga oshiriladigan faoliyatlarni maktabgacha yoshdagi bolalar birdaniga o'zlashtirib olmaydi, ularni bolalar tarbiyachi rahbarligida sekin-asta egallab boradilar.

Bolalar hayotining birinchi yilidanoq faoliyatning eng oddiy turlari undagi shaxsiy qobiliyatlar, xususiyatlar, tevarak-atrofga ma'lum bir munosabatning

shakllanishida asos bo‘lib xizmat qiladi. Masalan, kattalarning bolalar bilan bo‘ladigan hissiy, hissiy-predmetli munosabatlaridanoq bolada dastlabki ijtimoiy talab vujudga keladi, dastlabki harakat va tasavvurlar, taassurotlar shakllana boshlaydi.

Mashg‘ulotlardagi o‘quv faoliyati orqali bolalar tevarak-atrofdagi tabiat, ijtimoiy hayot, kishilar to‘g‘risidagi bilimlarni o‘zlashtirib oladilar. SHuningdek, ularning aqliy va amaliy bilimlari kengayib boradi. Agar ta‘lim jarayonida 3—4 yoshli bolalar diqqati tabiat, kishilar to‘g‘risidagi aniq faktlarga qaratilsa, 5—6 yoshli bolalarga ta‘lim berishda asosiy e‘tibor muhim bog‘liqliklar va munosabatlarga, ulardagi oddiy tushunchalarni shakllantirishga qaratiladi. Bular orqali bolalarda tushunarli tafakkur rivojlantiriladi. Kichik maktab yoshidagi bolalar uchun o‘qish asosiy faoliyat bo‘lib qoladi va bu faoliyatni bolalar ijtimoiy ahamiyatli faoliyat deb anglay boshlaydilar. Bola o‘zini maktab o‘quvchisi deb tushuna boshlaydi.

Ilmiy tadqiqotlarning ko‘rsatishicha, maktabgacha tarbiya yoshida etakchi bo‘ladigan o‘yin faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolaning ijtimoiy bilish faolligi rivojlanadi. Tarbiyachilar rahbarligidagi o‘yinlar chog‘ida bolalar turli harakat usullarini, buyumlar, ularning xususiyatlari va belgilari to‘g‘risidagi bilimlarni o‘zlashtiradilar. Bolalar makon, vaqt munosabatlarini, o‘xshashlikka va bir xillikka oid aloqalarni anglab etadilar, tushunchalarni egallaydilar. Harakatli o‘yinlar harakatlarning rivojlanishiga, makonda yo‘l-yo‘riq topishga yordam beradi. Birgalikdagi o‘yinlarda bolalar odamlar o‘rtasidagi munosabatlarni, harakatlarni muvofiqlashtirishning ahamiyatini anglab etadilar va o‘zlashtiradilar, atrofdagi narsalar to‘g‘risidagi tasavvurlarini kengaytiradilar.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o‘yin faoliyatining mazmuni xilma-xil bo‘ladi va har tomonlama rivojlanish imkoniyatlari kengayadi. O‘yin xayolni rivojlantirishga, atrofdagi voqelik, odamlar mehnati to‘g‘risidagi bilimlarni chuqurlashtirishga, shaxsning jamoatchilik xususiyatlarini shakllantirishga ko‘maklashadi.

Muntazam mehnat topshiriqlari o‘z faoliyatini jamoat manfaatlariga bo‘ysundirish, ijtimoiy foyda keltirishga harakat qilish, mehnatning umumiy natijalaridan quvonish ko‘nikmalarini tarbiyalaydi va rivojlantiradi.

Mashg‘ulotlardagi eng oddiy o‘quv faoliyati atrofdagi tabiat, ijtimoiy turmush, odamlar haqidagi bilimlarni o‘zlashtirishga, shuningdek aqliy va amaliy ko‘nikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Agar 3—4 yoshda ta‘lim paytida bolalarning e‘tibori tabiat, odamlar hayotidagi aniq faktlar va hodisalarga qaratilsa, 5—6 yoshli bolalarga ta‘lim berish muhim aloqalar va munosabatlarni o‘zlashtirishga va aloqalarni umumlashtirishga hamda eng oddiy tushunchalarni shakllantirishga qaratilgan bo‘ladi, bu esa bolalarda tafakkurning rivojlanishiga olib keladi. o‘zlashtirilgan bilimlar va rivojlangan aqliy qobiliyatlarni bolalar xilma-xil o‘yinlarda va mehnatda qo‘llaydilar.

Bularning hammasi bola shaxsining rivojlanishiga ta'sir etadi, unda faoliyatning yangi mazmuniga qiziqishni shakllantiradi.

Mashg'ulotlarda bolalar faoliyatni tashkil etish va bola egallagan bilim, ko'nikma va malakalarini baholash jarayonini misol tariqasida biror ta'limiy faoliyat misolida ko'raylik;

Atrof-olam bilan tanishtirish mashg'ulotlarini o'tkazishda o'quv yili davomida bola egallashi lozim bo'lgan quyidagi talablar qo'yiladi;

-Bolalar Ona Vatan va atrof-olam, buyuk siymolar, bayramlar, mashhur sarkardalar haqidagi bilimlarni egallaydilar;

-bolalar xalq amaliy san'ati, kattalar mehnati, transport va aloqa vositalarini tahlil etadilar;

-buyumlarning bir necha xil belgilari va ulardan foydalanish haqidagi tushunchalari mustahkamlanadi;

-buyumlarning yasalishi va ishlatilish tartibini o'zlashtiradilar;

-odamning ichki a'zolari (yurak, jigar, oshqozon, o'pka) va ularning joylashuvi, vazifalari haqida ma'lumot bera oladilar;

-bolalarga yo'lda harakatlanish va ko'chada o'zini tutish qoidalarini o'zlashtiradilar.

Maktabgacha yosh davridagi ehtiyojlar, his-tuyg'ular, maqsadlarni tarbiyalash va rivojlantirish shu darajaga etadiki, u bolaga maktabdagi muntazam o'qishga o'tish imkonini beradi.

Bolaning jamiyatdagi yangi mavqeyi o'z xatti-harakatini va tengdoshlarining xatti-harakatini o'zgacha nuqtayi nazardan baholashni shart qilib qo'yadi. Bola faollik, ijodkorlik ko'rsatib, kattalarning uning xulq-atvoriga va faoliyatiga qo'yayotgan tobora murakkablashib borayotgan talablarini bajarishga intiladi.

Har bir faoliyat turi, mazmuni va tuzilishi, ijtimoiy-tarixiy xarakteri yosh avlodga obektiv ravishda ta'sir ko'rsatadi. Odamlarning ishlab chiqarish qurollarida, bilimda, san'atda, axloqda va hokazolarda jamlangan sermahsul faoliyati natijalari birgalikdagi faoliyatda va muloqotda bo'lgan paytda tarbiya va ta'lim vositasida katta avloddan kichiklarga beriladi. Odam shaxsining ijtimoiy tabiati ana shunday shakllanadi.

Tarbiyachi tarbiyalanuvchida kuchli faoliyat ehtiyojini uyg'otib, yangi xulq-atvor sifatlarini shakllantirishga yordam bergandagina kutilgan natijalarga erishadi.

Bolani tarbiyalash va rivojlantirishda faoliyatning etakchilik roli to'g'risidagi qoidadan kelib chiqib, uning o'quv-tarbiya muassasalaridagi va oiladagi hayotini faoliyatning har xil turlariga boy bo'ladigan qilib uyushtirish zarur. Bunda ularga mazmunni boyitishga, yangi ko'nikmalarni o'zlashtirishga, mutsaqillikni rivojlantirishga qaratilgan rahbarlik ta'minlanishi kerak.

Demak, bolani tarbiyalashda, uning rivojlanishida faoliyat etakchi rol o'ynaydi. Shuning uchun ta'lim-tarbiya muassasalarida va oilada bolaning hayotini u turli-tuman

faoliyatlar bilan shug‘ullana oladigan qilib tashkil etish kerak. Bunga albatta, bolalar faoliyatining mazmunini boyitib borish, yangi bilim, malakalarni singdirish mustaqilligini rivojlantirish bilan erishiladi.

ADABIYOTLAR

1. O‘zbekiston Respublikasining “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida” gi Qonuni. 2019 yil 16 dekabr
2. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 maydagi “O‘zbekiston Respublikasi maktabgacha ta’lim tizimini 2030 yilgacha rivojlantirish konsepsiyasini tasdiqlash to‘g‘risida” gi PQ-4312–son qarori
3. Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat Standarti. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Maxkamasining 2020 yil 22-dekabrdagi “Maktabgacha ta’lim va tarbiyaning Davlat Standartini tasdiqlash to‘g‘risida” gi 802-son qarori.
4. “Ilk qadam” davlat dasturi. 2018 yil 18 iyun.
5. Qodirova F. Maktabgacha pedagogika. Darslik – Toshkent: O‘qituvchi, 2018.

ONA TILI FANINI O'QITISHDA YANGICHA METODLAR

Dadajonova Nargiza Abduaziz qizi

Toshkent viloyati Ohangaron shahri 1-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Ona tili fanini o'qitishda foydalaniladigan yangicha metodlar haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Ona tili, zamonaviy metodlar, axborot texnologiyalari, innovatsion ta'lim, til, tafakkur.

Bugungi kunda zamonaviy oliy ta'lim tizimida innovatsion ta'lim texnologiyalari va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan (AKT) foydalanish, oliy ma'lumotli mutaxassislar tayyorlashning samarali tizimini joriy etish talabalarning tizimli, kompleks va yaxlit bilim olishini ta'minlashga xizmat qilmoqda. Zamonaviy yosh avlodni tarbiyalayotgan o'qituvchi eng avvalo zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan xabardor bo'lishi kerak. Har bir o'qituvchi o'z fanining mutaxassisi bo'lishdan tashqari, ko'p miqdordagi ma'lumotlarni eng kam vaqt bilan vizual tarzda taqdim etishga intilishi kerak. Dunyoda davlat va jamiyat taraqqiyotining harakatlantiruvchi kuchi hisoblangan ta'lim-tarbiya sharoitida til va tafakkur uyg'unligiga erishish uchun innovatsion texnologiyalar orqali ta'lim samaradorligini ta'minlashga alohida e'tibor qaratilmoqda. Xususan, Yaponiya, Germaniya, AQSH, Rossiya Federatsiyasi, Kanada kabi rivojlangan mamlakatlarning ilmiy markazlarida til ta'limi samaradorligini oshirishning nazariy va amaliy masalalari, o'qitish sifatini oshirish muammosi o'rganilmoqda. Xususan, BMTning Ta'lim to'g'risidagi konvensiyasida “Innovatsion pedagogik texnologiyalar orqali o'qitishni tubdan takomillashtirish” masalasi ustuvor yo'nalish sifatida belgilangan, Ta'lim tizimining jahon amaliyotida o'qitish uslublarini individuallashtirish va kompetensiyaga asoslangan yondashuvlarni integratsiyalashuviga asoslangan zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish ta'lim sifatini ta'minlashning yetakchi omili sifatida qaralmoqda. O'zbekistonning yangilangan ta'lim muassasalarida, mustaqil fikrlash, voqelikka ongli munosabatda bo'lish, daxldorlik va ijtimoiy faollik, nutq va tafakkur kabi fazilatlarni rivojlantirish, yuksak ma'naviyatli shaxsni kamol toptirish sog'lom avlodni tarbiyalashda muhim omil bo'lmoqda. boshlang'ich ta'lim tizimidan ilg'or pedagogik va axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan keng foydalanish zarurati natijasida. innovatsion faoliyatda ishtirok etish. Darsda axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining ahamiyati katta. Maqsadga faqat ma'lumotli o'quv jarayoni pedagogik jihatdan oldindan ishlab chiqilgan taqdiridagina erishish mumkin. Pedagogik jarayonni kompyuterlashtirishning asosiy yo'nalishlaridan biri

pedagogik texnologiyalar sohasidir. Loyihaviy ta'limdan foydalanish quyidagi muammolarni hal qilish va talablarni qondirish imkonini beradi.

vaqt:

- ta'limning real hayotga yaqin vaziyatda olib borilishini ta'minlaydi;
- nazariy bilimlarni amaliy faoliyat bilan baholash va talabalarni faol mustaqil ta'lim jarayoniga jalb qilish imkonini beradi;
- kasbiy va asosiy ko'nikmalarni shakllantirish va rivojlantirishni ta'minlaydi.

Loyihaviy ta'lim orqali ona tili o'qitish metodikasi modulini takomillashtirishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalari va pedagogik texnologiyalarning o'рни alohida. O'qituvchi darsni tashkil qilganda, avvalo uni loyihalashtiradi. Bunda u o'zining barcha mahorati va ijodkorligini ishga soladi. Axborot texnologiyalari - bu odamlarning bilimni rivojlantiruvchi, texnik va ijtimoiy jarayonlarni boshqarish qobiliyatini kengaytiruvchi axborotni tashkil qilish, saqlash, qayta ishlash, izlash, uzatish va texnik vositalardir. Axborot texnologiyalari ham muayyan maqsadga erishish uchun sodir bo'ladigan jarayonlar zanjiridan iborat ijodiy faoliyat. Texnologik zanjirni tashkil etuvchi jarayonlarni tashkil etish va axborot almashish uchun kompyuterlardan foydalanish imkoni bo'lsa, har qanday texnologiya samaradorligi ortadi. Ijodiy fikrlash, ijodiy izlanish, mavjud imkoniyatlardan eng yaxshisini tanlash, ulardan to'g'ri, o'rinli va samarali foydalanish. Tilimizning nutq sharoitiga mos boy imkoniyatlarini yaratish, yoshlar ongiga milliy qadriyatlarimiz, urf-odat va an'analarimiz ruhida ko'nikma va malakalarni singdirish.

Maktab ona tili kursining tarbiyadagi o'рни va imkoniyatlari juda katta. Mustaqil Respublikamiz uchun tadbirkor va ijodkor kadrlarni tayyorlash g'oyat muhim vazifa bo'lib turgan sharoitda ushbu fanni o'qitish alohida ahamiyat kasb etadi. Maktabda ona tilini o'rgatishdan maqsad tilning jamiyatda tutgan o'rnidan kelib chiqadi. Chunki odamlar o'z ishining barcha sohalarida faol. Ular doimo atrofdagi moddiy narsalar, hodisalar haqida fikr yuritadilar, bir-birlari bilan kelishadilar. Bugungi kunda ta'lim jarayonini axborot texnologiyalarisiz tasavvur etib bo'lmaydi. Chunki ular yordamida dars samaradorligini yanada oshirish turli izlanishlarga asoslanadi. Demak, birinchi navbatda, oliy o'quv yurtlari talabalarini zamonaviy pedagogik texnologiya bo'yicha chuqur bilimlar bilan qurollantirishimiz kerak. Ayniqsa, ona tilini o'qitishda axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish katta ahamiyatga ega. Chunki bu o'quvchilar nutqini yaxshilaydi, fikrlash qobiliyatini kengaytiradi.

Darslarni yangi zamonaviy shakl va uslublarda tashkil etish, o'quvchilarni darsda boshqarish qobiliyati hozirgi kunda o'qitishning asosiy mezoni sifatida qaralmoqda. Ilg'or pedagogik texnologiya asosidagi zamonaviy dars turlari va shakllaridan foydalanish o'quvchining ta'lim-tarbiya jarayonida tutgan o'rnini belgilash, unga yangicha yondashuv, yangicha yondashuvni ta'minlash, jarayonni mohirona va oqilona boshqarish demakdir. Ona tili darslarida o'tkaziladigan musobaqa

mashgʻulotlarining maqsadi oʻquvchining til sinfi boʻyicha bilimni tekshirish, mulohaza jarayonida tildan foydalana olish, nutqiy koʻnikma, tez va aniq fikrlash, muammoli vaziyatlardan chiqish qobiliyatini baholashdan iborat. Musobaqa mashgʻulotlari oʻquvchilarda faollik, zukkolik, zukkolik fazilatlarini rivojlantiradi, ularni mustaqil ijodiy mushohada qilishga koʻniktiradi, zarur va foydali koʻnikmalarni shakllantirishga yordam beradi. Taʼlimning eng samarali shakllaridan biri boʻlgan raqobatbardosh taʼlim - bu til oʻrganishga jalb qilish va talabalarni jalb qilishning qiziqarli usuli. Munozara oʻquvchilardan hushyor boʻlishni talab qiladi. Mustaqil va dinamik fikrlashga, tez fikrlashga, fikrning toʻgʻri yoki notoʻgʻriligini, oʻz fikrini mantiqiy va izchil isbotlay bilishga oʻrgatadi.[5]

Munozaralar va tortishuvlar eng toʻgʻri va maqbul echimga olib keladi. Muhokama orqali oʻquvchi boshqa tomonning ishonchli dalillarini tinglaydi, oʻzining “men”ini, oʻz dunyoqarashini, ilmiy va ijodiy fikrlash doirasi toʻgʻri yoki notoʻgʻri boʻlishidan qatʼi nazar, mustaqilligini anglaydi. xulosa qiladi. Oʻquvchilarni oʻz gʻoyalarini himoya qilishda turli usul va vositalardan foydalanishga, ijodiy fikrlashga, tildan unumli foydalanishga oʻrgatadi. Oʻquv fanlari boʻyicha elektron taʼlim vositalarining yaratilishi ushbu fanlarni oʻqitishda zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanishni yanada kengaytirish imkonini beradi. Bu, oʻz navbatida, talabalarning mazkur fanlar boʻyicha bilimni chuqurlashtirishda asosiy omil boʻlib, taʼlim sifati va samaradorligini oshiradi. Bunday saʼy-harakatlarning amalga oshirilishi taʼlim jarayoniga zamonaviy pedagogik va axborot texnologiyalarini keng tatbiq etishni yanada jadallashtirish, professor-oʻqituvchilarni ilgʻor pedagogik bilim va texnologiyalar bilan qurollantirish, malakasini oshirish, xorijiy oliy taʼlim muassasalari tajribasidan keng foydalanish imkonini beradi. chuqur oʻrganish va ulardagi samarali usul va vositalarni milliy taʼlim tizimimizga joriy etish. Zamonaviy AKTlardan biri multimedidir. Multimedia jadal rivojlanayotgan zamonaviy axborot texnologiyasidir. Talabalarga multimedia asosida bilim berish va ularni qayta tayyorlash bugungi kunning dolzarb masalasidir. Koʻpgina mutaxassislar ushbu atamani turlicha talqin qilishadi. Bizning fikrimizcha, multimedia informatika fanining dasturiy va texnik vositalariga asoslangan audio, video matn, grafik va animatsiya effektlari asosida oʻquv materiallarini oʻquvchilarga yetkazishning yaxlit shaklidir. Talabalarni multimedia orqali oʻqitish quyidagi afzalliklarga ega:[4]

- a) berilgan materiallarni chuqurroq va toʻliqroq oʻzlashtirish imkoniyati mavjud;
- b) taʼlimning yangi sohalar bilan yaqinroq munosabatda boʻlish istagi kuchayadi;
- v) oʻqish vaqtini qisqartirish natijasida vaqtni tejash imkoniyati;
- g) oʻzlashtirilgan bilimlar inson xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi va kerak boʻlganda amaliyotda qoʻllanilishi mumkin.

Oʻquvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olish va ularning qiziqishini (motivatsiyasini) oshirishga yordam berish qobiliyatiga koʻra, shuningdek, turli xil

multimedia ta'lim axborotlarining kombinatsiyasi, interaktivligi, moslashuvchanligi, multimedia foydali va samaralidir. Iltimos texnologiyasi.

Interaktivlikni ta'minlash axborotni taqdim etishning boshqa vositalariga nisbatan raqamli multimedyaning muhim yutuqlaridan biridir. Interaktivlik o'quvchining ehtiyojlariga muvofiq tegishli ma'lumotlarni taqdim etishni o'z ichiga oladi. Interaktivlik ma'lum darajada ma'lumot taqdim etilishini nazorat qilish imkonini beradi: o'quvchilar dasturda o'rnatilgan sozlamalarni individual ravishda o'zgartirishi, natijalarni o'rganishi, foydalanuvchining muayyan so'rovi bo'yicha dastur so'roviga javob berishi, taqdim etish tezligi va sonini belgilashi mumkin. takrorlash mumkin. Ammo multimediyadan foydalanishda bir qancha narsalarni yodda tutish kerak. Multimedia o'quv materiallari tushunarli, dolzarb va foydalanishga qulay bo'lishi kerak. Talabalar multimedia texnologiyalarining barcha imkoniyatlarini to'liq o'rganish va ulardan samarali foydalanish uchun malakali o'qituvchining yordamiga muhtoj bo'ladi. Darsliklardan foydalanishda bo'lgani kabi multimediyadan foydalanish ham o'quv strategiyasi o'qituvchi nafaqat ma'lumot berish, balki jarayonga yordam berish, qo'llab-quvvatlash va boshqarish bilan shug'ullangandagina o'quv jarayoni mazmunini boyitishdan iborat ekanligini bildiradi. mumkin. Darsni yanada qiziqarli va esda qolarli qilish uchun har bir o'qituvchi o'z ijodkorligidan foydalangan holda o'z uslublarini yaratishi kerak. Quyida biz bir nechta metodlarni tahlil qilamiz.

Almashinish metodi.[3]

Kichik guruhlarining barcha a'zolariga bitta muammo taklif etiladi. Har bir guruh 10 daqiqa davomida o'z fikrlarini yozadi va javob varaqalarini ikkinchi guruh bilan almashtiradi. Keyingi guruh oldingi guruh javoblarini baholaydi, agar javob to'liq bo'lmasa, o'z variantini taklif qiladi. Bugungi mavzu bo'yicha ona tili o'qitish metodikasi mavzusidagi topshiriqlarga misollar:

“Ismlar” mavzusini o'qitish metodikasi.

1-bet: “Ot ot” tushunchasini o'rgatish metodikasi.[2]

2-bet: Otlarni o'rgatishda qo'llaniladigan usullar.

3-bet: Ismlar mavzusini mustahkamlash usullari.

Talabalar o'z javoblarini berib, tengdoshlarining javoblarini to'ldirgandan so'ng, hamma ularni birgalikda muhokama qiladi va eng yuqori ballga loyiq javoblarni tanlaydi.

Uch guruh metodi.

Guruh 3 ta kichik guruhga bo'lingan va taklif qilingan vazifani uch xil nuqtai nazardan hal qilish kerak. Masalan: Ona tilini o'qitish muammosi bilan hozir kim shug'ullanmoqda? Birinchi guruh - pedagoglar, faylasuflar, sotsiologlar, psixologlar bilan bir qatorda bu borada keng ko'lamli tadqiqotlar olib bormoqdalar, ikkinchi guruh - bu ish ona tili o'qitish metodikasi va maktab fanini o'rganuvchi tadqiqotchilar,

o'qituvchilar - ziyolilar bilan bog'liq. ta'lim jarayonlarining samaradorligi, uchinchi guruh – bugungi kunda ona tilini o'qitish metodikasi fani nafaqat yosh avlodni shakllantirishda, balki jamiyat hayotining barcha jabhalarida tutgan o'rni muhim. Hozirgi vaqtda kompleks tarbiyaviy chora-tadbirlarni qo'llamasdan turib ishlab chiqarishda ham, xalq xo'jaligining biron bir tarmog'ida ham biron bir natijaga erishish mumkin emas.[1]

Xulosa:

Shunday qilib, munozara davomida talabalar fanga oid bir qancha muammolarni hal etish yo'llarini muhokama qilish bilan birga, bilim va ko'nikmalarini oshirish bilan bir qatorda sohada ona tili o'qitish metodikasi muammosini ham muhokama qiladilar. Shu bilan birga, ona tili o'qitish sohasida yo'l qo'yilgan xatolarni tahlil qilib, bilimini oshiradi, tanqidiy fikrlashga o'rganadi. Ona tili metodologiyasida ilg'or pedagogik texnologiyalar asosida o'tilayotgan darslar nafaqat til o'qitish samaradorligini oshiradi, balki o'quvchi-yoshlarga ham aylanadi. uning ajralmas qismi. Turli xil zamonaviy texnik vositalar ishtirokida dars tashkil eta olgan o'qituvchi qisqa vaqt ichida o'quvchilarning olgan bilimlari, do'stlariga munosabati, muloqot madaniyati, fikrlash doirasi, so'z boyligi haqida aniq tasavvurga ega bo'ladi. nutq salohiyati. Ilg'or texnologiyalarga asoslangan darslar o'quvchilar va o'qituvchilar o'rtasida teng sharoit yaratishga yordam beradi. O'quvchi darsda o'zini erkin his qiladi, darsga qiziqishi ortadi, so'z san'ati va ijodiga qiziqadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Ishmuhammedov R. "Pedagogik texnologiyalar"[1]
2. Ona tili darsligi 5-sinf.[2]
3. "Til adabiyot ta'limi" jurnali.[3]
4. Shaykhislamov, N. (2021). THE DIRECTION OF MODERN LINGUISTICS THE CONCEPT OF COGNITIVE LINGUISTICS. Scientific progress, 2(2), 1641-1646.[4]
5. www.ziyonet.uz. [5]

AUTIZM: KECHA VA BUGUN

Tilakova Zaynura Alijonovna

Toshkent Davlat Sharqshunoslik Universiteti o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada autizmnig tarixi, olimlarning tadqiqotlari, autizm turlari, ularning xarakteristikasi hozirgi kundagi ko'rinishlari haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Autizm tarixi, evolyutsiyasi, autizm turlari, ASD, Spektr, bugungi kundagi autizm.

Autizm tarixi. Turli madaniyatlar va vaqt davrlarini ko'rib chiqsak, biz insoniyat tarixi davomida autizm deb ataydigan bir xil nevrologik farqlar va xususiyatlarni aniqlashimiz mumkin. Autizmning o'zi, albatta, yangi hodisa emas, lekin uning ta'rifi doimiy evolyutsiyada. Tadqiqotchilar, masalan, ko'p odamlar madaniyati, jinsi, qobiliyat darajasi yoki ijtimoiy muhiti tufayli an'anaviy testlarning yoriqlari orasida qolishlarini tushunishdi. Misol uchun, bolalar odatda odamlarning e'tiborini tortish uchun odamlarning ko'ziga qarashlari kutiladi, ammo ba'zi oilalarda va bir nechta madaniyatlarda to'g'ridan-to'g'ri ko'z bilan aloqa qilish odobsizlik hisoblanadi. Bunday sharoitda autistik bolani aniqlash uchun bu xususiyatdan foydalanish mumkin emas. Xuddi shunday, juda uyatchan yosh qiz ota-onasini xavotirga solmasligi mumkin. O'z tengdoshlariga taqlid qilishni tezda o'rganib, ularning autistik xususiyatlarini niqoblab qo'yadigan bola ham e'tibordan chetda qolishi mumkin. Xuddi shu nuqtai nazardan, gapira olmaydigan odam tilni tushunmaydi, boshqasi esa oddiy vazifalarni bajarish uchun o'z tanasini boshqarishga qodir emas, deb taxmin qilish mumkin. Hatto bugungi aniq mezonlar bo'lsa ham, autizmi tashxislash har doim ham oson emas, ayniqsa, bu neyrorivojlanish tafovuti ko'pincha birga keladigan sharoitlar bilan birga keladi.

Autizm so'zini yunoncha **autos** so'zidan birinchi bo'lib shizofreniya ta'rifi ustida ishlagan shveysariyalik psixiatr Eugen Bleuler ishlab chiqqan. "O'z-o'zidan chekinish" degan asosiy ma'no sovet psixiatri Grunya Efimovna Suxarevani Moskva klinikalaridan birida ko'rgan olti xil bemor haqida yozishni boshlaganida ilhomlantirdi, ularning barchasi autizmning bugungi tavsifiga juda mos keladi. Suxarevaning 1925 yilgi maqolasi ta'sirli, ammo afsuski, yaqin vaqtgacha e'tibordan chetda qoldi. Buni eng mashhur Hans Asperger o'qigan bo'lishi mumkin, ammo u 1944 yilda keyinchalik uning nomi bilan atalgan autistik xususiyatlar haqida nashr qilganida, unga hech qachon ishonmagan. 1938 yildan boshlab avstriyalik amerikalik psixiatr Leo Kanner autizm spektridagi o'n bir yosh bemorni (sakkiz nafar o'g'il va uch qiz) kuzatdi va tasvirlab berdi, ular haqida 1943 yilda tadqiqotini nashr etdi. Autizm haqidagi bugungi bilimlarning aksariyati Kannerning tadqiqotlaridan kelib chiqadi. U, shuningdek, birinchi bo'lib amerikalik psixiatrlardan bo'lib, bolalar bemorlarni to'laqonli inson deb hisoblaydi va ularni muassasalarda davolash haqida qayg'uradi. Yillar davomida ko'plab tadqiqotchilar autizmga olib kelishi mumkin bo'lgan omillarni aniqlash va uning oldini olish yoki davolash yo'llarini topish ustida ishladilar. Bu nuqtada

konsensus autizm neyrorivojlanish holatidir. Bu davolab bo'ladigan kasallik emas. Potensial sabablar hali ham yaxshi tushunilmagan. Autizm spektridagi odamlarga yordam berishdan maqsad, birga keladigan muammolarni davolash va ularning hayot sifati va baxtini oshirish bo'lishi kerak.

DSM (Ruhiiy buzilishlarning diagnostik va statistik qo'llanmasi) Amerika Psixiatriya Assotsiatsiyasi tomonidan ishlab chiqarilgan va ko'plab turli mamlakatlarda, shu jumladan butun dunyoda qo'llaniladigan barcha tan olingan ruhiy holatlarning ro'yxati. DSM ning beshinchi va eng so'nggi nashri 2013 yilda nashr etilgan. Autizm spektrining buzilishi (ASD) sifatida taqdim etilgan va ilgari o'z yozuvlari bo'lgan shartlarni o'z ichiga oladi:

- Asperger sindromi (AS, Asperger, Asperger buzilishi, AD)
- Autistik buzluqlik (AD, autizm, klassik autizm)
- Bolalikdagi parchalanish buzilishi (CDD, Xeller sindromi, parchalanuvchi psixoz)
- Rivojlanishning keng tarqalgan buzilishi - boshqacha ko'rsatilmagan (PDD-NOS)

Autizm tarixidagi eng so'nggi o'zgarishlardan biri bu o'z-o'zini himoya qilishdir, bu neyrodivergent uchun ko'proq tushunish va inklyuziv jamiyatga intilish uchun yaratilgan harakat. O'z-o'zini himoya qiluvchilar - bu spektrning barcha qismlaridan kelgan kattalar bo'lib, ular birinchi qo'l tajribasidan autizm nimani anglatishini ifodalay oladilar.

Autizm spektrining buzilishi yoki autizm - bu miya rivojlanishiga ta'sir qiluvchi neyrorivojlanish buzilishi. Natijada, ko'pchilik odamlar muloqot qilishda muammolarga duch kelishadi, ijtimoiy o'zaro munosabatlarda qiyinchiliklar va muayyan xatti-harakatlarni takrorlash tendentsiyasiga ega. Shuningdek, ular faoliyat va qiziqishlarning sezilarli darajada cheklangan doirasiga ega bo'lishi mumkin. Autizm spektrining buzilishi (ASD) odatda epilepsiya, uyqu buzilishi, oshqozon-ichak (ichak) anormalliklari va immunitetning buzilishi kabi kasalliklar bilan birga keladi. Anksiyete va depressiya kabi ruhiy salomatlik muammolari keng tarqalgan. Ushbu shartlarning har biri insonning hayot sifatiga jiddiy ta'sir ko'rsatishi mumkin.

"Spektr" atamasi jiddiylik yoki rivojlanish buzilishining diapazoni yoki davomiyligini anglatadi. ASD bilan og'rigan bolalar va kattalar o'ziga xos xususiyatlarga ega bo'lishi mumkin, ammo bu holat quyidagi individual farqlar bilan keng spektrni qamrab oladi:

- Alomatlar soni va alohida turlari
- Og'irligi: engildan og'irgacha
- Boshlanish yoshi
- Faoliyat darajalari
- Ijtimoiy munosabatlardagi qiyinchiliklar.

Autizm spektridagi odamlarda turli darajadagi alomatlar va kombinatsiyalar mavjud, shuning uchun davolanish individual bo'lishi kerak. Shuni ham yodda tutish kerakki, autizimli bolalar, o'smirlar va kattalar o'zlarining ehtiyojlari, ko'nikmalari va

qobiliyatlari jihatidan juda xilma-xildir. Autizm spektrining buzilishi bo'lgan standart "tur" yoki "odatiy" odam yo'q.

Bugungi kunda autism:. Nima uchun autizm darajasi 1990-yillardan beri doimiy ravishda oshib borayotgani haqida ko'p munozaralar bo'ldi. Buning sabablaridan biri 1994 yilda diagnostika nomenklaturasining o'zgarishi bilan bog'liq. O'sha paytda autizmning diagnostik mezonlari ilgari "spektrda" hisoblanmagan bolalarni ham qamrab oldi. Tadqiqotlar shuni ko'rsatdiki, diagnostika mezonlarining o'zgarishiga qaramay, autizm spektrining buzilishi (ASD) tashxisi qo'yilgan holatlar soni kutilganidan ancha yuqori (Jonson va Myers, 2007). Ko'pgina tadqiqotchilar dunyo bo'ylab autizm holatlarining ko'payishi genetik va atrof-muhit omillarining kombinatsiyasi bilan bog'liq deb hisoblashadi.

Tadqiqotchilar autizm sabablari haqida oilalar uchun javob izlash uchun astoydil ishlamoqda.

- Bu butun mamlakat bo'ylab 1:59 bolalarga ta'sir qiladi (Kasalliklarni nazorat qilish va oldini olish markazlari).
- Bu dunyoning barcha madaniyatlarida uchraydi va irqi, ijtimoiy-iqtisodiy holati, ota-onalarning ma'lumoti yoki boshqa demografik o'zgaruvchilarga qarab kamsitmaydi (Wong, Hui va Li, 2004; Howlin & Asgarian, 1999).
- O'g'il bolalarda qizlarga qaraganda deyarli to'rt baravar ko'proq uchraydi.
- ASD bilan og'rigan bolalarning taxminan 10 foizida aniqlanishi mumkin bo'lgan genetik yoki xromosoma kasalliklari (ya'ni, mo'rt X yoki tuberous skleroz) mavjud.
- Hozirda uning ma'lum sababi yoki davosi yo'q

Foydalanilgan adabiyotlar

1. **Расстройства аутистического спектра.** Елена Григоренко Лаборатория междисциплинарных исследований развития человека Санкт-Петербургского государственного университет. Москва, 2018
2. **Autism in History: The Case of Hugh Blair of Borgue.** Rab Houston, Uta Frith. 2000
3. autismcanada-org.
4. nationalautismcenter-org.

TA'LIM JARAYONIDA HUQUQ VA UNING FUKSIYALARI

Jo'raqobilov Erkin Shavkatovich

Qashqadaryo viloyati Muborak tumani

18-umumiy o'rta ta'lim maktabi

Huquq va tarbiy fani o'qituvchisi

Annotatsiya: Ushbu maqolada Huquq va uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati, funksiyalari, huquqning funksiyalari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va odamlarning xulq-atvoriga huquqiy ta'sir ko'rsatishning asosiy sabablari, huquqning mohiyati haqida ma'lumotlar berilgan.

Kalit so'zlar: Huquq, erkinlik, adolat, huquq funksiyasi, vakolatli organlar, fuqarolik huquqlari, umummajburiy xulq-atvor, huquqiy munosabatlar, ijtimoiy munosabatlar, davlat, umummajburiy xulq-atvor qoidalari, erkinlik, majburiyat.

O'quvchilarni huquqiy madaniyat bilan tanishtirish ularning ma'naviy hayotini boyitadi, huquq va majburiyatlarini bilish esa o'z-o'zini anglashni kengaytiradi. Huquqiy tarbiya insonning hayotdagi mavqeini mustahkamlaydi, uning ijtimoiy faolligini oshiradi, salbiy hodisalarga nisbatan murosasizlik tuyg'usini kuchaytiradi. Uning o'ziga xosligi yosh talabalarning jamiyatdagi ijtimoiy va huquqiy holati bilan belgilanadi. Maktab o'quvchilari moddiy jihatdan ota-onalari yoki vasiylariga qaram bo'lib, ularning mustaqilligi va faolligi pedagogik jamoa tomonidan tuzatiladi, huquqiy munosabatlarda huquqiy bilim va tajribaga ega emas, voyaga yetmaganlarning hayoti va faoliyatini tartibga soluvchi huquqiy qonunlar va huquqiy normalarni o'rganadi. kelajakda ularga rahbarlik qilishi kerak. Hozirgi bosqichda maktablarda tarbiyaviy ishning kamchiliklari uning mazmunida jinoyat-huquqiy masalalarning keng tarqalganligi, shaxs huquqlarini o'rganishga ustuvor ahamiyat berish, burchlarni o'rganishga etarlicha e'tibor bermaslik, shaxsning o'z qilmishi uchun shaxsiy javobgarligidir. . Huquqiy normalarning adolatliligini, axloqiy tamoyillar mazmunini, unga ko'ra huquqiy taqiqlar va cheklovlar shakllantirilishini, huquqiy normalar mazmuni va o'quvchilarning o'ziga xos xulq-atvori o'rtasidagi farqni ochish uchun hech qanday asos yo'q. Huquqiy ta'lim quyidagi masalalarni hal qilishni o'z ichiga oladi: 1. O'quvchilarni qonunlar bilimi bilan qurollantirish, huquqiy ongini oshirish, huquqning dolzarb masalalari haqida tizimli ma'lumotlar berish, chunki huquqiy bilimlar huquqiy ongni shakllantirishning asosidir. Ular o'quvchilarga o'z xulq-atvorini, o'rtoqlarining xulq-atvorini nafaqat ma'lum axloqiy me'yorlar, balki qonun talablari bilan bog'lash, ularni tuzatish, to'g'ri yo'nalishga o'zgartirishga yordam beradi. Ko'pchilik maktab o'quvchilari aniq huquqiy normalarni bilmasalar ham, jinoyat sodir etmaydilar. Ularning xulq-atvorini boshqaradigan axloq va urf-odatlariga rioya qilishdir. Bunday

o'quvchilar boshqalarga zarar yetkazmaydi, o'g'irlik va boshqa jinoyatlarni sodir etmaydi, chunki ular muayyan vaziyatlarda axloqiy tamoyillarga amal qiladilar. 2. O'quvchilarda huquqiy ongning shakllantirish - bu shaxsning muayyan huquqiy vaziyatda uning xulq-atvorini tartibga soluvchi qonunlar talablariga munosabatini belgilovchi huquqiy g'oyalar, qarashlar, e'tiqod va tuyg'ular yig'indisidir. Maktabda bola nafaqat qonunni hurmat qilishni, balki o'zini himoya qilishni ham o'rganishi kerak. o'z huquq va erkinliklarini, shuningdek, boshqalarni hurmat qilish, boshqa odamlarning qarashlariga bag'rikenglik bilan munosabatda bo'lish, boshqalarning o'zini ifoda etish huquqlarini, madaniy qadriyatlarini hurmat qilish, konfessiya tanlash, siyosiy hayotda ishtirok etish va boshqalar. Bularning barchasi juda muhim sohalaridir. ta'lim, birinchi navbatda, davlat qurish ehtiyojlari nuqtai nazaridan. Huquqiy qarashlar davlat va huquq, odamlar o'rtasidagi huquqiy munosabatlar, shaxsning konstitutsiyaviy huquq va majburiyatlari haqidagi umumiy huquqiy bilim va g'oyalarga asoslanishi kerak. Bu bilim va g'oyalar muayyan huquqiy normalarni to'g'ri aks ettirishi muhim, chunki aks holda huquqiy qarashlar ifodalanadi. yolg'on. Huquqiy ongning eng muhim tarkibiy qismlaridan biri e'tiqod – insonning dunyoqarash va axloqiy tushunchalar haqiqatini anglashi va shu qoida va tushunchalarga muvofiq harakat qilishga shaxsiy tayyorgarligidir. Huquqiy ta'lim jarayonida o'quvchilarda ularning xulq-atvorini tartibga soluvchi (mas'uliyat, adolat va h.k.) yuksak huquqiy tuyg'ularni tarbiyalash muhim, aks holda situatsion xulq-atvorni keltirib chiqaradigan (g'azab, qo'rquv va boshqalar) oddiy tuyg'ular uning asosiy tartibga soluvchisiga aylanadi. . . 3. O'quvchilarda davlat va qonunni hurmat qilish, qonun talablariga rioya qilish zarurligini tushunishni shakllantirish. Bunday fazilatlar tarbiyalanib, davlat va huquqning ijtimoiy mohiyati va rolini ochib beradi. Maktab o'quvchilarini qonunga hurmat va qonun ustuvorligiga, huquqiy normalarga rioya qilish zarurligiga ishonitirish huquqni muhofaza qiluvchi organlarga va qonunni himoya qiluvchi shaxslarga hurmatni tarbiyalash orqali amalga oshiriladi. Biroq, talabalar qonunlar nafaqat jazolash, balki jamiyat va fuqarolar manfaatlarini himoya qilish uchun ham ekanligini anglab yetmaganligi sababli, bu organlar tomonidan qo'rqitmaslik kerak. 4. O'quvchilarda huquqiy xulq-atvor ko'nikma va malakalarini shakllantirish. Qonun va odob-axloq talablariga rioya qilish odat va mahorati o'quvchilarning o'z fuqarolik burchini anglash, huquqiy normalarga rioya etishga ongli munosabati mahsulidir. To'g'ri va noto'g'ri xatti-harakatlar muayyan motivlarga bog'liq. Ba'zi talabalar o'zlarining chuqur e'tiqodlari tufayli huquqiy me'yorlarga rioya qilishadi, boshqalari kattalarning doimiy nazorati ostida yoki mumkin bo'lgan jazodan qo'rqishadi; ba'zilari esa o'zlarining xudbin maqsadlariga munosib xulq-atvor bilan erishishga harakat qilishadi. Ko'pincha bu xatti-harakat yotoqxon qoidalariga rioya qilish odati bilan bog'liq. O'qituvchi qonun normalariga amal qilgan holda, o'quvchining harakatiga nima turtki berishini bilish kerak. 5. O'quvchilar o'rtasida paydo bo'lgan xuruj va

jinoyatlarga nisbatan murosasiz munosabatda bo`lish, bu hodisalarga qarshi chiqish, ularga qarshi turish. Yuridik adabiyotlarda shaxsdagi faoliyatning turli darajalari qonun talablari bilan bog`liq holda ko`rib chiqiladi. Huquqiy normalarga rioya qilish xususiy jarayonning minimal shaklidir, chunki u faqat qonun bilan tekshirilishidan himoyalaniishi kerak. Huquqiy me'yorlarga rioya qilgan holda, shaxs faolroq bo'ladi, keyin yuk tashish faoliyatning eng yuqori tezligini ochib beradi. Faoliyat yuklari talabalarning o'zlarining shaxsiy mashqlarini vijdonan bajarishlarini anglatadi, lekin boshqalardan ham xuddi shunday qilishni talab qiladi. Bu maktabda va undan tashqarida xavfsizlik va tartibni ta'minlash uchun tuzilmaviy tuzatishdir. Bolalarni hayotdan olib tashlash, ulardagi immunitet kasalliklarini yashirish va ularni yashirishga qaratilgan har qanday urinish ularni bu hodisalarga nisbatan murosasiz munosabatda tarbiyalamaydi, ularga qarshi kurashishga safarbar etmaydi, sud ta'siriga qarshi kurashni rivojlantirmaydi. 6. Huquqiy barqaror hayot hodisalarining soxta ta'siri ostida yotgan g'oyalar ongi. Ba'zi talabalarning huquqiy ongidagi o'ziga xos nuqson - bu huquqiy normalarning mazmuni haqidagi noto'g'ri fikrlar. Ko'pchilik faqat kattalar jinoyat qilish huquqiga ega deb hisoblaydi va kattalarni bunday erkinlikdan ozod qilmaydi. Ular "qonun mas'uliyati uni buzganlarni zarardan ozod qilmaydi" degan pozitsiyaga ishonch hosil qilmaydi, ko'pincha o'z qoidalarini va harakatlarini ularning talablari bilan solishtirishni bilmaydi. Muayyan huquqbuzarliklarda ular qonunning huquqiy tartibga solinishiga emas, birinchi navbatda ma'lum axloqiy me'yorlarga asoslanadi. Huquqiy ongga bunday zarar yetkazilishi voyaga yetmaganlarning jinoyat sodir etishiga sabab bo`ladi. Ma'muriy huquq davlat boshqaruvi apparatini tashkil etish va qurishni tartibga soladi. Maktab o'quvchilari davlat boshqaruvi va ma'muriy huquq normalari haqida tasavvurga ega bo'lishlari kerak, ular orasida sanitariya, yong'in nazorati, yo'l harakati qoidalarini, transport va transport, jamoat joylarida o'zini tutish, harbiy Har xil mahsulotlarni sotib olish va ishlab chiqarish uchun boshqa ko'plab narsalar mavjud. , huquqni muhofaza qilish organlari, xavfsizlik xodimlari. Agar shaxs huquqbuzarlik qilish huquqini buzsa, unga nisbatan ma'muriy jazo qo'llaniladi. Huquqiy ta'lim jarayonida o'quvchilar huquqiy va huquqiy munosabatlar, ota-onalarning bir-biriga nisbatan huquqlari va yuridik shaxslari, bolalar tarbiyasi bilan tanishtiriladi. Huquqiy ta'lim jarayonida talabalar mehnat qonunchiligining ba'zi qoidalarini ham o'z ichiga oladi, chunki tez orada ular ish joyida ular ustida ishlashlari kerak bo'ladi, ular malakali bo'lishi kerak bo'lgan ko'plab masalalarga duch kelishadi (qabul qilish, o'tkazish va ishdan bo'shatish shartlari). , ish sharoitlari). soat va dam olish vaqti, vaqt va ish haqi, ma'naviy va moddiy zarar va hokazolar. Talabalar jinoyat huquqining masalalari bilan tanishishlari kerak, jinoyat nima, jinoyat nima, jinoyatga yetkazilgan zarar nima? Qamoq, jazosizlik degani, hech qanday jinoyatsiz tashviqot.

Huquq (yuridik ma’nod) - bu davlat tomonidan himoya qilinadigan, o'zida erkinlik, tenglik va adolat tamoyillarini ifodalaydigan, ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishga qaratilgan, umummajburiy xulq-atvor qoidalari yig'indisi.[1]

Huquq - davlat tomonidan o'rnatilgan yoki tasdiqlangan umumiy majburiy ijtimoiy normalar sistemasidir. Huquq davlat tomonidan mustahkamlangan, kafolatlangan va himoya qilinadigan huquqiy munosabatlar va fuqaroning asosiy huquqlarini o'z ichiga oladi. Huquq davlat sifatida tashkil etilgan jamiyatda paydo bo'lib, mulkchilik munosabatlarini, xo'jalik munosabatlari mexanizmini mustahkamlaydi vs jamiyat a'zolari o'rtasida ma'lum o'lchov va shakllarda (fuqarolik huquqi, mehnat huquqi) mehnat va uning mahsulotlarini taqsimlovchi vazifasini bajaradi. Vakolatli organlarning, davlat boshqaruvi organlarining shakllanishi, tartibi va faoliyatini belgilaydi, nizolarni hal etish usullarini belgilaydi. Mavjud ijtimoiy munosabatlar (jinoyat huquqi, protsessual huquq) buzilishiga qarshi kurashish chora-tadbirlarini belgilaydi, shaxslar o'rtasidagi munosabatlarning turli shakllariga ta'sir qiladi. Huquqiy normalar boshqa ijtimoiy tartibga soluvchi normalardan (din, axloq, urf-odat va boshqalar) majburiyligi bilan farq qiladi.

Huquqning funktsiyalari jamiyatdagi ijtimoiy munosabatlar va odamlarning xulq-atvoriga huquqiy ta'sir ko'rsatishning asosiy yo'nalishlari hisoblanadi.

1. Huquqning vazifasi uning mohiyatidan kelib chiqadi va huquqning jamiyatdagi vazifasi bilan belgilanadi.

2. Huquqning funksiyasi uning ijtimoiy munosabatlarga ta'sirining shunday yo'nalishiki, uni amalga oshirish zarurati ijtimoiy hodisa sifatida huquqning zarurligini taqozo etadi.[3]

3. Funksiya huquqning eng muhim belgilarini ifodalaydi va u huquq taraqqiyotining muayyan bosqichida uning oldida turgan asosiy masalalarni hal etishga qaratilgan.

4. Huquqning funksiyasi ijtimoiy munosabatlarning muayyan turini tartibga soluvchi faol harakat yo'nalishidan iborat. Shuning uchun ham g'ayrat, harakat, faollik va boshqalar huquq funksiyasining eng muhim belgilaridir.

5. Huquqiy funksiya qonuniyligi bilan ajralib turadi. Uni qo'llashning uzluksizligi va davomiyligi shu jihat bilan tavsiflanadi.

Himoya funktsiyasi - bu huquqning ijtimoiy funktsiyasi bilan bog'liq bo'lgan huquqiy ta'sir, u umumiy ahamiyatga ega bo'lgan eng muhim iqtisodiy, siyosiy, milliy va boshqa ijtimoiy munosabatlarni, ularning yaxlitligini himoya qilishga, shuningdek, ushbu jamiyatga yot munosabatlarni bostirishga qaratilgan. . yo'nalish hisoblanadi.[2]

Umuminsoniy funktsiyalar orqali jamiyat hayotining yo'nalishlari. Huquqning ijtimoiy funktsiyalariga quyidagilar kiradi: iqtisodiy, siyosiy, tarbiyaviy, ekologik va boshqalar. Huquqning ijtimoiy funktsiyalarini ijtimoiy hayotning tegishli sohalariga huquqiy ta'sir ko'rsatish yo'nalishi sifatida belgilash mumkin.

Xususan, iqtisodiy funktsiya iqtisodiy sohaga, siyosiy funktsiya siyosiy sohaga, tarbiyaviy funktsiya ma'naviy sohaga huquqiy ta'sir ko'rsatadi.

Realistik huquq maktabi (R. Iyering, S. Muromsev va boshqalar). Ushbu yo'nalish vakillari. huquqning bosqichma-bosqich rivojlanishi haqidagi tarixiy g'oyalarga zid ravishda, huquq tashqi omillar ta'sirida vujudga keladi va rivojlanadi, deb hisoblaydi. Huquqshunos Rudolf Iering “Rim huquqining ruhi”, “Huquq uchun kurash”, “Huquqdagi maqsad” kabi asarlarida bu nazariyaning mohiyatini tushuntirib berdi. Iyeringning fikricha, huquq himoyalangan davlat manfaatlaridir. U shaxs manfaatlarini kafolatlaydi, odamlarning turli ehtiyojlarini qondirishga yordam beradi. Qonunning vazifasi huquqlarning amalga oshirilishini kafolatlashdan iborat. Huquq mohiyatining zamirida xalqlar, davlat hokimiyati, shaxslarning qonunbuzarlikka qarshi kurashi yotadi. Shu munosabat bilan Iyering huquq tarixidagi barcha buyuk yutuqlar - quldorlik, krepostnoylik, yerga egalik qilish erkinligi, hunarmandchilik erkinligi, diniy e'tiqod erkinligi va hokazolarning barham topishi - bularning barchasiga shafqatsiz, ko'pincha shafqatsizlarcha erishish kerakligini ta'kidladi. ko'p asrlik kurashlar, bunday hollarda qonun U yo'l doimo huquqlar qoldiqlari bilan belgilanadi, deb ta'kidladi. Uning e'tirofiga ko'ra, mutlaq adolatli huquq yo'q va bo'lishi ham mumkin emas, huquqning qiymati uning asosida yotgan maqsadni amalga oshirishdir. Manfaatlar kurashi asosida dunyoga kelgan huquq jamiyat hayotida adolat tamoyiliga amal qilish sharti bilan ayrim shaxslarning irodasini boshqalarning manfaatlariga bo'ysundiruvchi kuch sifatida namoyon bo'ladi. majburiyatdir, chunki huquqni himoya qilish, ya'ni uning buzilishiga qarshi harakat qilish nafaqat o'ziga, balki butun jamiyat va davlat oldidagi majburiyatdir: har bir shaxs huquqni himoya qilganda, birinchi navbatda, u uning sub'ektiv huquqiga asoslanadi. ob'ektiv qonun normani himoya qiladi, deb hisoblaydi.

Psixologik huquq kutubxonasi (Petrajitskiy, Ross, Reysner, Dugy, Merrill). Bu nazariya XX-asr boshlarida keng tarqaldi. Bu nazariya vakillarining fikricha, kishilar ruhiyati jamiyat, axloq, huquq va davlat taraqqiyotini belgilovchi omil bo'lsa, real huquqlar – kishilarning o'z huquq va majburiyatlari haqidagi aqliy tajribalaridir.

Xulosa:

Huquqni tushunishda normativlik nazariyasi (G. Kelzen, R. Shtammler, P. Novgorodsev (XX asr)). Bir qarashda bu yo'nalish huquq va uning ijtimoiy hayotdagi ahamiyati haqidagi turli qarashlarni o'zida mujassam etgandek tuyuladi. Biroq, diqqat bilan qaralsa, ularda ma'lum bir birlik paydo bo'ladi. Normativlikning nazariy qoidalari R. Shtammlerning «Iqtisodiyot va huquq» kitobida bayon etilgan. U o'z qarashlarida huquqning asosiy maqsadini ijtimoiy hayotni tashqi tartibga solish, ya'ni shaxslarning ehtiyojlarini qondirish deb belgilaydi. U jamiyatda o'zaro ta'sir qiluvchi shaxslarning birgalikdagi harakatlarini ijtimoiy masala yoki iqtisodiyot deb ataydi. Shtammler huquq va iqtisodiyot o'rtasidagi munosabatni belgilab, huquqni ijtimoiy hayot shaklini

va shaxslarning moddiy ne'matlarga munosabatini tartibga solish vositasi sifatida ifodalaydi. Sotsiologik huquq maktabi. Bu nazariya XX asr huquqshunosligining asosiy yo‘nalishlaridan biridir. Yuridik fanlarning vazifasi amaldagi huquqni formal mantiqiy o‘rganishdir, degan huquqiy pozitivizmdan farqli o‘laroq, sotsiologik maktab asosiy e‘tiborni “jonli huquq”ni, ya’ni huquqiy munosabatlar tizimini, doirasidagi kishilarning xulq-atvorini o‘rganishga qaratadi. qonun doirasi. zarurligi haqidagi fikrdir. Erlix bu yo‘nalishning asoschisi bo‘lib, uning “Huquq sotsiologiyasi” (1911) kitobida bu yo‘nalishning asosiy g‘oyalari tizimli ravishda bayon etilgan. Rus olimi G.F. Shershenevich ham sotsiologik maktab vakili. Tarixiy huquq maktabi. Bu nazariya XIX asr huquqshunosligida sezilarli darajada rivojlangan tendentsiya hisoblanadi. Tarixiy huquq maktabi vakillari (G. Gyugo, F. Savini, G. Puxta va boshqalar) tabiiy huquq g'oyalariga qarshi chiqdilar. Bu nazariyaga ko'ra, urf-odat va an'analar huquqning muhim manbai hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Odilqoriev X. Davlat va huquq nazariyasi. Darslik. - Toshkent ,Adolat, 2018. - 528 b.[1]
2. Saburov N. Davlat va huquq nazariyasi. O'quv-uslubiy qo'llanma. - Toshkent TDYI, 2008. - 108 b.[2]
3. Sh.Saydullayev Davlat va huquq nazariyasi.Toshkent-2021[3]
4. Z.Ismoilov Davlat va huquq nazariyasi.Toshkent-2008[4]

TABLE OF CONTENTS / ОГЛАВЛЕНИЯ / MUNDARIJA

№	The subject of the article / Тема статьи / Maqola mavzusi	Page / Страница / Sahifa
1	«BOSHLANG’ICH TA’LIMDA INDIVIDUALLASHTIRILGAN O’QITISH TEXNOLOGIYALARIDAN FOYDALANISH VA SAMARADORLIGINI OSHIRISH»	4
2	BOSHLANG’ICH SINIF ONA TILI DARSLARIDA IJODIY TOPSHIRIQLARDAN FOYDALANISH METODIKASI	10
3	MAKTABGACHA KATTA YOSHDAGI BOLALARDA HAYOT XAVFSIZLIGI MADANIYATINI SHAKILLANTIRISHNING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI	15
4	YUQORI SINIF O’QUVCHILARIDA TABIIY (SCIENCE) FANLARNI O’QITISHDAGI MAVJUD MUAMMOLAR	22
5	“DUNYO AVTOMOBILSOZLIGINING RIVOJLANISH BOSQICHLARI”	29
6	BOLALAR KIYIMINI TIKISH	39
7	MIKROBIOTSENOZ POLOSTI RTA UBOLNIX DETEY S VROJDENNIMI DEFEKTAMI NEBA	42
8	HARBIY TERMINLARNI O’QITISHDA MADANIYATLARARO MULOQOT JARAYONIDA LINGVOMADANIY MUAMMOLAR	51
9	ART MENEJER – MARKETING FAOLIYATINING ASOSIY YO’NALISHLARI SIFATIDA	59
10	BOSHQARUV KONSEPSIYASI VA ASOSIY TUSHUNCHALAR	62
11	BOSHQARUV MADANIYATI TARKIBI FUNKSIYALARI MEZONLARI - MADANIYAT MARKAZLARI MISOLIDA	65
12	AҲОЛИ БАНДЛИГИ ТАЪМИНЛАШ ВА ДАРОМАДЛАРИНИ КЎПАЙТИРИШНИНГ ҲУДУДИЙ ИМКОНИЯТЛАРИ	67
13	КО’П АТОМЛИ SPIRTLAR MAVZUSINI O’QITISHDA TA’LIM INNOVATSIYALARIDAN FOYDALANISH SAMARADORLIGI	73
14	БАДИИЙ МАТНДА ТУРЛИ СОҲА ТЕРМИНЛАРИНИНГ КЎЧМА МАЪНОДА ҚЎЛЛАНИШИ (Тоҳир Маликнинг “Саодат саройининг калити” асари мисолида)	78
15	BOSHLANG’ICH SINIF MATEMATIKA DARSLARIDA OG’ZAKI VA YOZMA HISOBLASH USULLARINI FARQLI XUSUSIYATLARI	82
16	JANUBIY KEMACHI KONIDAGI QUDUQDAN TORTILGAN SUVDA OQILONA O’ZLASHTIRISH ISHLARINI AMALGA OSHIRISH	86
17	JANUBIY KEMACHIDAGI QAZILMALARINI SUV MIQDORINI ANIQLASH UCHUN RATSIONAL O’RGANISH ISHLARINI AMALGA OSHIRISH	88

18	THE ROLE OF TEACHERS’ AND LEARNERS’ ROLES IN ESP AND ITS PRINCIPLE STEPS OF TEACHING	92
19	TEACHING LISTENING SKILLS TO YOUNG LEARNERS THROUGH THE SONGS AND STORYTELLING IN EFL CLASSES	95
20	ЎЗБЕКИСТОНДА АҲОЛИНИ РЎЙХАТГА ОЛИШ ТАРТИБИ ВА ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ	100
21	ACADEMIC WRITING IN A DIGITAL SETTING	106
22	ABDURAUUF FITRAT ASARLARIDA BADAN TARBIYASI MASALASI	113
23	МЕТОДЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ДИДАКТИЧЕСКОЙ ИГРЫ В НАЧАЛЬНОЙ ШКОЛЕ	117
24	TISH FLYUOROZINI KELTIRIB CHIQRUVCHI OMILLAR	122
25	MODERN TECHNOLOGIES AND INTERACTIVE GAMES IN TEACHING ENGLISH TO SCHOOL LEARNERS	126
26	TADBIRKORLIK SUBYEKTLARINI SOLIQQA SOLISH	129
27	BIOLOGIYA FANINI O’QITISHDA TA’LIM SAMARADORLIGINI OSHIRISH YO’LLARI	132
28	MANJETLI MANJETLI MANJETSIZ YENG UCHLARINI ISHLASH	136
29	XALQARO MENEJMENT (Coca Cola kompaniyasi misolida)	139
30	ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ЛИНГВИСТИЧЕСКИХ СКАЗОК НА УРОКАХ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ ПРИЕМ ФОРМИРОВАНИЯ ПОЗНАВАТЕЛЬНОЙ МОТИВАЦИИ	143
31	FIZIKA FANI RIVOJLANISH TARIXINI O’RGANISHNING DIDAKTIK JIHATLARI	152
32	SHAHAR ATROFI XO’JALIGINING IQTISODIY GEOGRAFIK JIHATLARI (Kattaqo’rg’on shahri misolida)	157
33	MAKTABLARDA MATEMATIKA FANI DARSLARIDA SINFDAN TASHQARI MASHG’ULOTLARNI TASHKIL QILISH	160
34	FOSFORLI O’G’ITLARNING ISHLATILISHI	163
35	МАГНИТОЛАЗЕРНАЯ ТЕРАПИЯ ПОВРЕЖДЕНИЙ НИЖНЕАЛЬВЕОЛЯРНОГО НЕРВА, ВОЗНИКШИХ ПРИ ПЕРЕЛОМАХ НИЖНЕЙ ЧЕЛЮСТИ	169
36	SOTSIAL HAYOT VA SOTSILOGIYA	172
37	MAKTABGACHA TA'LIM TASHKILOTLARIDA BOLALARNI MASHG'ULOTDAGI FAOLIYATLARINI BAHOLASH MEZONLARI	175
38	ONA TILI FANINI O'QITISHDA YANGICHA METODLAR	179
39	AUTIZM: KECHA VA BUGUN	184
40	TA'LIM JARAYONIDA HUQUQ VA UNING FUKSIYALARI	187

Note!—Pedagogs || articles and numbers in the legal, medical, social, scientific journal, information in classes, information rights and the correct authorities are responsible for the accuracy of the authorities.

Editor in chief
Saidova Mohinur Jonpo'latovna

Executive Secretary
Abdurahmonov Boburjon

Preparing for publishing
Xoliqov Toxirjon Shavkatjon o'g'li